DE GARĔBĔG'S

TE

NGAJOGYÅKARTÅ

DOOR

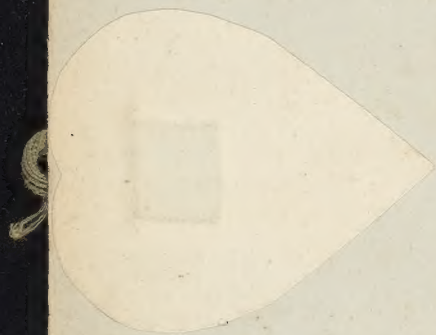
J. GRONEMAN.

MET

PHOTOGRAMMEN VAN CEPHAS.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1895.

DE GARĔBĔG'S

TE

NGAJOGYÅKARTÅ,

DOOR

J. GRONEMAN.

MET

PHOTOGRAMMEN VAN CEPHAS.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1895.

EEN WOORD VOORAF.

Eene uitvoerige beschrijving van de g a r ĕ b ĕ g's bestond nog niet. Daarom heb ik mij eenige jaren geleden daaraan gewaagd, dat werk nu nog eens nagezien en, waar 't kon, verbeterd en bekort. Toch zal ik voor velen nog wel te uitvoerig en langdradig geweest zijn; maar in eene volkenkundige studie mag de nauwkeurigheid niet aan den lust om voortdurend te boeien worden opgeofferd.

Toch heb ik nog veel onverklaard moeten laten, omdat de inlichtingen, die ik ontving, onvoldoende of onderling te zeer in tegenspraak waren.

De photogrammen zijn weder, na bekomen toestemming van Z. H. den Sultan, volgens mijne aanwijzing en onder mijn toezicht door den bekwamen Javaanschen hof-photograaf Cephas vervaardigd.

Natuurlijk behandel ik de feesten zooals zij elkander in den loop van 't Javaansche jaar opvolgen.

Eenmaal zullen zij tot de geschiedenis van 't verleden behooren. Moge dan dit boek de herinnering en menig merkwaardig beeld er van bewaren.

N g a j o g y å k a r t å, 12 November 1888.

J. Groneman.

OVER DE UITSPRAAK DER JAVAANSCHE WOORDEN.

De **è**, **é** en **ĕ** luiden als de eerste, tweede en derde **e** in h e r l e v e n.

De **g** als een zachte **k**, evenals in 't Engelsch g o o d.

De n g, de d j, de t j en de n j stellen altijd een ondeelbaren medeklinker voor, en mogen daarom bij 't afbreken van een woord op 't einde van een regel nooit gescheiden worden.

De **k** wordt aan 't einde van een lettergreep of van een woord onvolkomen uitgesproken en verkort den voorafgaanden klinker. Zij wordt dus volkomen gehoord in sĕkati, bòkor, (sĕ-kati, bò-kor), onvolkomen in r a n t j a k - a n, aan 't eind van k o e - l o e k, enz.

De **å** klinkt als de a o in 't geldersche v a o d e r of als de engelsche **a** in w a r.

De aksårå ꦲ wordt aan 't begin van een woord of een lettergreep gewoonlijk als **a** of **å**, bij officieele voorlezingen als **ha** of **hå** uitgesproken. Daarom laat ik de **h** in 't eerste geval liever weg. Op 't einde van een lettergreep of van een woord (waar zij de ꦃ voorstelt, hoort men de **h** w e l, b.v. in a r a h a n (a r a h - a n); Jav.: ꦲꦫꦃꦲꦤ꧀.

't Achtervoegsel a n moet bij 't afbreken van een woord steeds afzonderlijk geschreven worden, behalve wanneer 't met den klinker van een open slotlettergreep tot *één* lettergreep samengetrokken wordt. Dus r a n t j a k - a n, maar p a s é - b a n.

De **ḍ** en de **ṭ**, met een punt, vertegenwoordigen de linguale ꦝ en ꦛ.

Den klemtoon geef ik, althans bij 't eerste gebruik van elk woord, door een a c c e n t (´) aan, wanneer geen ander klankteeken dat belet.

I.

SĔKATÈN.

De zon is ondergezonken, en 't uur van 't avondgebed — vóor, gedurende en na 't sterven van den dag — voorbijgegaan, en met den nacht een nieuw etmaal aangebroken.

Heden is dat dinå rĕbo lĕgi, de zesde dag der maand Moeloed van 't jaar Djé, 1814 der Javaansche telling, overeenkomende met den naävond van dinsdag, den 23 en den morgen en middag van woensdag, den 24 December 1884. Natuurlijk alleen voor dit jaar, want 't Javaansche telt elf, 't schrikkeljaar tien dagen minder dan ons jaar van 365 dagen.

De zesde Moeloed is echter een dag van bijzondere beteekenis, omdat dan, een uur ongeveer na zonsondergang, de sĕkátèn aanvangt, die aan garĕbĕg Moeloed, 't geboortefeest van nabi MOEHÁMAD, den grooten profeet, voorafgaat [1].

Om van dien aanvang getuigen te zijn, rijden of wandelen wij den grooten noordelijken aloen-aloen zuidwestwaarts over, om de lijfwachtkazerne en langs de wagenkamers en paardenstallen van den kraton (in de wijk Råtådjájan) heen, en dan, links den oostwaarts ombuigenden rijweg volgend, 't ommuurde plein Kĕmanḍoengan lor (gewoonlijk om de daar groeiende grootbloemige boomen Kĕbĕn genoemd) op, dat tusschen den hooger gelegen Siti inggil [2] en den doorgang Brådjånålå, aan den noordkant, en een derden ommuurden voorhof, Srimĕnganti, aan de zuidzijde ligt, en waar een ongewone, maar altijd Indisch stille drukte heerscht, die door talrijke groepen van mannen, vrouwen en kinderen, en vele, door kleine olielampjes flauw verlichte, draagbare spijs- en drankstalletjes gekenmerkt wordt.

Geen luid getier of liederlijk gezang, geen dronkaards on- of waanzin, geen dierlijke gewelduiting, geen vloek- of twistgeschrei — zooals we dat in »meer beschaafde« westersche landen gewoon waren; en toch, die lieden genieten hier, want daarom wandelen ze er rond, zetten ze zich op den afgekoelden zandgrond onder den vonkelenden sterrenhemel of 't donkere kĕbĕnloover neder, en luisteren ze naar de machtige tonen van den vorstelijken gámĕlan, wiens volle bronsklanken den volke verkondigen dat de zesdaagsche feestviering aangebroken is.

Zes dagen en nachten zullen die tonen luid weerklinken en aan alle andere gamĕlan's 't zwijgen opleggen. Alleen den oudsten van allen, den kyahi MOENGGANG niet, die als eeuwen oud vorstelijk erfstuk heiliger rechten bezit, en wanneer hij des zaterdagavonds op den aloen-aloen in zijn eigen panggoeng of pagóngan (Moenggàngan) bespeeld wordt, zelfs den gamĕlan sĕkáti tot zwijgen brengt.

Oók overmorgen zullen alle gamĕlan's rusten, dat is: van donderdag- tot vrijdagavond; want op den Javaanschen vrijdag, den dinå djoemoengah, mag geen gong geslagen worden.

Waar dit bij uitzondering geschiedt, verbeurt de eigenaar een boete van f 25 aan de mĕsdjid of aan den pĕngoeloe [3].

Bovendien rusten de nijågå's, de gamĕlanspelers, drie malen in elk etmaal, omstreeks den tijd der morgen-, middag- en avondgebeden; wanneer de ware geloovigen, bij zonsop-, door- en ondergang, hun levensplichten en den komenden levensavond biddend gedenken.

Meen niet dat zeer velen onder de Javanen hun geloofsleer zoo streng opvatten.

Wij volgen den stroom van wandelaars en naderen de régol Kĕmanḍoengan, waar we als Europeanen door de schildwachten der lijfwachtdragonders zouden afgewezen worden, wanneer we geen verlof van den Resident hadden tot het bezoeken van 't plein Srimĕnganti [4] of, krachtens de eene of andere hoedanigheid (zooals de schrijver van dit werk als kraton-arts), vrijen toegang hadden tot den kĕḍaton.

---

[1] De a van garĕbĕg is kort.

[2] Verheven grond, kortheidshalve sĕtinggil of sitinggil uitgesproken en ook wel geschreven.

[3] Dit is wel eens gebeurd, bijv. bij een bezoek van den Gouverneur-Generaal in den kraton. De Sultan zond toen de verschuldigde boete aan den hoofd-pĕngoeloe.

[4] Sri is de plaats waar de bezoekers van den Sultan, of de prinsen en andere prijaji's, namens Z. H., op feestdagen op de Hollandsche autoriteiten wachten (mĕnganti).

Nu gaan wij door de verboden poort en dalen de vier steenen zijtrappen, die naar 't genoemde plein leiden, af, waar nog meer inlanders, maar geen spijs- of drankventers meer te vinden zijn.

Een andere poort, die niet alleen door Europeesche en Javaansche wachters, maar 's nachts bovendien door 't sluiten der zware djati houten deuren verzekerd wordt [5], de régol Dånå Pĕrtåpå, om hare bestemming gewoonlijk régol Kĕḍaton genoemd, laten we ongemoeid, omdat we daar binnen thans niets te doen hebben. Voor andere Europeanen is die alleen toegankelijk, wanneer zij, na door den Resident voor hen aangevraagd en door den Sultan toegestaan verlof, zijne hoogheid bezoeken, of in 't gevolg van dien hoofdambtenaar de hoffeesten bijwonen.

Wij blijven dus op 't plein Srimĕnganti tusschen twee matig groote, in lawakanstijl opgetrokken pĕṇḍåpå's, de bangsal's wétan en koelon, staan.

Als alle andere gebouwen van dien aard bestaan zij uit een ongeveer twee voeten hoog steenen vierkant, de bĕbátoer of djràmbah, dat door een lageren steenen buitenvloer, de kadjògan, omgeven en door een hoog en steiloploopend middendak, als alle andere daken met zware djati houten sirap's belegd, gedekt is [6].

Dit middendak met de ruimte daaronder heet broendjoeng, en rust op vier zware en hooge djati houten stijlen, såkå goeroe. De lagere en minder steil naar de vier zijden afloopende zijdaken worden pĕnágap genoemd en door twaalf minder zware randstijlen, de såkå råwå, gedragen, terwijl de nog vlakker hellende buiten- of afdaken, èmpèr, door twintig nog lichtere såkå's pĕngárak ondersteund worden [7].

De ruimte tusschen de vier såkå's goeroe wordt ook wel goḍagan genoemd.

De beide bangsal's zijn dezen avond om de såkå's råwå heen met kleurig tjiṇḍédoek omhangen, dat in 't midden der beide naar elkander gekeerde fronten in breede plooien opgenomen is [8]. Door die openingen zien wij de zware geelblanke metaalbekkens der beide gamĕlan's, waarvan de eene, de kyáhi Goentoer Madoe, een erfstuk of poesåkå, in de westelijke; de andere, de kyahi Någå (of Någå Wilågå), die een poetrå of kopie van den andere is, in de kleinere oostelijke bangsal opgesteld werd [9].

Om vier uren in den nacht worden beiden naar 't voorplein van de mĕsdjid agĕng, de groote moskee, die aan de westzijde van den grooten noordelijken aloen-aloen staat, overgebracht, en de Goentoer Madoe op de zuidelijke panggoeng, de Någå op de noordelijke geplaatst. Die panggoeng's, ook wel sĕkatènan genoemd, zijn overdekte vierkante steenen terrassen, en hebben ieder aan elk der vier zijden een opgang van negen steenen trappen.

Beide gamĕlan's zijn volkomen aan elkander gelijk. De Någå is onder den eersten Sultan na den andere, die gezegd wordt van den kraton van Mådjåpahit afkomstig te zijn, vervaardigd. Maar beiden zijn van alle andere gamĕlan's door een minder groot aantal en minder verscheidenheid, maar een grooteren omvang der instrumenten onderscheiden; zooals blijken zal wanneer men de volgende beschrijving met die van den kyahi Andjå Nĕgårå vergelijkt, dien ik in 't plaatwerk: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå [10] beschreven en afgebeeld heb, of met de uitvoeriger studie der: Gamĕlan te Jogjåkartå, die ik ten behoeve der Internationale muzikale Tentoonstelling schreef en door den Leidschen hoogleeraar J. P. N. Land in de

---

[5] Die der andere poorten blijven gewoonlijk open. Niet echter die van de vier plĕngkoeng's, twee in den noordelijken, één in den westelijken en één in den zuidelijken buitenmuur. De oostelijke heeft er geen.

[6] Sirap's zijn langwerpig vierkante, naar beneden puntig toegesneden, houten dakplaten. Die punten bedekken de voegen tusschen de beide onderliggende sirap's.

[7] Bij zeer groote pĕṇḍåpå's worden de te ver uiteenstaande såkå's råwå en pĕngarak nog door hulpstijlen van anderen vorm (deze zijn rond, de echte stijlen vierkant) afgewisseld. Men noemt die såkå santĕn.

De oostelijke bangsal srimĕnganti heeft bij uitzondering zes såkå's goeroe, drie paren achter elkander van west naar oost. Waarom?... „Sĕbab adat." Een andere verklaring gaf mij niemand. Pĕṇḍåpå's met 4 såkå's goeroe worden djoglo, met 6 tradjoemas genoemd.

[8] Dit tjiṇḍé is van grover weefsel dan dat wat voor kleedingstukken gebruikt wordt, en wordt in de dèså Ngromå in Banjoemas vervaardigd. Het wordt ook góebah of gĕbĕr genoemd. Het andere, dat we later bij de hofkleeding zien zullen, is een zeer fijn en kostbaar, veelkleurig, Indisch zijdeweefsel.

[9] Poetrå is kind; in dit geval nabeelding. Men betitelt alle erfstukken en andere dergelijke vorstelijke voorwerpen met het predikaat kángdjĕng en kyahi. 't Eerste vervalt voor ons wanneer wij daarvoor ons lidwoord gebruiken. Ook de Javanen zeggen kortheidshalve alleen kyahi.

[10] Uitgegeven bij E. J. Brill te Leiden, in 1888.

werken van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 1890, uitgegeven is.

Daar de kyahi Någå juist een lied ten einde heeft gebracht en de Goentoer Madoe een nieuwen zang aanvangt, wenden we ons rechts, en blijven we onder de èmpèr van de westelijke pĕṇḍåpå voor de hoogere midden-bĕbatoer staan.

Vlak voor ons zien we een zeer grooten bónang bároeng [11]. De zware, rood en goud geverfde rantjákan draagt twee rijen, ieder van zeven, geelbronzen klankbekkens, wier geluid nog door daaronder hangende bolvormige aarden zangbodems (kĕṇḍil grábah) versterkt wordt [12].

Deze veertien bekkens leeren ons dat de gamĕlan sĕkáti tot het stelsel pélog behoort, dat zeven tonen in 't octaaf heeft, 't andere stelsel, de saléndro, heeft er slechts vijf. Maar bij dezen pélog zijn daaraan nog twee afzonderlijke bekkens toegevoegd (die evenwel geen anderen toon geven), die aan beide zijden van den loerah nijågå staan, die den bonang bespeelt en de andere spelers aanvoert en leidt. Men noemt deze bekkens bonang pĕngápit, omdat ze als octaven alle andere bekkens insluiten (ngapit).

De loerah zit op een lage bamboe-tabouret. Hij heeft den rang van dĕmáng en den aan zijn ambt verbonden naam van Mĕlåjå. (De aanvoerder der nijågå's van den Någå heet steeds dĕmang Mángoen Gĕṇḍing.) Hij is gekleed in 't dubbele hofkleed (kámpoeh of dòdot), met den gordel, mógå, den witten borstrok, kòtang, en 't galabuis, sikĕpán. Op de, in een gedraaiden wrong (kontjèr) over den nek afhangende haren draagt hij den zwarten (op den garĕbĕgdag en bij andere groote feesten den witten) ongeranden hofhoed, koeloek (irĕng en poetih, hoog-Javaansch wangkidan tjĕmĕng en pĕṭák), en als edelman, zij 't ook van minderen rang, voert hij den kĕris (ḍoewoeng) achter in den gordel. Als tijdelijk bewaarder van de vorstelijke poesåkå draagt hij de tjiṇḍe-zijden samir [13], wier uiteinden met gouden bloemen en franjes getooid, op de borst aaneengehaakt zijn, om den hals. Gouden sóemping's omgeven zijn ooren, en geurige bloemensnoeren (ontjèn) hangen daarvan op de schouders af. Dergelijke bloemen omkransen ook den krisgreep (óekiran).

Hij heeft dus zestien klankbekkens onder 't bereik van zijn beide, met knodsvormige táboeh's gewapende, handen; maar de ongewone grootte van 't instrument (dat ongeveer vijf schreden lang is) eischt dat een tweede nijågå, tegenover hem op den vloer gezeten, een deel der lage tonen voor zijn rekening neemt.

Dat de bekkens in de vierkante openingen van 't houten raamwerk (rantjákan) op twee overlangs gespannen koorden (of lederen riemen, djangĕt) rusten, meen ik bij de lezers van mijn bovengenoemde werken bekend te mogen achten [14]. Minder misschien dat ook de schuin oprijzende zijranden van die rantjakan met geurige bloemensnoeren (ontjèn) behangen zijn.

De loerah leidt de zangwijzen (gĕṇḍing) in, door de spaarzame toonvallen der andere instrumenten gesteund, of weeft zijn zachte, weemoedige klaagtonen door een krachtig allegro van sáronklanken heen.

Deze speeltuigen staan achter hem in één rij geschaard; in 't midden de zware dĕmoeng; daarnaast aan iedere zijde een saron in engeren zin, en rechts nog een kleinere pĕking. Al deze saron's dragen zeven vrij zware geelbronzen klankstaven (wiláhan) op de randen hunner rantjakan's steunend en dáár door metalen pennen op hun plaats gehouden [15]. Onder de beide uiteinden dezer staven, en om de, door de daarin geboorde openingen oprijzende pennen, liggen ringkussens van samengebonden ròtan spaanders (táwonan), die den schok der op de wilahan vallende hamerslagen verzachten, hoewel die nog sterk genoeg zijn om menige staaf een paar duimen hoog te doen opspringen, en soms zelfs één er van stuk te slaan. Dan is echter de panéwoe gĕṇḍing, de onderhouder, casu quo hersteller der gamĕlan's, bij de hand, om de onbruikbaar geworden klankstaaf door een andere (uit een achteraf geplaatste kist met waarlooze staven en taboeh's) te vervangen.

De ringen geven bovendien aan de tonen, wanneer die niet als

---

11 Voor deze en andere benamingen en verdere bijzonderheden verwijs ik naar de bovengenoemde werken.

12 Bij 't afbeelden van dezen gamĕlan, in lichtdruk, waren die zangbodems vergeten.

13 Zie daarover 't vroeger genoemde plaatwerk. Ook de bespelers van den dĕmoeng, den gongen den beḍoeg dragen de samir.

14 Een enkele kleine onjuistheid in den tekst van het plaatwerk is in 't gamĕlanopstel verbeterd.

15 De saron's van den saléndro hebben zes klankstaven, dat is twee tonen minder, maar den barang als octaaf verdubbeld.

gewoonlijk, met de vrije linkerhand van den speler gedempt worden, een eigenaardigen, trillend doorzingenden naklank, die bij andere gamĕlan's minder te pas komt.

Deze saron's worden niet, als de bonang's en andere bekkens, met knodsvormige houten taboeh's geslagen, maar met hamervormig gestelde korte, gevulde, jonge buffelhorens [16]. Zij zijn, even als de saron's zelf, veel zwaarder dan die van andere gamĕlan's.

De dĕmóeng en de pĕking worden ieder, althans gedurende de levendige allegro's, door twee tegenover elkander zittende nijågå's bespeeld, omdat de spierkracht, die vooral de eerste vereischt, en de snel opvolgende toonvallen van beiden, die dikwijls als achtsten of zestienden tegenover de halve noten of kwarten der eigenlijke saron's en de halve of heele noten van den bonang staan, dit vorderen.

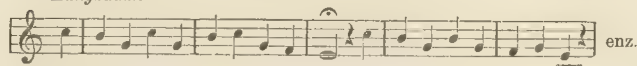
In den aanvang van elk lied hebben de saron's een meer begeleidende rol, hoewel hun spaarzame tonen ook dan een eigen melodie ('t hoofdmotief van 't toonstuk) vormen. Maar in de krachtig aanzwellende allegro's, die de inleidende andante's vervangen, voeren zij den hoofdtoon en houden zij, meermalen éenstemmig, de hoofdmelodie vol.

De hier volgende proeven kunnen wel geen volkomen juist (want de tonen der javaansche toonschalen verschillen vrij veel van de onze), maar toch een benaderend beeld van die melodiën geven, en wel de eerste regel van 't inleidend klaagmotief van den

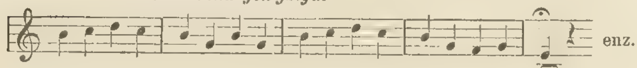
Zacht en langzaam.

Langzaam.

Eerst versnellend en sterker aanzwellend,
later vertragend en wegstervend,
doch voortdurend gewijzigd.

[16] Bij andere gamĕlan's meestal met houten hamers.

bonang, de gĕṇḍing sĕkati; de tweede van den aanhef van een saron-allegro, en de derde van zulk een allegro in volle kracht.

Rechts naast den pĕking staat een rantjakan met twee klankbekkens, de kĕmpjáng, die door éen nijågå met twee taboeh's geslagen worden en ter begeleiding dienen.

Nabij dit instrument, rechts achter den bonang, hangen de beide zware gong's, onderling om 't slingeren tegen te gaan door een eenvoudig besneden kruishout verbonden, aan éen op twee stijlen rustenden rijk besneden draagbalk (gájor). 't Zijn de vol en lang doorzingende basinstrumenten, wier diepe tonen de toonzinnen der leidende instrumenten besluiten. Eén nijågå behandelt beiden met een zware bolvormig geknopte taboeh.

Meer naar voren, rechts naast den bonang, hangen twee andere, maar veel kleinere bekkens (bĕṇḍé), door een dergelijk kruishout als dat der gong's verbonden, in een gelijkvormige kleinere gajor. Zij worden door éen, soms zeer jeugdigen, nijågå, beurtelings met een zelfde taboeh bediend, en ondersteunen den gamĕlan zang nu en dan met hun zachtgonzende, slechts éen toon onderling verschillende, klanken.

Links achter den bonang eindelijk, en naast den linker saron, ligt de bĕḍoeg, een zware trom (van ongeveer gelijken vorm als 't gelijknamige werktuig, waarop in de mĕsdjid de uren van 't gebed worden aangekondigd), in een op vier stijlen rustend raamwerk. Zijn harde en doffe slagen dreunen in den aanvang vrij spaarzaam, later veelvuldiger, door den zwellenden gamĕlan zang, wanneer déwi Pĕrtimah, de dochter van den profeet, den marteldood harer beide zonen, bagéṇḍå Hásan en -Hóesin, beweenend, verondersteld wordt zich op de borst te slaan of in wanhoop op den grond neder te zinken [17].

Wij zullen bij de beschrijving van garĕbĕg Dal zien, waarom deze gebeurtenis in de sĕkatèndagen der maand Moeloed herdacht wordt, ofschoon zij op den tienden dag der maand Soerå, de eerste maand van 't jaar, verjaart.

De klaagliederen van Fatimah (zoo luidt haar door de Javanen

[17] In den tekst van 't plaatwerk: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå gaf ik verkeerdelijk den rouw om den dood van haar vader als de oorzaak van Fatimah's weeklacht aan. Trouwens, de Javanen zijn 't daarover onderling niet altijd eens. Velen weten er niets van.

verbasterde arabische naam) worden, naar men beweert, door den gamělan sěkati vertolkt, en de zachte weemoedstonen, waarmede de bonang alle gěṇḍing's inleidt, dunken ons daarmede zeer goed overeen te stemmen. 't Valt ons, Westerlingen, veel moeilijker, in de daarop volgende allegro's een steeds luider stijgende weeklacht te hooren, die later in een sterk versneld presto tot vertwijfeling klimt; maar beter begrijpen we weder 't wegstervend slot ritardando, dat van troostvol insluimeren of berusten na harden strijd spreekt. En ook wordt het ons thans duidelijk waarom deze gamělan's met den bijnaam sěkati, en hun speeltijd met de gansche omgeving met dien van sěkatèn aangeduid worden. Want die woorden zijn een samentrekking van sěsěk en ati, in 't laatste geval met het achtervoegsel an, en beteekent, 't bedrukt van hart zijn; gemoedsbeklemming hebben of geven, en al wat daarmede in dadelijk verband kan staan [18].

Onmiddellijk na 't aanslaan van den laatsten toon neemt de andere gamělan 't inleidend motief weder op, om daarna dezelfde of dergelijke melodiën door den nacht te doen klinken, klagend en zingend, troostend of jubelend, maar altijd rein voor wie de ons ongewone harmonie der gamělan tonen heeft leeren verstaan.

De gamělan sěkati geeft in een twaalftal gěṇḍing's afwisseling genoeg. Toch hebben deze toonstukken, door hun ernstige andante's, hun dan volgende allegro's en hun wegstervende slotmaten een te veel overeenstemmend en tevens te edel karakter, om hen niet in één hoofdvorm samen te vatten, dien ik, zonder verdere gevolgtrekking, liefst met dien van de sonaten onzer muziekschool zou vergelijken, maar waarbij dan 't zelfde inleidende treurmotief, de gěṇḍing sěkati, nooit ontbreekt.

De twaalf gěṇḍing's, waarvan vier groot en acht klein genoemd worden (waarbij 't eerste ongeveer aan ons klassiek beantwoordt), dragen de volgende namen:

de 4 gěṇḍing's àgěng:
Rámboe,
Rángkoeng,
Aṇḍong-aṇḍong, en
Loengkå of Lålå ḍěmpěl;

[18] In 't hoofdstuk Garěběg Dal zullen we nog een andere reden tot dit něsěk ati (něsěk is de werkwoordvorm) bespreken.

en de 8 gěṇḍing's àlit:
Orang-áring,
Atoer-átoer,
Bároeng póetih,
Gléjong,
Sóeloeng ḍajoeng,
Rèndèng,
Děṇḍang sěpinang en
Songbah [19].

Onder den loerah telt elke gamělan sěkati nog tien nijågå's, die geen bijzonderen rang bekleeden en dus djádjar genoemd worden. Natuurlijk is 't korps nijågå's van den kraton veel grooter en wisselen dezen elkander bij de verschillende gamělan's (de kraton telt er 14 of zelfs 15) af.

De onderhouder van al deze gamělan's, van wien we boven reeds gesproken hebben, draagt den titel van panéwoe gěṇḍing en den onveranderlijk op zijn opvolger overgaanden naam van Kárjå di Měḍjå. Hij is altijd aanwezig om, waar dit noodig mocht worden, herstellingen aan te brengen. Zijn helper of kliwon, die den rang van běkěl heeft en altijd Karjå Poespitå heet, is gedurende de sěkatènweek gewoonlijk bij den kyahi Någå te vinden, zij 't ook dikwijls slapend, evenals zijn chef dit op de zuidelijke panggoeng voortreffelijk weet te doen, en waartoe ligmat en kussens in een der hoeken worden nedergelegd.

Gewoonlijk dragen de nijågå's op 't měsdjid plein hun eenvoudige daagsche kleeding; maar 's nachts, na den laatsten sěkatèn dag, wanneer de vorst zelf 't bedehuis, en ook de beide gamělan's bezoekt, wordt de hofkleeding gebezigd.

Dat bezoek, waaraan 't volgende hoofdstuk gewijd zal zijn, heeft in den voornacht van den 12 Moeloed, den garěběgfeestdag, plaats en een bidstond: těbiran of sělawátan Moeloed, ten doel.

[19] Hoewel deze namen mij door een loerah nijågå zijn opgegeven, werden mij door een bevoegd Javaan nog andere genoemd, als: de gěṇḍing sěkati waarmede alle zangen geopend worden, en voorts zes gěṇḍing's agěng: Atoer-atoer, Bájěm-toer, Rámboe, Rangkoeng, Aṇḍong-aṇḍong en Loeng gáḍoeng-pèl; en vele gěṇḍing's alit als: Rinå-rinå, Sěmirat, Blábak, Ritjik-ritjik, Songbah, Rangsang tóeban, Láras ati, Lágoe, Rangoe-rangoe en andere. De zes gěṇḍing's agěng worden uitsluitend gedurende de sěkatèn gespeeld, van 8 tot 11 uur 's nachts. Buiten den kraton mogen zij niet gespeeld worden.

Zoodra de Sultan in dien nacht 't voorplein van den tempel betreedt, wordt dezelfde zang op beide gamĕlan's uitgevoerd. Nadert zijne hoogheid een der panggoeng's, altijd 't eerst de zuidelijke, dan wordt de daar bespeelde gamĕlan luider geslagen, om weder zeer zacht getokkeld te worden, wanneer de vorst de trappen beklommen heeft en zich eenige oogenblikken bij dat speeltuig ophoudt.

Een paar uren nadat hij, altijd voor middernacht, naar den kĕḍaton teruggekeerd is, worden ook de beide gamĕlan's naar binnen gedragen, de kyahi GOENTOER MADOE, om tot een volgend jaar in den vorstelijken gĕḍóng gångså op de Sĕtinggil geborgen te worden, en de andere, de kyahi Någå, om eerst nog eenmaal op den garĕbĕg dag dienst te doen en daarna zijn voorganger te volgen.

De gĕḍong's gångså staan aan de oost- en westzijden van 't terras. Ook de tot de oepåtjårå behoorende pajoeng bawat (waarover later) wordt daar, met de daarbij behoorende wapens, bewaard.

Bij 't huwelijk of de besnijdenis (of ook bij 't doorboren der oorlellen) van uit een ratoe (of vorstin) geboren Sultanszonen of dochters (póetrå dálĕm sangking njadjĕng) [20] wordt de kyahi Någå uit zijn bergplaats naar de westelijke bangsal Srimĕnganti overgebracht om de binnen den kĕḍaton gevierde plechtigheid met zijn zangen te huldigen. Een andere gamĕlan, de poesåkå, kyahi GOENTOER SÁRI, weerklinkt dan op 't plein Magángan, bezuiden den Kĕḍaton [21].

't Is voor ons intusschen tijd geworden om den kraton te verlaten en over den aloen-aloen naar huis terug te keeren.

Hier past een enkel woord over 't volksfeest, dat daar zes dagen en nachten achtereen de menigte bezig houdt.

Voor (buiten) de groote mĕsdjidpoort zijn enkele en dubbele rijen van bamboekramen en waroeng's opgeslagen [22], waarin Maleiers, Chineezen en enkele Javanen hun koopwaren uitgestald hebben en spijs en drankventers den moeden wandelaar voeding en lafenis aanbieden.

Daar dwalen mannen, vrouwen en kinderen, van velerlei landaard en in bonte verscheidenheid van kleeding rond, de Euro-indische dames (in saroeng en kĕbájak, 't luchtige indische négligé) zich verlustigend in 't nonton, in 't koopen en snoepen; de kinderen de handen vol speelgoed of veelsoortige lekkernij.

En nu mogen die snoeperijen nog meestal van inheemschen oorsprong zijn; onder dat speelgoed is meer, en die koopwaren zijn grootendeels van buitenlandsch, zelfs van Europeesch maaksel.

Dat onze beschaving ook tot hier doorgedrongen is, daarvan getuigen niet alleen draaimolens en Russische schommels, die onzen kinderen en kinderlijke oosterlingen genot doen vinden in 't ongewone; maar ook de restauratieloods van een aan blanken en bruinen verwante Ngajogyå'sche hotelhoudster, en zelfs een Jan-Klaassen-tent met draaiorgelmuziek en tromgebons, die dit jaar voor de eerste maal de sĕkatènkermis verlevendigt, maar wier treurig gedreun ons een wanklank dunkt bij den ernstigen gamĕlan-zang. En van die beschaving getuigen de zakkenrollers en nachtvlinders en natuur- of schoonheidminnende slenteraars, die in 't licht der tallooze toko-lampen dooreenwoelen als Amsterdammers in hun Kalverstraat, of onder de schaduw der zware wĕringin-boomen 't wassende maanlicht en den onbescheiden blik van andere wandelaars ontwijken [22].

Wat men hier echter nog niet ziet, dat is onze jenever-beschaving, en wat men er niet tapt, 't is onze alkohol, tenzij in de slechts „door fatsoenlijke lieden" van ons ras (of ten naastenbij) bezochte poffertjesloods van „nonna LINA." De dranknduivel waart er nog niet rond en... moge er nooit zijn slachtoffers aangrijpen!... maar de opiumkit is niet ver, en die vloek drukt menigeen, die hier rondsluipt of neerzit in onbehaaglijk niets-doen.

Na den eersten nacht, en terwijl de gamĕlan's 't ommuurde voorplein van den mĕsdjid met hun tonen vullen, stroomt het volk de trappen van de groote toegangspoort op en af, en neemt het de omgeving der beide panggoeng's en alle treden van beider vierdubbele opgangen in bezit, en vleit het zich neder op

---

[20] Zie mijn artikel: over den Javaanschen adel, in 't Julinommer van de Indische Gids van 1886.

[21] De besnijdenis van meisjes wordt sóenat en in de hoftaal tĕtĕs genoemd; die van de jongens tĕták of sóepit. 't Doorboren der oorlellen heet tiṇḍik.

[22] Bamboe is maleisch, en heet in 't javaansch: pring, hoogjavaansch: dĕling; doch ook wel 't maleische bamboe. Waroeng's zijn inlandsche spijskramen.

[22] De javaansche maanden zijn maan-maanden. De Sĕkatèn valt dus altijd samen met de wassende maan.

het zand in de open lucht, onder de daken der soerambi, de open voorzaal der moskee, en in de zijportalen van 't poortgebouw — en luistert en dommelt of keuvelt en schertst, om eerst uren later dan gewoonlijk rust te zoeken in den slaap of vergetelheid in droomen.

Ook wij doen dit, om elkander na zes dagen weder te ontmoeten, in den nacht vóór garĕbĕg Moeloed.

Ik sprak van den bĕdoeg, waarop in de mĕsdjid de tijden der vijf gebeden (çalat) aangekondigd worden. Ook dien van de buitengewone gebeden, den aanvang en het einde der vasten enz. Dit is de taak der módin's, even als in Arabië en in bijna alle andere mohammedaansche landen de moädsdsin (Arab.) die gebedsuren naar alle windstreken van de hooge manarah's (door de Javanen tot mĕnårå, door ons Europeanen tot minaret verbasterd) afroepen. Die mĕnårå's bestaan op Java niet, behalve alleen bij de mĕsdjid van Koedoes in Djapårå, te Bantam, Samarang, Soerabaja en Bĕsoeki. [Zie: Mr. L. W. C. van den Berg in „De Mohammedaansche geestelijkheid enz. op Java en Madoera", Tijdschr. Bat. Gen. XXVII, p. 6.] Vandaar de noodzakelijkheid om de gebedsuren op eene andere wijze aan te geven.

II.

TĔBIRAN MOELOED.

Slechts met een enkel woord gewaag ik van de wapenschouwing, gládi rĕsik, die de Sultan, gevolgd door de prinsen en enkele regenten, de boepati's najåkå en anom van dienst, en vergezeld van den commandant der Europeesche lijfwacht, in den avond van den 10 Moeloed, dus twee dagen vóór garĕbĕg, op den kleineren aloen-aloen kidoel achter den kĕḍaton, over al zijne troepen houdt, die ook bij deze gelegenheid in groot tenue gekleed zijn.

Daar die troepen aan den garĕbĕg-optocht deelnemen, zullen we in 't volgende hoofdstuk gelegenheid hebben hen te beschrijven.

De pradjoerit's van 't naburige vorstendom Soeråkartå dragen in groot tenue een uniform, die nagenoeg met dien van ons leger overeenkomt. Van de Ngajogyå'sche pradjoerit's betreur ik 't, dat zij niet meer allen in zuiver Javaanschen krijgsdos gekleed zijn.

De in de vorige eeuw door den eersten Sultan, eerst voor zijne pradjoerit's MANTRI DJĔRO (die hem reeds in den „prang tjinå", den strijd met de Chineezen, volgden, waarbij onze bondgenoot, de Soesoehoenan van Matáram, aanvankelijk meer de opstandelingen dan ons steunde [23], en later, toen hij door ons tot Sultan van 't halve, aan den Soesoehoenan ontnomen rijk verheven was, ook voor de andere korpsen ingevoerde, half Europeesche nieuwigheden, die voor ons reeds lang verouderd zijn, strijden te zeer met het Indisch karakter om niet veeleer smakeloos dan fraai te kunnen zijn; maar toch is er nog genoeg oorspronkelijks overgebleven, dat, om den Javaanschen stempel, dien 't draagt, onze belangstelling verdient.

Behalve de 12 pradjoerit's midji der vorstelijke lijfwacht, telt elk der acht overige korpsen 80 manschappen; geweerdragers,

[23] De Sultan was toen nog de veldheer van zijn ouderen broeder en vorst, Soesoehoenan PAKOE BOEWÅNÅ den tweede.

piekeniers, tamboers, pijpers, horenblazers, bekkenslagers enz. Daar de eerst door den vijfden Sultan ingestelde LANGÈNASTRÅ's, die 40 man sterk zijn, als pěnoembak's of piekeniers bij de 80 geweerdragende MANTRI DJĚRO's behooren, moet men dit dubbele keurkorps bij uitzondering 120 man toekennen.

De pradjoeritkorpsen van den kroonprins en van den rijksbestuurder zijn hierbij niet in rekening gebracht.

Dit zij voorloopig genoeg van een vorstelijk legioen, dat we morgen in vollen luister zullen zien optreden.

Intusschen zijn de zes sěkatèndagen voorbijgegaan en is de nacht van den grooten feestdag van MOHAMMAD's geboorte aangebroken.

Om half negen verlaat de Sultan den Kraton langs de trappen van de sětinggil lor. De commandant en eenige dragonders der lijfwacht en een passend aantal geweer- en piekdragende pradjoerit's begeleiden hem. De prinsen van zijn huis en de boepati's van dienst sloten zich buiten de régol kědaton bij den stoet aan. Allen zijn in daagsche hofkleeding gehuld.

Op den aloen-aloen zien we eerst een schare van pånåkawan's, dienende edellieden en -knapen, geflankeerd door enkele piekeniers. Hen volgen eenige pěngampil's, die den ḍámpar of troonzetel met de daarbij behoorende tabouret en voetenbank dragen, en anderen met een paar in witte servetten gewikkelde karaffen en een even goed verzorgd drinkglas. Al deze ampilan worden door gele pájoeng's gedekt, door even zoovele pěngampil's gevoerd.

Nu volgen enkele toorts- neen: waslichtdrageende kadji's [24] en twee pradjoerit's LANGĚNASTRÅ en even zooveel lijfwachtdragonders met getrokken sabels. Zij gaan den Sultan onmiddellijk vooraf, die onder zijn geheel vergulden songsong voortschrijdt en door de overige dragonders en een deel der geweerdragende pradjoerit's geflankeerd en gevolgd wordt.

Achter 's vorsten pěnóngsong of pajoengdragers gaan de pangeran's poetrå, de zonen en broeders van den Sultan, met de overige prinsen en de boepati's, en nog ettelijke pěngampil's met de gouden sigarettendoos, een drietal oude met goud beslagen sabels en alle nog daarbij behoorende ampilan en erfpieken, allen door gele pajoeng's beschut, en de pieken geheel met tjinḍézijde omkleed.

Nu eerst volgen de pěnongsong's der prinsen, wier zonneschermen gesloten blijven [25].

Langsaam wandelt de stoet den aloen-aloen over naar de měsdjid ágěng.

Binnen de poort op 't voorplein aangekomen, zwenkt hij links om naar de zuidelijke panggoeng sèkati. Beide gamělan's doen eenstemmig denzelfden zang klinken, maar nu de zuidelijkste, de kyahi Goentoer madoe, met krachtiger toon.

Als de vorst de panggoeng bestegen heeft, wordt het lied zeer zacht doorgespeeld, terwijl de Sultan eenige handenvol zaadkorrels en klein geld onder zijn kunstoefenende onderdanen uitstrooit, hen vrijlatend de korrels goedguustig voor de vogels te laten liggen en zich bescheidenlijk met de muntstukjes tevreden te stellen.

Nadat dit feit zich op de noordelijke panggoeng bij den kyahi Någå herhaald heeft, schrijdt de vorst op de Soerambi, de open voorhal van den eigenlijken tempel, toe, vanwaar de hoofdpěngoeloe hem tegemoet komt en, vóor zijn gebieder nederhurkend, hem de hand kust en met de sěmbah begroet [26].

Reeds zijn de houten hekken, die de met houten leuningen omgeven steenen brug afsluiten, opengeworpen, en droogvoets stapt de vorstelijke regelaar van den godsdienst [27] met zijne prinsen en een deel der lijfwacht 't bedehuis binnen, terwijl de overige geloovigen, getrouw aan de voorschriften van den profeet, door 't voetenreinigende water plassend hem volgen. Daarvoor liggen de lagere kanten der brug onder water, en zijn aan beide zijden

[24] In 't maleisch: hadji; lieden, die den pelgrimstocht naar Mekka volbracht hebben, en daarom op Java, den tulband (sěrbán) en een min of meer Arabische kleeding dragen.

[25] Van den kroonprins spreek ik niet, omdat die in den tijd, dat de beschreven plechtigheid voorviel, daaraan nog geen deel nam. Zijn plaats zou anders naast of onmiddellijk achter zijn vader geweest zijn.

[26] Waarbij de duimen der plat samengevouwen en naar 't gelaat opgeheven handen den neus nagenoeg aanraken. Buiten den kraton en tegenover andere personen dan den Sultan brengt men de duimtoppen slechts tot aan den mond.

Vroeger onderscheidde men de sěmbah loehoer met de muizen der duimen aan den neuswortel; en de sěmbah's madyå, soengsoen enz.

Behalve vorstelijke personen hebben de hoogste edellieden, goesti's en bendårå's als kinderen van den vorst, en de hoogwaardigheidbekleeders, de rijksbestuurder en de boepati's recht op de sěmbah van hun ondergeschikten. Kleinkinderen en mindere ambtenaren niet.

[27] Panåtågåmå, zie beneden.

daarvan nog twee andere door 't water overdekte steenpaden door den mĕsdjid vijver gelegd. Daar buiten is die vijver een geliefd, hoewel niet al te rein zwembad voor den geenszins waterschuwen Javaan.

Vóor den verhoogden binnenvloer van de Soerambi laat de gebieder zijn sandalen — ik bedoel: zijn goudgeborduurde muilen — en zijn ongeloovige lijfwacht achter; stapt dan naar boven en de voorhal en verder den tempel binnen, naar de plaats waar de mimbar staat (de kansel, waar de koetbah voorgelezen wordt), naast de naar 't westen (waar Mekka ligt) geopende pangimáman [28]; keert na korten tijd van dáar naar voren terug; zet zich op den Soerambi vloer, voor zijn gouden zetel, neder, 't gelaat naar 't oosten gekeerd en de gouden songsong geopend achter hem; de prinsen voor hun gesloten pajoeng's, en de regenten en geestelijken, zonder zonneschermen [29], om hem heen, ... en luistert naar den biddenden zang, dien zijn getulbande onderdanen, onder de leiding van den pĕngoeloe gĕḍé, den hoofdpriester, aanheffen en, met enkele korte tusschenpoozen, twee uren volhouden.

Men blijft ook in de mĕsdjid echter mensch, en de droog gezongen kelen gevoelen eindelijk meer behoefte aan een bevochtigenden dronk, dan de voeten bij 't binnentreden aan een reinigend bad; en ... de thee, die nu rondgediend wordt, komt aan die behoefte weldadiglijk te gemoet.

Eindelijk is de tĕbiran, de bidstond, doorleefd; de heer van den eeredienst [30] rijst op en gaat nog eenmaal naar 't binnenste van den tempel; terwijl de groote schare, staande, een laatst gebed uitzingt, om, als haar gebieder weder naar voren terugkeert, zich nog eenmaal met hem neder te zetten, en dan, in dezelfde orde als bij 't komen, de mĕsdjid te verlaten en, over de Sĕtinggil naar den Kraton terug wandelend, den Sultan naar binnen te geleiden.

Nog ruischen de gamĕlantonen over den weder in nachtelijke stilte verzinkenden aloen-aloen... Maar de bezoekers trokken heen. De kooplieden pakten hun onverkochte waren in en braken hun kramen af; want morgen vroeg moet het gansche groote plein leeggeruimd en voor andere feestelijkheden beschikbaar zijn, op de verstverwijderde noordelijke uithoeken na, waar enkele draaimolens en schommels en vele waroeng's een veel belovende toevlucht zoeken. Al 't overige is verdwenen; alle lampen zijn uitgedoofd. Zacht glanzend zweeft alleen de altijd wassende maan hoog boven lichte vederwolken, en bestraalt de zware wĕringinboomen en 't donkere zandplein met een koel en weifelend licht.

Maar nog zingt de bonang zijn klaaglied en zwellen de sarontonen en dreunen de gong- en bĕḍoegslagen alleen heerschend door den nacht.

Eerst om drie uren in den nanacht zwijgen ook die geluiden. Stevige bamboe stengels worden door de ijzeren draagringen der rantjakan's en gajor's gestoken en door koeli's opgenomen, en, door loerah's en nijågå's geleid, dragen dezen de beide gamĕlan's naar de sĕtinggil terug, waar de kyahi Någå, aan de oostzijde van de tratag rambat ing sĕtinggil opgesteld, zijne heldere klanken nogmaals zal doen aanzwellen en wegsterven, totdat de morgen aanbreekt van den feestdag van Allah's grooten profeet.

---

[28] In 't Arabisch: miḥräb, verkeerdelijk meestal pångimanan genoemd, van imam of gebedsvoorganger.

[29] De hoofd-pĕngoeloe voert anders een hoofdregentspajoeng, de pengoeloe landraad een regentspajoeng, en enkele andere geestelijken een zonnescherm van minderen rang.

[30] Sajidin, zie beneden.

III.

GARĚBĚG MOELOED.

Nu de zon de pleinen en kampoeng's en de breede grint- en zandwegen van de hofstad, Ngajogyåkartå adi ning rat, weder bestraalt, wemelt het dáar van menschen, die van nabij en veraf gelegen deså's opgekomen zijn, om aan de algemeene feeststemming deel te nemen, en oogen en ooren te doen genieten van optochten en gamělan-muziek, van kanongebulder en vorstelijke praal.

Allen bewegen zich naar den grooten noordelijken aloen-aloen en over den weg, die den kraton met de residentswoning, tegenover 't hollandsche fort, verbindt, of naar den pásar, dien niemand onbezocht laat.

Zelfs op 't grasplein vóor 't fort zijn tijdelijke waroeng's verrezen, wier eigenaren zich een goeden dag beloven ten koste der hongerende en dorstende menigte.

Een groep mannen, vrouwen en kinderen wandelt voorbij, allen in feestdos, dat wil zeggen in de beste of, als 't lijden kan, nieuwe kleederen; de vrouwen voorop, de zuigelingen en andere spruiten in de sléṇḍang (den langen draagdoek) op de linkerheup; de knapen met een kěris van geel geverfd hout in den gordel, nog mooier haast dan 't eenvoudige echte wapen, dat de lendenen hunner vaders of oudere broeders tooit; de meisjes met bloemen in 't glanzende gitzwarte haar, en een miniatuur-vlag of -pajoeng van hoog gekleurd en goudgerand papier in de hand.

Zij komen allen uit één desâ, want zij blijven bij elkander — en van den oostkant, want de vrouwen hebben den nek een weinig verbrand, omdat de zon hen steeds van achteren beschijnt, wanneer ze op andere dagen 's morgens naar den pasar gaan en 's middags naar hun dorp terugkeeren.

Die van 't westen komen hebben 't voorhoofd iets donkerder getint [31].

[31] Een opmerking van een hoofdregent. De javaansche vrouwen gaan steeds bloothoofds; de mannen dragen een hoofddoek, en daarop nog dikwijls een zonnehoed (tjáping).

Hier volgt een troepje dat zelfs van heel ver, uit Sålå, komt; zooals blijkt uit de dubbel groote soewĕng's die de vrouwen in de ooren dragen, en den halfrond gebogen hoornen of schildpadden kam, waarmede de haast volwassen jongens zonder hoofddoek den schedel versierd hebben (káḍal mènèk).

Daar nadert de gamělan van een districtshoofd, door diens volgelingen bespeeld en door desalieden gedragen. 't Speeltuig is vrij wat minder van glans en toon dan die welke wij in de laatste zes dagen op 't mĕsdjidplein genoten. Men gaat er mede de standplaats innemen, die den volgelingen van dezen regent op den aloen-aloen aangewezen is Met slaande bekkens en saron's en trommen, minder welluidend misschien dan 't zwijgen geweest zou zijn; met wapperende wimpels en vlaggende pieken en golvend pajoengdoek, trekt de stoet voorbij.

Hier zien wij voor het eerst zulk een paar pajóeng's agoeng, evenals die van den kraton rondom met kleurige banen katoen omhangen en die tot de gala-rangteekenen, in zekeren zin tot de oepåtjårå der boepati's wĕdånå behooren. Drie banen van tweeërlei kleur en met vergulde figuren bezaaid, hangen onder elkander van den pajoengrand af. De vier pajoeng's agoeng van den Sultan hebben vier zulke banen van zijde, die bovendien nog met pauwenveeren getooid zijn.

Ginds komt de regent zelf, op een prachtig tournooizadel, niet minder mooi uitgedost dan zijn klein vurig ros.

Hij draagt een met metalen ambtenaarsknoopen en goudborduursel versierd zwart lakensch galabuis, rasoekan sikĕpan, over een helder witten, even glanzend geknoopten borstrok, kòtang; en daaronder een bontgeteekenden kunstvol geplooiden dodot (of kampoeh: 't dubbele hofkleed), door een zijden mogå omgord, wiens met gouden bloemwerk en franjes geboorde uiteinden langs de rechterheup afhangen. Een veelkleurige, van onderen geborduurde tjinḍé-zijden broek omsluit de beenen tot op den blooten voet.

Deze tjĕlånå tjinḍé wordt door een afwijkende teekening der ondereinden gekenmerkt, veelal in de eigenaardige zigzagfiguren die wij uit de kapála der maleische sarong's onzer Indische dames kennen. Alleen de Sultan en zijn uit een ratoe of vorstin geboren zonen (bij uitzondering ook wel pangéran NGABÉHI), dragen zulke galabroeken zonder kapålå. Lagere ambtenaren dan de regenten: rijå's, panéwoe's en mantri's, dragen in gala, onder den dodot, een goudgeboorden zwarten broek.

Nu de regent ons voorbij rijdt, zien wij hoe de onderrand van 't galabuis oploopt over de fraai gevlamde wrångkå en den donker glanzenden greep (oekiran) van den ḍóewoeng of kĕris, die rechts achter in den gordel steekt, 't gevest naar buiten gekeerd achter den rechter arm, de gouden scheede (pĕnḍok) over 't heiligbeen naar links en beneden gericht.

Naast het paard gaat links de pĕnongsong, die den goud en rood gekringden groenen pajoeng geopend boven 't hoofd van zijn meester houdt, dat met den half doorschijnenden witten koeloek gedekt is. Andere pĕngampil's volgen met de ampilan, die bij den ambtelijken rang van dezen edelman voegen: een lange piek, pĕnoeroeng, een zilvergeknopte staf, tĕkĕn, een soeroeh- of betelstel, gantònan, en een lanté of ròtan zitmat, een spuwvaas, kĕtjóhan, een koeloek-standaard, klĕboet, en soms nog een en ander dat ook gemist kan worden [31a]. Enkele ngoḍé's of reservedragers sluiten den stoet.

Daar nadert een andere groep.

Ettelijke panéwoe's met goudgerande blauwe pajoeng's en tal van mantri's onder goudgeboorde roode zonneschermen gaan te voet naar den aloen-aloen; de eersten zijn in zwarte, de laatsten in roode sikĕpan's gekleed; allen hebben den witten koeloek op de in een gedraaide wrong langs den nek afhangende haren, en den ruimen, met heldere baṭikfiguren bemaalden dodot om de heupen, over den zwarten, van onderen met een gouden zoom geboorden broek. Ook zij dragen den meer of minder fraaien maar altijd goed onderhouden kĕris, met gouden of goudglanzige swåså-scheede, rechts achter in den galagordel.

Natuurlijk worden deze prijaji's van minder hoogen rang door minder talrijke ampilandragers gevolgd.

Weder een andere vertooning.

Een tweetal gelijkelijk rood en geel uitgedoste mannen of jongens rijden op paardjes zonder pooten (bij zulke diertjes mag ik van geen beenen spreken), van zwart geverfd bamboe-vlechtwerk (képang); maar de stevig gespierde beenen dezer kunstrijders, al zijn zij landbouwers van beroep, steigeren en galoppeeren als die van 't edelste ros. In de rechterhand voeren zij een blooten sabel. Eenige angkloeng-spelers, een trom- en een bekkenslager, bijna even mooi en kleurig gekleed, begeleiden de kunstoefeningen dezer réjog's met eigenaardige, maar zeer eentonige muziek.

Volgen wij hen naar den aloen-aloen. Daar scharen zij zich aan beide zijden van den middenweg, die afgebakend is door de gelederen der pradjoerit's aráhan (de met korte bevlagde pieken gewapende dorpelingen uit de verschillende regentschappen), welke van den noordelijken toegang tot aan de beide in 't midden groeiende omheinde wĕringinboomen (wĕringin koeroeng) reiken.

Zulke boomen vindt men op elken aloen-aloen sedert den tijd dat zij daar den heiligen bodhidroema der Boeddhisten vertegenwoordigen. Vandaar dat de afstammelingen van dezen, de mohammedaansche Javanen van heden, hoewel ze zelf niet meer weten waarom, alle zware individuën dezer plantenfamilie [32] in eer houden.

Andere even ongeregelde troepen plaatsen zich ten oosten en ten westen dezer hoofdrijen, tusschen welke de vorstelijke optocht zich eenige uren later voortbewegen zal.

Elk regentschap is dan op 't groote plein vertegenwoordigd door zijn beide in den grond geplante pajoeng's agoeng, die met drie horizontale banen doek, van twee kleuren en met vergulde figuren bezaaid, omhangen zijn. Daar naast staan de gĕndérå's, hooge bamboestengels, overlangs met smalle vlaggedoek-strooken bekleed, die veelal van de dunne lichtgebogen toppen als vrije wimpels afwaaien [32a]. Ook de vlaggetjes, die de korte pieken der pradjoerit's arahan versieren en róntèk genoemd worden, hebben voor de verschillende regentschappen verschillende vormen en kleuren.

Dat nu reeds honderden stads- en desa-Javanen, die straks tot vele duizenden zullen aangroeien, en Maleiers en Chineezen en mindere Europeanen of „daarmede gelijkgestelden" op den aloen-aloen dooreen slenteren of nederzitten, zien we met iederen

[31a] De vier eerste voorwerpen worden met den pajoeng ook wel als de oepåtjårå van den regent aangemerkt.

't Woord ngoḍé [illegible] van [illegible] is z. v. a.: [illegible] 't Beteekent ook: in 't gevolg van iemand medegaan zonder iets te dragen.

[32] Die der vijgeboomen, Ficaceën. Bij 't ontwouden van bergstreken laat men deze woudreuzen liefst ongemoeid staan, ofschoon zij weinig nut hebben.

[32a] De mannelijke gĕndérå's, met een wimpel, worden daloedag, de vrouwelijke, zonder wimpel, oemboel-oemboel genoemd. Is 't doek wit en rood, dan voegt men daarbij de kleurenbenaming goelå kĕlåpå, groen en geel: páré ánom, zwart en rood: bánṭèng kĕtáton, groen en rood: kĕtjèloeng tibå pànḍan, enz.

oogopslag. Later komen daarbij troepjes en huurwagens vol dames, in sarong en kabaai, en kinderen, soms in nog luchtiger morgengewaad, genot zoeken in 't vreedzame nonton, 't toekijken zonder bepaald doel.

Dat de wandelende spijs- en drankverkoopers niet ontbreken en menig spaarduitje in ontvangst nemen, vindt zijn verklaring in de vermoeiende samenwerking van spierinspanning en zonnegloed. Want de schitterende lichtstralen branden reeds een paar uren na zonsopgang in 't van den regen (of in drogen tijd door bevloeiing uit de waterleidingen) vochtige zand.

Ook de draaimolens en schommels, in de beide hoeken der noordzijde van 't plein, zijn voortdurend in beweging.

't Slaat negen uur van de Kraton-klok.

Telkens gingen ons regenten of hoofd-regenten voorbij, met de hun toekomende praalvertooning. Ze hebben hun paarden op de gláḍag, den toegangsweg tot den aloen-aloen, achtergelaten, en zijn op weg naar de Pagĕláran, de open plaats tusschen de met gespleten bamboe (sèsèk) overdekte zuilenrijen aan de zuidzijde van 't plein, voor den toegang tot de trappen van de sĕtinggil [33]. Wanneer zij de wĕringin koeroeng genaderd zijn, worden hunne pajoeng's hun gesloten achterna gedragen.

Eindelijk komt ook de Rijksbestuurder, kangdjĕng rádèn adipáti DÁNOE RĔDJÅ, die eerst zijn opwachting bij den Resident gemaakt heeft, 't plein opwandelen. Ook zijn rijk getuigd paard is op de glaḍag achtergebleven [34], en hij schrijdt langzaam en statig onder zijn goud-groen-gouden pajoeng verder, door vele ngampil's [34a] en andere dienaren gevolgd, van welke *één* 't groote gala-zonnescherm draagt en anderen de vele ampilan, die tot zijn hoogen rang behooren, in handen hebben.

't Wordt half tien.

[33] De zware witte achtkantige zuilen zijn sedert eenige jaren door gegoten ijzeren kolommen vervangen. 'T is mooi maar jammer! Pagĕlaran is de plaats waar de rijksbestuurder en andere prijaji's zich op hun gĕláran of zitmatten nederzetten.

[34] De glaḍag is niet meer dan een korte, breede weg, en wordt door een steenen in 't midden opengehouden scheidingsmuur (kĕré tèmbok) in twee deelen gescheiden. De toegang door dien muur heet kori gĕláḍag (of glaḍag); de toegang tot den aloen-aloen: kori pĕngoerákan.

[34a] Juister pĕngámpil's, maar dit voorvoegsel wordt meestal verwaarloosd. Nog beter: kåntjå ngampil.

Daar komt beweging op de breede trappen van 't hooge terras. Een afdeeling kratontroepen daalt naar den aloen-aloen af en schaart zich in twee rijen, tegenover elkander van de tratag Pagĕlaran tot aan de wĕringin's koeroeng. 't Zijn de pradjoerit's WIRÅ-BRÅDJÅ, gekleed in rooden lijfrok en korten rooden broek, lange witte kousen en lage zwarte schoenen. Zij dragen een hoogen, naar boven en achteren puntig toeloopenden, eveneens rooden hoed (koeḍoep toeri), van voren met een breede klep, op den witten hoofddoek (ikĕt), en een overlangs geplooid wit schootsvel (sájak) voor den buik. Ze zijn voor een deel met percussie- (voor weinige jaren nog met vuursteen-) geweren, voor een ander deel met zeer lange pieken gewapend, welker houten scheeden (saroengan) voor aan de linkerzijde in den gordel steken. Allen voeren den met bloemensnoeren (ontjèn) behangen kĕris rechts achter in den buikband.

De pandji's, met onze luitenants overeenkomend, hebben twee krissen, den eene rechts, den andere links, en commandeeren met een Europeeschen sabel, die, evenals zijn niet al te blank gepoetste scheede, van weinig dienst, van hoogen ouderdom en van veel verwaarloozing getuigt. Vreemd bij een volk, dat zijn eigen wapens met veel zorg behandelt. 't Is waar, die sabels gaan met het ambt van vader op zoon over, maar ook de kĕris is een erfstuk, dikwijls van veel ouderen tijd, en dat daardoor in waarde en vereering wint.

't Schootsvel der officieren is van donkerkleurige zijde of zelfs wel van fluweel vervaardigd en met goud en gouden franjes omzoomd; niet ongelijk aan dat van een meester-vrijmetselaar. Hun hoeden zijn met meer of minder rijk geborduurde vleugels getooid, evenals die der onderofficieren, die zich met wat minder goud behelpen. Bovendien onderscheiden dezen zich door ouderwetsche sergeantstrepen van de djádjar's of gemeene soldaten.

Lange snoeren van geurige mĕlaṭi-, kĕnångå- of tjĕmpåkå-bloemen of fijngesneden páṇḍan-bladeren hangen over de schouders en gekruist ook over borst en rug. Ook de greep van den kĕris is met zulke ontjèn's getooid.

Andere korpsen, die wij later zullen zien, sieren ook den hoed, vooral wanneer die den oud-Europeeschen steekvorm heeft, met kleurige, soms ook met reukelooze bloemen en groen; 't zal wel onnoodig zijn bij ieder korps van die bloemenpracht te gewagen.

Aan 't hoofd van dit korps, evenals van alle andere groote korpsen, staat een boepati pradjoerit. Hij draagt geen uniform,

maar de Javaansche galakleeding van zijn ambtelijken rang en voert den zilvergeknopten staf (tĕkĕn) als teeken van zijn waardigheid.

Boven hem en al zijne ambtgenooten staat een hoofdregent als commandant der gezamenlijke kratontroepen. Thans is dat radèn toemĕnggoeng SINDOE RĔDJÅ, een schoonzoon van den regeerenden Sultan. Hij heeft den rang en draagt de uniform van majoor der infanterie bij 't Nederlandsch-Indische leger, met behoud van den Javaanschen hoofddoek, dien hij, om de lange haren in bedwang te houden, die de Javaan slechts bij uitzondering afknipt, onder de uniformpet handhaaft.

Zijn naam is niet, zooals die van den Sultan, den kroonprins, den rijksbestuurder, den hoofddjĕkså en anderen, aan 't ambt verbonden. Zijn voorganger, de tegenwoordige rijksbestuurder, heette toen DANOE ADI NING RAT en was de opvolger van MĔRTÅ NĔGÅRÅ, die den rang van luitenant-kolonel bereikt had.

De pradjoerit's WIRÅ BRÅDJÅ voeren twee vaandels, die een roode schijf in een wit veld vertoonen, en wier stokken ieder een piek dragen, met vier naar beneden omgebogen punten. Zij heeten kyahi SĔLÁMĔT en kyahi SÁNTRI, terwijl de kleuren van 't doek door de woorden goelå kĕlåpå worden aangeduid, roodbruine suikerstroop die over wit kĕlåpå-raspsel uitgegoten is [35].

Zij worden door vaandrig's, onderofficieren met den rang van ngabéhi, in elk front één, gedragen, die, evenals de vaandrigs van alle andere korpsen, de scheeden der pieken in den gordel bergen.

Intusschen zijn twee vrouwelijke kratonbeambten, abdi dálĕm pårå goesti [36], de Sĕtinggiltrappen afgeklommen om uit naam van den Sultan den Rijksbestuurder te bevelen, de beide gaṇḍèk's met hofwagens naar den Resident te zenden, om dezen hoofdambtenaar en zijn gevolg daarmede naar den kraton over te brengen.

Twee regenten, de boepati's kliwon kĕpárak kiwå en tĕngĕn, rijzen op last van den Rijksbestuurder uit diens omgeving op, waar zij met hem vóor de bangsal Pĕngapit wétan, op de door de tratag overdekte plaats Pagĕláran, beoosten 't middenpad op hun lanté's of gĕlaran gezeten waren, en wandelen in deftigen, vooral niet te snellen tred, tusschen de beide rijen der pradjoerit's WIRÅ BRÅDJÅ en aráhan door, den aloen-aloen over en langs den weg die vandaar naar de residentie voert, gevolgd door een nette koets en ettelijke tentwagens, de eerste door een echt of waarnemend Europeeschen koetsier, in roode liverei en met een goudgeranden pet, gereden, de andere, door javaansche menners, in leelijke lange sitsen kielen of tóro's en met nog leelijker Europeesche lakeihoeden boven op den hoofddoek, bestuurd. De koets wordt door een keurig vierspan getrokken; de andere wagens behelpen zich met evenveel viervoeters, maar van minder ras of meer gevorderden leeftijd.

Voor dat we hen volgen, om van de ontmoeting dezer gaṇḍèk's met den Resident getuigen te zijn, dunkt mij een kort verslag, van wat intusschen in den kĕḍaton gebeurd is, gepast.

Tegen acht uur waren alle pradjoeritkorpsen (behalve de in den kraton wachthebbende manschappen) op 't plein Magángan (eigenlijk Kĕmagángan), onmiddellijk achter (bezuiden) de Kĕḍaton, onder 't commando van hunne boepati's vereenigd.

Omstreeks half negen zond de oppercommandant daarvan aan den Sultan bericht, door tusschenkomst van twee daartoe door den Vorst afgevaardigde kĕpárak's [37]. Deze ontvingen daarop van hun gebieder den last den kratoncommandant met zijne troepen naar binnen te geleiden, tengevolge waarvan, niet lang daarna, alle korpsen op de pĕlatáran, 't binnenerf van den kĕḍaton, vóor de bangsal Kantjånå, de groote troonzaal, geschaard stonden.

Toen eerst gelastte de vorst de beide kĕparak's de boodschap aan den Rijksbestuurder over te brengen, die wij door dezen op de Pagĕláran hebben zien ontvangen en opvolgen.

Daarna beval de Sultan den pangéran's MANGKOE BOEMI en NGABÈHI [38], de eerste zijn oudste, jongere broeder uit dezelfde vorstelijke moeder geboren, de andere zijn oudste, maar uit eene

---

[35] Een even gebruikelijke benaming voor een roode figuur in een zwart veld is bàṇṭéng kĕtáton, naar 't roode bloed van een „gewonden woudstier" op diens zwarte huid.

[36] Zie: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå, Plaat I *a* en *b*, II en III en bladzij 10 en vv.

[37] Dit is de laag-Javaansche benaming waarmede de Sultan zelf zijn abdi's pårå goesti vereert.

[38] De eerste is de loerah aller vorstenzonen onder den kroonprins, de tweede 't hoofd van alle zonen, die gelijk hij, uit bijvrouwen geboren zijn.

bijvrouw geboren, zoon [39], met de overige pangéran's poetrå, zonen van dezen en van vorige Sultan's, en de boepati's panèwoe's en mantri's djĕro en de boepati's wĕdånå distrik [40], naar 't plein Srimĕnganti te gaan en dáar den Resident op te wachten en dan verder naar binnen te geleiden.

Wanneer wij daar later in 't gevolg van den Nederlandschen hoofdambtenaar binnentreden, staan de prinsen aan de zuidzijde en de boepati's aan den noordkant onder de èmpèr van de westelijke pĕṇḍåpå, en treden de beide eerstgenoemde pangéran's, zooals we dat straks nader beschrijven zullen, den Resident van daar te gemoet, zooals dit door den kroonprins gedaan zal worden wanneer hij meerderjarig en in functie zal zijn.

Eindelijk zetten de pånåkawan's (dienende edellieden en -knapen, wij zouden de laatsten pages noemen) zich aan de noordoostzijde van 't binnenplein, links voor de troonzaal, op 't zand neder, en vinden de praalpaarden met hunne geleiders en de tjébol's en pålåwidjå's (dwergen, monsters en albino's, die door den Sultan verzorgd worden en in zijn gevolg opgenomen zijn) in de nabijheid daarvan hun plaats.

De pånåkawan's, waaronder ook aankomende broeders- en zusterszonen van den Sultan zijn en die een vrij belangrijke schare vormen, zijn gekleed in bĕbĕd loerik en sáboek, 't eenkele geweven kleed met den eenvoudigen gordel, zonder meer. De galakleeding der ambtenaren voegt hun nog niet, maar zal later door velen hunner gedragen worden, wanneer zij tot eenig ambt bevorderd zullen zijn. Zij houden 't bovenlijf bloot en tooien de in een wrong naar achteren afhangende haren met bloemen en veeren in de plaats van den hoofddoek. Dit kapsel heet Sĕmoet gátĕl [41]. Een kĕris veelal met een in mensch- of apenvorm of als een djágoeng (maïs-aar) gesneden greep, rust achter in hun gordel. (Wie geen edelman is, mag dit wapen in den kĕḍaton niet dragen). Allen zitten met gekruiste beenen en in den schoot samengevoegde handen (silå) op den blooten grond [41a].

Eindelijk zet de Sultan zelf zich, in galadracht, op zijn gouden zetel, den ḍampar kĕntjånå, in de in zeer schoonen stijl gebouwde troonzaal, bangsal kĕntjånå, neder, gevolgd door een edelmaagd, abdi dálĕm prijáhi mánggoeng [42]), die den sleep van zijn kampoeh of galakleed [43]), en een tweede, die zijn gouden spuwvaas, pĕngodjokan [44]), te dragen heeft, en door enkele kĕparak's, die nog andere ampilan dragen en later den troonzetel met de voetenbank en wat daarbij behoort zullen meevoeren.

Een pĕnongsong zit, onbeweeglijk als een Boeddhabeeld, met den geopenden grooten gala-pajoeng, songsong kĕntjånå, onder de tratag voor de zaal.

Er zijn nog twee pradjoeritkorpsen, die, even als de Wirå Brådjå's, op den aloen-aloen post vatten, maar niet tot de eigenlijke kratontroepen behooren. 't Zijn de pradjoerit's Soerå Karså, van den kroonprins, en de pradjoerit's Boegis, van den rijksbestuurder.

De eersten scharen zich tusschen de wĕringin koeroeng en de mĕsdjid, en dragen een witten kiel, hoofddoek en broek, kĕris en piek, en voeren een hollandsche vlag of „driekleur"

[39] Zie hierover: Een en ander over den Javaanschen adel, in de Indische Gids, van 1886.

De eigen zoons gaan voor de broeders en ooms, zonen van 's vorsten vader of voorvaders, behalve dat diegene hunner, die onder den kroonprins, als Mangkoe Boemi aller hoofd is, ook indien hij, als in casu, een broeder is, of zelfs een oom ware, steeds de eerste in rang blijft. Van den boven hem en allen staanden kroonprins spreken wij later. Indien hij reeds als zoodanig optrad, zou hij de hoofdrol vervuld hebben, die nu door Mangkoe Boemi waargenomen wordt.

[40] Boepati djĕro, hoog-javaansch: lĕbĕt, heeten de „binnen-regenten", waarover later. De boepati's djåbå of djawi (buiten-regenten) verzamelen zich met hun panèwoe's en mantri's buiten den Kĕḍaton bij den Rijksbestuurder.

Boepati wĕdånå distrik is de benaming der regenten of bestuurshoofden der verschillende districten.

[41] Sĕmoet is mier en gátĕl jeuk of jeuking. Eigenlijk wordt de geheele troep pånåkawan's aldus genoemd.

[41a] Zijn de handen daarbij in den schoot samengevouwen, dan heet die houding marikĕloe. Kapoerantjang zegt men van 't samenvouwen der handen met gekruiste vingers, zooals de Christenen bij 't bidden doen.

[42] Zie: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå, Pl. I *a* en I *b* en blz. 7 en vv.

[43] In 't laagjavaansch dòdot. De sleep heet Koentjå.

[44] En niet: kĕtjóhan of pakĕtjóhan, dat wel hoogjavaansch, maar geen hoftaal en dus niet hoog genoeg is. In 't laagjavaansch pahidon of pangidon, van idoe, speeksel en spuwen. De Javanen schrijven 't woord dat ik in geen mij bekend woordenboek aantrof:

[illegible] (aldus in een hs. van den Damar woelan), doch ook wel

[illegible] wat mij merkwaardig voorkomt, omdat dit getuigt van 't streven om de verdubbeling der medeklinkers vóór 't achtervoegsel: an te vermijden.

(tigå warnå) aan een met den kyahi LOEK TJAṆṬÉL (een aan de basis schijfvormig verbreede piek) gekroonde stok.

De BOEGIS waren vroeger werkelijk Boegineezen, en, daar Boni evenals Nederland aan de overzijde der zee ligt, werd een min of meer hollandsche kleeding voor hen passend geacht. Daarom dragen zij nu nog een blauw-zwarten kiel en langen broek, door een oranje-gordel onder een zwart lederen riem omsloten, en op den blauw-zwarten hoofddoek een zwarten, echt hollandschen hoed [45]. Zij zijn gewapend even als de SOERÅ KARSÅ's en hun "driekleurige" hollandsche vlag (trimoerdå) is met een piek van denzelfden vorm, den kyahi LOEK RÅNGGÅ gekroond [45a].

Allen gaan op bloote voeten, zoowel BOEGIS als SOERÅ KARSÅ's en hun loerah's voeren een oud-europeeschen sabel. Zij staan, de eersten onder een rijå panèwoe, de anderen onder een boepati anom, doch die commandanten rukken niet mede uit.

Tegenover de oostelijke en vóór de westelijke bangsal Pĕngapit, maar nog altijd onder de tratag Pagĕlaran, en wel bewesten den toegangsweg tot de trappen van de sĕtinggil, scharen de dragonders der lijfwacht zich te paard in 't gelid.

Aan iedere zijde van den trap staat een klein houten gebouwtje achter een opengewerkt muurtje; 't zijn de patjikĕran wetan en koelon. Daar werden vroeger de misdadigers gestraft, en plaatsen zich nu de beulen, MĔRTÅLOEKLOET's en SINGÅNĔGÅRÅ's, in geruite kielen (klambi lorèk) gekleed en met pieken gewapend. Zij blijven daar wacht houden tot dat 't garĕbĕg-feest afgeloopen is, en gaan dus niet in den optocht mede.

Nu brengen twee van de sĕtinggil afdalende loerah's gandèk den Rijksbestuurder de bevelen over, die de later te geven geweersalvo's betreffen, en dan volgen twee loerah's nijägä met den last om de dèsa-gamĕlan's op den aloen-aloen te doen zwijgen.

Thans verplaatsen we ons naar de ruime voorgalerij van 't residentiehuis, waar we den Resident en alle ambtenaren in kostuum, voor zoover ze dat bezitten; den pangéran adipati PAKOE ALAM den vijfde, in kolonelsuniform als commandant van zijn eigen legioen, met al zijn prinsen en officieren in uniform; den commandant van 't hollandsche garnizoen, in luitenant-kolonelskleeding, met de kapiteins en luitenants, die niet door den dienst worden teruggehouden, allen in groot tenue, en een groot aantal zwartgerokte en soms zelfs witgedaste burgers bijeenvinden.

Voor de landhuurders is 't bijwonen der hoffeesten, wanneer ze niet om goede redenen van de lijst der genoodigden geschrapt zijn, eene verplichting, hun door 't huurcontract opgelegd.

Gelukkig is de lakensche pantalon niet voorgeschreven. Het donkere pak broeit al meer dan genoeg in een land, waar een minder leelijke kleeding tevens minder ongezond en dwaas zou kunnen zijn.

In statigen tred beklimmen de beide gaṇḍek's de breede trappen en schrijden zij tusschen uniformen en zwarte rokken door, wier dragers zij geen enkelen blik gunnen, op hun doel, den hollandschen kangdjĕng toewan résidèn, toe, en kwijten zij zich in licht gebogen houding van hun last, bij monde en vooruitgestoken rechterduim van één hunner, wiens toespraak door den vertegenwoordiger onzer Regeering met gepasten ernst aangehoord en met een niet minder welsprekende tegenbuiging, zonder meer, beantwoord wordt.

De gaṇḍèk's treden weder af en wandelen naar den kraton terug.

De rijtuigen komen voor. De Resident zet zich met den militairen commandant in de hofkoets; een al te geel uitgemonsterde hoofdoppasser, met sergeant-majoors-strepen op de beide mouwen, klimt met den gesloten gouden pajoeng op den bok naast den rooden koetsier, die zijn vierspan plechtig in beweging brengt. Twee dragonders van PAKOE ALAM rijden met getrokken sabels vooruit; anderen volgen.

Hun gebieder, de pangéran adipati, klimt met den assistent-resident in zijn eigen hooge, ouderwetsche statiekoets, terwijl zijn oudste zoon en vermoedelijke opvolger, de majoor, pangéran arjå NÅTÅ KOESOEMÅ, als derde man in den wagen, tegenover de beide anderen plaats neemt. Een paar pĕngampil's en een oppasser stijgen voor en achter op, met den gouden pajoeng van den prins en den goud-wit-goudgekringden van den adsistent; de pĕngampil's met de gele samir [46] om den hals. Twee dragonders sluiten zich achter den wagen van hun vorst aan.

[45] Vooral cilinderhoeden, en dan tegenwoordig liefst van 't model „gibus."
[45a] Dat wil zeggen: op garĕbĕg-dagen. Bij 't afbeelden op een anderen dag was de kyahi door een gewone piek vervangen.

[46] Zie: In den Kĕḍaton, blz. 13 en v.

En nu volgen de andere Kraton- en Pakoealaman-wagens en vele eigen- of huurrijtuigen, oud of nieuw, mooi en minder mooi of leelijk, door Sandelhouts, Makassaren of andere edele rossen getrokken of door verouderde en vermagerde dienstdoeners van minderen stam gesleept; en gevuld met al wat de hofstad en haar omgeving bij zulke gelegenheden mannelijke en onmannelijke, in alle tinten van blank en bruin, van rijk en arm, van eerlijk en .... anders bijeen te brengen heeft; terwijl oppassers en pĕngampil's, die geen plaats vonden op de wagens hunner meesters, genadiglijk plaats nemen op de rijtuigen die de minderen hunner meesters vervoeren.

De equipages van den kapitein en van den luitenant der Chineezen munten haast boven alle andere uit door kostbaarheid en goeden smaak, terwijl de rood uitgemonsterde en dus minder leelijk gekleede oppassers dezer geldmannen den goud-groen-gouden en groen-gouden pajoeng gesloten hoog houden [47].

Bijna vergat ik de beide sabelsleepende europeesche ordonnansen van den Resident, die, zoo zij niet reeds vooruitgegaan zijn, in een der kratonwagens meerijden; en hun gedegende ambtgenooten van prins PAKOE ALAM, die te paard naast de staatsiekoets van hun meester rijden; de eersten in groene uniform met gouden kraag en mouwstrepen, de anderen in een donkerblauw met rood en goud afgezet costuum.

In 't voorbijgaan zien we de beide eerewachten weder inrukken, die twee wachthuisjes aan den ingang van 't residentie-erf bezetten en voor den Resident in 't geweer gekomen zijn, links van den tuinweg soldaten van 't legioen van PAKOE ALAM, rechts manschappen van 't garnizoen.

Maar vooral treffen ons de duizende toeschouwers van velerlei, maar vooral van javaanschen landaard, die langs den geheelen weg, en zelfs tot in de voorhoven van den kĕḍaton, den grooten feestdag door een belangstellend nonton helpen opluisteren, als wedijverend met de pradjoerit's arahan, die door gamĕlan-, angkloeng- en andere klanken en wanklanken, en met de WIRÅ BRÅDJÅ's, die met vaandels en wapens, met trommen en trompetten eer bewijzen aan wien dat toekomt.

[47] De kapitein voert een zonnescherm gelijk aan dat van een boepati najåkå; de luitenant een als dat van een boepati anom.

Als wij onder de tratag Pagĕlaran uit het rijtuig stappen, staat de Resident reeds vooraan op de sĕtinggil, onder de tratag Taroeb agoeng op ons te wachten. En nu gaan we in zijn gevolg, onder geleide van de beide gaṇḍèk's, langs de tratag Rambat en de bangsal's Mangoentoer en Witånå 't „hooge terras" over en de achtertrappen naar den doorgang Brådjånålå af, door de régol van dien naam over 't plein Kĕmaṇḍoengan lor, om de dus genoemde bangsal heen, tusschen salueerende pieken en geweren, sabels en vaandels, trommen en horens, trompetten, bekkens en fluiten door, meer loopend dan wandelend om den zonnegloed en de benauwende menschenlucht der dicht opeen neergehurkte menigte te ontwijken; en staan we eindelijk binnen de régol Kĕmaṇḍoengan op 't binnenvoorplein Srimĕnganti, waar prinsen en regenten op ons wachtten en ons in naam van den Sultan ontvangen.

Een oogenblik verademing, van welke ik gebruik maak om een paar toelichtingen te geven in verband met wat we op onze wandeling hebben kunnen opmerken.

In de kleine bangsal Mangoentoer zal de vorst zich straks met den Resident nederzetten in vollen vorstenpraal (kĕprabon). Links achter de een weinig verheven plaats waar de troonzetels moeten staan, zagen we eenige rijen stoelen, nu reeds door dames en kinderen bezet, die daar van de feestelijkheden, waaraan ze geen deel nemen, getuigen zullen zijn.

De pandji's der kratontroepen commandeeren in 't hollandsch of wat daarvoor doorgaat. Alleen niet die van de pradjoerit's NJOETRÅ en LANGĔNASTRÅ. Zoodra de Resident de eersten, die aan beide zijden buiten de régol Kĕmaṇḍoengan op 't plein van dien naam opgesteld zijn, nadert, roepen de met bogen gewapende pandji's met luide stem:

hèr nanṭang tóendjoeng hástrå (de h wordt thans duidelijk uitgesproken).

Hèr heeft hier den zin van: geeft acht; nanṭáng is: uitdagen, tarten; toendjoeng: de metalen punt onder aan de schacht der pieken; hastrå: wapens, meer bepaald pieken, werpspiesen en pijlen. De zin dezer woorden is eenvoudig: geeft acht, staat pal (in uitdagende houding), presenteert uw wapens (door die met de punt op den grond te plaatsen). En zoo staan die dapperen dan ook pal, wijdbeens, de rechterhand in de zijde, terwijl de linker de lange lans met de geelkoperen beneden-

punt op den grond plant, totdat de Resident voorbijgegaan is en de krijgshaftige houding voor een : „op de plaats rust" vergeten wordt.

Onderwijl hebben de pangéran's MANGKOE BOEMI en NGABÉHI den Resident de hand gedrukt en nog een paar andere autoriteiten dezelfde gunst waardig gekeurd, en zijn wij zoo gelukkig geweest een dergelijk eerbewijs van andere prinsen, die zich bij ons aansluiten, te ontvangen. En nu volgen wij de hoofdpersonen langs de laatste soldatengelederen aan onze linkerzijde, en door de laatste poort, de régol DÂNÂ PĔRTÂPÂ of, vulgariter: régol Kĕḍaton, naar binnen.

Welk een verademing, stilte, schaduw en lucht! . . .

We hebben een oogenblik tijd gehad de waarlijk smaakvolle kleeding dezer prinsen te bezichtigen.

Een prachtige zijden of fijn katoenen kampoeh van klassieke, naar 't zuiver witte midden inkrimpende spiralen uitstralende, of in anderen vorm uitloopende teekening, ruim en kunstvol geplooid, omkleedt de heupen en 't bovenbeen en valt links naar achteren in een stijlvollen sleep neder. Een kostbare tjinḍé-broek, doorweven met gloeiende kleuren — voor de zonen van ratoe's zonder kĕpâlâ, en dan goebĕgan genoemd; voor de anderen met die wijziging in de teekening van den onderrand, en dan sòrot geheeten — omsluit de goed gevormde beenen tot op den blooten voet; en een breeden zijden mogâ, de rijk met goud bewerkte en met gouden franjes omzoomde uiteinden langs de rechterheup afhangend, omgordt de lendenen, die gedeeltelijk wegschuilen onder den zijden sikĕpan, die op de rechter bovenborst met een weelderige juweelen agraaf gesloten is.

De witte koeloek (wangkidan pĕṭak) dekt den ongedoekten schedel, en de donker glanzende, in den nek afhangende haarwrong (oekĕl) is met een van diamanten vonkelenden kam (pĕṭát) gekroond. Een wangkingan (dit woord past voor den ḍoewoeng of kĕris van vorstelijke personen), een wapen van groote waarde, met keurig gedreven gouden scheede en donker vlammenden greep, prijkt achter in den gordel, buiten den sierlijk daarover heengebogen sikĕpanrand; terwijl briljanten van ongewone grootte aan meerdere vingers schitteren [47a].

[47a] De oekiran of dĕdŏr is meestal van fraai gevlamd kostbaar hout, vooral kĕmóening-hout, soms ook van hertshoorn of van ivoor gesneden (di oekir); de wrângkâ steeds van niet minder fijn hout.

't Is ons alsof een deel van dien glans op ons afstraalt en ons overtuigt dat we in goed gezelschap zijn!

En thans geen pradjoerit's meer, behalve enkele schildwachts die steeds de wacht in den kĕḍaton betrekken en nu met eenige lijfwacht dragonders deelen; geen horengeschal of tromgeraas — maar de hofkapel, hollandsch alleen door de muziek die zij voortbrengt en de half westersche uniform der met goudgerande roode mutsen gedekte oostersche kunstenaars. Zij ontvangt ons met een vaderlandsch volkslied, dat ons nog weldadiger zou aandoen, indien we niet nu en dan verder dachten dan den dag van heden of morgen, en niet begrepen dat ons „Wilhelmus" of 't „smettenvrije Neerlandsch bloed" onmiddellijk door een even overtuigend „God save the Queen", of iets anders van dien aard, vervangen zou worden, wanneer wij door wanbeheer of onkunde er toegebracht mochten worden, ons gezegend Java aan anderen af te staan.

Gelukkig zijn we zoo ver nog niet! . . .

Daar rijst de Sultan: ingkang sinoewoen kangdjĕng Soeltan, sènâpati ingalâgâ, abdoerráhman, sájidin, panâtâgâmâ, kalifatoellah: HAMĔNGKOE BOEWÂNÂ, ingkang djoemĕnĕng káping pitoe — dat is niet minder dan zijn hoogheid de Sultan, opperbevelhebber in den oorlog, dienaar van den Barmhartige, heer van den eeredienst, regelaar van den godsdienst en vertegenwoordiger Gods: BEHEERSCHER DER WERELD, de zevende die regeert [48] — van zijn ḍampar kĕntjânâ op, en treedt hij naar voren tot op den kant van de bĕbátoer, de hoogere marmeren binnenvloer, gevolgd door de beide manggoeng's, de kostbaar gekleede edelmaagden, waarvan de éene weder den langen sleep van 's vorsten kampoeh ophoudt en de andere de gouden pĕngodjokan draagt [49].

De Resident, de militaire commandant en de adsistent-resident

[48] Ik volg de meest gewone javaansche schrijvers, die natuurlijk van de oorspronkelijke arabische afwijkt. Van overleden Sultans zou men Sinoehoen met een *h* moeten schrijven, dat juister is; van den levende: Sinoewoen (met een *w*); want zoo wil het de levende, en zijn wil is wet.

[49] Zie boven. De kleeding dezer abḍi dalĕm prijahi (of prijaji) manggoeng, en die der kĕparak's: abdi dalĕm pá.râ goesti beschreef ik in 't plaatwerk: In den Kĕḍaton. Zie aldaar, plaat I *a* en *b* en blz. 7 en vv.

naderen hun vorstelijken gastheer, bestijgen de bebatoer, en drukken den Sultan de hand. Ook pangéran adipati PAKOE ALAM waagt zich onder de èmpèr tot aan den běbatoer-rand en huldigt zijn hoogeren ambtgenoot [50] met een handkus. Wij, ambtenaren, officieren en burgers (menschen van lager orde) blijven onder de tratag, hoogstens op den marmeren èmpèrvloer staan, en buigen, en worden door een vorstelijke tegenbuiging beloond; en eerst als de hoofdpersoon aan den rechterarm van den hoogsten nederlandschen ambtenaar naar zijn ḍampar teruggeleid wordt, gaan ook wij, schoorvoetend, naar boven om bescheidenlijk onze plaatsen in te nemen.

De ḍampar is een gouden tabouret op vier eenvoudig bewerkte gouden pooten, gedekt met een groenfluweelen goudgerand kussen. De stoel voor den Resident, links naast den ḍampar des Sultans geplaatst, een zetel met rechtopgaande hooge rugleuning, is van den top tot op den voet met gele zijde overdekt. Beide zijn met měláti- of andere geurige bloemen bestrooid.

Vóór den ḍampar van den vorst staat een rood geverfde en met gouden drijfwerk beslagen houten voetenbank (tjantjádan), die onder de met goud geborduurde en met juweelen bezette muilen des Sultans door een zijner kěparak's, in onbeweeglijke silåhouding nederzitten, vastgehouden wordt.

Een lagere eveneens gouden tabouret, met een gelijksoortig kussen bekleed (ḍampar tjěpoeri) staat rechts naast den ḍampar, en daarop rust 't kostbare en uiterst kunstvol bewerkte gouden betelstel (tjěpoeri [50a]) van den Sultan. Een zilveren standaard (songgom) waarop de gouden spuwvaas plaats vindt, staat daarvoor, alles onder 't bereik der vorstelijke hand, hoewel die deze dingen gedurende de plechtigheid ongemoeid laat. Ook de vertegenwoordiger onzer Regeering heeft alle benoodigdheden tot het genieten van een betelpruim op een tafeltje naast zich staan, waarvan hij geen ander gebruik maakt dan dat hij zijn steek daarop nederlegt. Dat is anders dan vroeger, vóór den tijd van DAENDELS, toen onze hoogst geplaatste ambtenaar, als ware hij 's vorsten dienaar, den Sultan de betel aanbood.

Achter beiden, vorst en hoofdambtenaar, zitten nog ettelijke kěparak's (in silå-houding) op den grond, de minst misbare ampilan, eenige met tjinḍé omkleede lansen, een paar kostbare oude geweren en andere wapens rechtstandig en onbeweeglijk vasthoudend.

Ook de beide manggoeng's zetten zich daar neder.

De beide hoofdpersonen zitten tegenover 't oosten, met den rug naar de staatsiezaal der vrouwenwijk, waar de ratoe's met de prinsessen 't bezoek van de autoriteiten afwachten.

Rechts van den Sultan, een weinig schuins voor hem, staat een leunstoel voor den Kroonprins, die evenwel nog niet in 't openbaar verschijnt. Rechts daarvan is een enkele rij stoelen geplaatst tusschen west en oost en dus naar 't noorden gekeerd. Zij zijn bestemd voor die personen, die als ouderen (broeders, ooms en oudooms) van den vorst op zulk een zetel recht hebben. Daar tegenover staat, dus links van den Resident, een dergelijke rij, naar 't zuiden gekeerd, waarop pangéran adipati PAKOE ALAM, de militaire commandant, de adsistent-resident, de onmisbare commandant van de zeer goed misbare schutterij [51], en de tolk voor de javaansche taal [52] plaats nemen.

En achter die eererij zijn vele andere en langere rijen stoelen gereed gezet, voor ons allen: prinsen van 't huis Pakoe Alam, officieren en mindere ambtenaren en gewone burgers zonder rang of beteekenis dan die van hun geld of van hun eenvoudige menschenwaarde, die, hoe gering ook, vrij ongelijk kan zijn

Voor de stoelen aan de overzijde zitten pangéran MANGKOE BOEMI en pangéran NGABÉHI in silåhouding op 't smirnaasch tapijt, dat onder en voor de troonzetels op den marmeren vloer uitgespreid ligt.

Indien een oom van den Sultan, pangéran arjå SOERJÅ ADI NING RAT (de eerste zon ter wereld), niet wegens vergevorderden leeftijd te huis ware gebleven, en indien pangéran arjå SOERJÅ INGALÅGÅ (de zon in den oorlog), de na den dood zijns vaders geboren zoon van den vijfden Sultan (die een oudere broeder van wijlen 's vorsten vader en voorganger was), en die daarom, hoewel jonger in jaren, de rechten van een ouderen

---

[50] PAKOE ALAM, de spil van 't heelal, is een vazal van onzen Koning, even als de Sultan, en van dezen onafhankelijk, hoewel van minder hoogen rang.

[50a] In 't hoogjavaansch: gantènan, laagjav.: kinángan.

[51] Althans zooals die thans nog werkt.

[52] Later zijn daarbij nog een secretaris en hoofdingenieur van den Staatsspoorwegdienst gekomen. Ook doortrekkende hoofdambtenaren en hoofdofficieren weten 't voorrecht van zulk een eereplaats te waardeeren.

broeder of kákang van den tegenwoordigen Sultan heet te bezitten, niet naar Sĕlébes gebannen waren, zouden beiden beneden Mangkoe Boemi en Ngabéhi, maar op die stoelen gezeten hebben [52a]. De overige prinsen zitten vooraan in de troonzaal op den zuidoostelijken bĕbatoer kant.

Wij blijven geenszins zoo lang zitten als ik noodig heb gehad om dit alles neder te schrijven. Toch kunnen we van dat oogenblik nog gebruik maken om den Sultan zelf wat nader op te nemen. Hij is ongeveer een vijftiger, een slank, nog weinig gezet, schoongebouwd man, dien vooral de generaalsuniform goed kleedt. Hij heeft een edel gevormd gelaat dat van zelfbeheersching en toegevendheid getuigt. Hij draagt thans kleeding en tooi die den vorst bij deze gelegenheid passen. Op 't hoofd in plaats van den hoofddoek den witten koeloek met juweelen knop [53], en daarachter op de haarwrong een zwaren diamanten kam, en daaronder tegen den haarknoop een juweelen vlinder.

Gevleugelde soemping's [54] schitteren om 's vorsten ooren en zeer zware brillanten aan zijne vingers; en op zijn borst 't commandeurskruis van den Nederlandschen Leeuw, naast de groote achtpuntige met diamanten bezaaide ster, die eenmaal door generaal Daendels aan de vorsten van Soeråkartå en Ngajogjåkartå geschonken werd en sedert met de vorstelijke waardigheid van vader op zoon is overgegaan.

Een sikĕpan uit veelkleurige zijden driehoeken bestaande, een erfstuk van hooge waarde, dat kyahi Ontrå Koesóemå heet, dekt heden, maar niet op elken garĕbĕgdag, 't vorstelijk bovenlijf, [55] en een fraai gedrapeerde kampoeh párang roesak (een baṭikpatroon dat, evenals alle andere parang's, alleen door den vorst zelf en zijn vorstelijke gemalin en beider kinderen gedragen mag worden) omkleedt het benedenlichaam en hangt in breeden sleep (koentjå) langs het linkerbeen naar achteren af, over den met gloeiend gekleurde figuren doorweven en van onderen met goud geborduurden tjĕlånå tjinḍé. Natuurlijk omgordt een mogå, prachtiger en kostbaarder dan die welke door de prinsen gedragen worden, de lendenen, en steekt daarin rechts van achteren een wangkingan, (kĕris) van hooge waarde, niet alleen als kunstwerk, maar ook als poesåkå [56].

Dat 's vorsten voeten met zeer kostbare, met goud en juweelen bewerkte muilen (tjĕnèlå) geschoeid zijn, heb ik reeds gezegd.

Intusschen is één der kĕparak's, en wel een der beide njahi rijå's, den sultan van achteren, kruipend, genaderd, om hem te berichten dat zijn gemalin, kangdjĕng ratoe Mas, gereed is de begroeting der Nederlandsche autoriteiten te ontvangen.

Wij allen rijzen met de beide hoofdpersonen op, en volgen den vorst, die aan den rechterarm van den Resident gaat, gevolgd door zijn sleepdraagster, haar ambtgenoot met de spuwvaas en de kĕparak's met de ampilan, naar binnen, dat is naar de tratag Pråbåjĕkså, de westelijke zuilenhal, die sedert zij door een ijzeren dak op ijzeren kolommen vervangen is, geen tratag meer is [57]. Maar wij wagen ook geen stap verder, wanneer de vorst zelf met den Resident, den militairen commandant en den adsistent-resident de èmpèr van de Pråbåjĕkså, de marmeren voor- of staatsiezaal van de Kapóetrèn of vrouwenwijk, bestijgt (Pakoe Alam is met zijn prinsen buiten gebleven), en, na de ratoe's en alle daar vereenigde prinsessen de hand gedrukt te hebben, met den Sultan, zijn moeders en zijn gemalin, op den met goudgerande groene zijden kussens bedekten bĕbatoer-

[52a] In vorstelijke kringen worden oudere broeders en daarmede gelijk gestelde neven kákang- of kang más, jongere ḍi mas (van aḍik of aḍi), oudere zusters 'mbájoe en jongere ḍi adjĕng genoemd.

[53] De witte koeloek is vervaardigd van fijn katoen en met kĕtán (een veel kleefstof bevattende rijstsoort) gesteven. De witte, groot-gala, heet in 't hoogjavaansch wangkidan pĕṭák; de effen zwarte, voor lagere ambtenaren, koeloek bĕrtji of tjĕmĕng (laagjavaansch irĕng); de zwarte met een gouden band om den benedenrand en een tweeden hooger om den kegel en tien stralen van 't midden der bovenschijf over den bovenrand naar dien bovenring loopend (klein-gala) wangkidan (of koeloek) kanigårå. De gouden, soms met diamanten versierde knop, van alle koeloek's wordt móendri in 't laagjavaansch njamat, genoemd; de kam pĕṭat laagjavaansch: djóengkat.

[54] Oorversierselen, waarvan 't boven de ooren oprijzende blad: ron, 't naar achter over 't oor afhangende palmvormige blad mangkårå heet. Zij zijn veelal van zilver en met diamanten bezet. Soms ook van ander metaal.

[55] De naam van dit kleed was ook die van 't veelkleurige zijden kleed der (indische) widådári of hemelnimf, die door de legende als de stammoeder der vorsten van Matáram genoemd wordt; maar toch wordt voor de vorstelijke sikĕpan een andere oorsprong aangegeven. Over beide legenden zal ik in 't laatste hoofdstuk een en ander mededeelen.

[56] Tot de drie poesåkå's agĕng, die wij in 't laatste hoofdstuk zullen behandelen, behooren twee krissen, die beurtelings op garĕbĕg Dal door den Sultan zelf gedragen worden. Zie beneden.

[57] Die bont opgeschikte kolommen misstaan bij de stijlvolle såkå's van de keurige, zuiver javaansche troonzaal.

rand nederzitten [58]. Ook die kussens zijn rijkelijk met geurige bloemen bestrooid.

Wij blijven op 't koele marmer onder de tratag staan [59] en zien den vorst in 't midden plaats nemen met den Resident aan zijn linkerzijde en de beide andere Hollandsche heeren daarnaast. Rechts nevens den Sultan zit de ratoe MAS, en naast haar de ratoe HAMĚNGKOE BOEWÅNÅ en haar mároe of mede-echtgenoot, de ratoe AGĚNG, en dan volgen, maar niet meer op den běbatoerrand, doch op den marmeren èmpèrvloer, de poetrå's poetri naar rang en leeftijd, dat wil zeggen: eerst de „voordochters" (poetrå dalěm sangking ngádjěng) van dezen Sultan, dan zijn zusters van gelijke geboorte, en daarop zijn dochters en zusters „van achteren" (poetrå dalěm sangking wingking). Daar jongere dochters nooit voor de oudere huwen, wordt de in een halven kring gezeten rij door de jongste ongehuwden gesloten [60].

Verder links, achter deze gehuwde en ongehuwde volwassen prinsessen zitten de jongere sultansdochters op den èmpèrvloer, en daar beneden, op 't marmer onder de tratag de overige kleindochters van den vorigen Sultan, wájah dalěm sangking ngadjěng en wingking.

Op eenigen afstand eindelijk links van en achter den vorst vinden zijn bijvrouwen (sělir of kělángěnan of ampéjan dalěm) een bescheidener maar toch verheven plaats op den běbatoervloer, twee rijen ieder van vier schoone vrouwen, aangevoerd door de eerste hunner in rang, kangdjěng běndårå raděn ajoe SRI WOELAN. Zij kwamen kruipend (mělákoe bókong) van achteren nader, toen de Sultan gezeten was, en zullen zich evenzoo verwijderen, wanneer hij opstaat om verder te gaan.

Links eindelijk van den gebieder en de nederlandsche autoriteiten, zien wij de acht manggoeng's op den èmpèrvloer zitten, in twee rijen van vier, met de aangezichten naar 't zuiden, dus naar de tegenover hen gezeten prinsessen gekeerd. Zij dragen de gouden rijkssieraden, de oepåtjårå: Bánjak ḍalang sáwoeng gáling, op de handen in den schoot. De beide manggoeng's, die den sleep en de spuwvaas te dragen hebben, zetten zich, zoolang 't bezoek in de Pråbåjěkså duurt, voor hun mede-manggoeng's neder [61].

De kěparak's ampilandraagsters staan weder beneden de manggoeng's en dus rechts vóor ons op den vloer onder de tratag.

Een woord over de kleeding der prinsessen, die de toiletten onzer vrouwen in eenvoud en doelmatigheid, desnoods ook in weelde, maar zeker in kieschheid en schoonheidszin ver overtreft.

Slechts de veelal met goudbloemen doorweven zijden rasoekan zou ik nog willen weglaten, en de welgevormde schouders en armen ontbloot willen zien, zooals dat ook eenige oogenblikken later gebeuren zal; want dat kleed heeft geen oorspronkelijk, veeleer een indo-europeesch karakter [62]; maar dan dunkt mij geen kleeding denkbaar, die de natuurlijke schoonheid der vrouw beter dekt en volgt en daardoor verheft, dan deze.

Dat heeft zij met de klassieke kleeding der oude Romeinen en Grieken gemeen.

Zie die jongere vorstendochters, die meisjes daar voor en naast ons op den èmpèr- en den tratag-vloer. Als kinderen en als vorstelijke dochters en kleindochters dragen zij hier dat bovenkleed niet, dat haar oudere zusters ontsiert. Zie hoe de heupen zich ronden onder 't keurig geplooide baṭik-kleed (njamping of tapih); zie dien in goeden stijl langs 't rechterbeen neervallenden sleep (sèrèdan) [63]. Zie die zuiver geteekende lijnen van dij en onderbeen, tot op den fijnen enkel en den niet door knellend schoeisel misvormden voet; die door een gouden pěnding omgorde leest,

[58] Ik zeg: zijn moeders en bedoel daarmede de ratoe HAMĚNGKOE BOEWÅNÅ, en de ratoe Agěng, beide weduwen van den zesden, overleden, Sultan, en de eerste de stiefmoeder, de andere de werkelijke moeder van den tegenwoordigen vorst.

[59] Deze tratag neemt de plaats in, die in andere dalěm's en mindere woningen pěringgitan genoemd wordt, omdat daar de wájang-vertooner zijn ringgit's ten tooneele voert, waarvan de vrouwen van achteren de schaduwen op 't van voren verlichte scherm (kělir), de mannen den ḍalang en zijn poppen zelf te zien krijgen.

[60] Zie over deze „voor-" en „achterdochters" mijn opstel: over den javaanschen adel, in De Indische Gids van 1886, en dat over: Javaansche Rangen en Pajoeng's, in 't Tijdschrift der Indische aardrijkskundige Vereeniging, van 1883, IV.

[61] Ook over deze oepåtjårå, evenals over de adellijke draagsters, raadplege men: In den Kěḍaton van Jogjåkartå, Pl I *a* en *b*, en blz. 7 en 10 en vv. van den tekst.

[62] De rasoekan, laagjavaansch: klambi, komt in vorm en snit met de kabaja onzer indische dames overeen. Javanen schrijven dit indo-europeesche woord: kěbájak.

[63] Of links, als ze voor de oefeningen der dansschool gekleed zijn.

nooit door kunstmatige insnoering benadeeld; of, bij de oudere meisjes, dien zachtgewelfden boezem, rijzend en dalend onder de vouwen van den dwars over de njamping gebonden borstdoek, waarvan 't eene uiteinde, rein geplooid, tot aan de knieën afhangt [64]. Zie ook dat eenvoudig schoone, door enkele bloemen getooide kapsel.... Hoe zedig, hoe bevallig en rein!

Zie ook die vorstelijke bijvrouwen daar ginds, dieper in de voorzaal. Zij dragen geen klambi, omdat dit haar onder de oogen van den Sultan, in deze omgeving, niet voegt; maar er is niets in haar kleeding en tooi, dat zondigt tegen den goeden smaak.

De juweelen die deze vrouwen aan ooren en handen, en de vorstinnen en prinsessen bovendien op de borst dragen, strijden met ons natuurlijk schoonheidsgevoel evenmin als die enkele rozen of mĕlaṭi's in de haarwrong. Zij teekenen zonder te mismaken, en veredelen door tegenstelling en kleur.

Dit geldt echter niet van 't borèh-geel, noch van de half weggeschoren en bijgewerkte wenkbrauwen der manggoeng's, die ons aan den hoofdtooi der javaansche bruiden herinneren. De elders gegeven beschrijving van de kleeding dezer edelmaagden [65] ontheft mij van eene herhaling daarvan.

Om dezelfde reden mag ik eene nadere opsomming van de kleedingstukken en 't dienstmes der kĕparak's overbodig achten, en meen ik te mogen volstaan met in herinnering te brengen, dat de samir, die zij om den hals dragen, 't dienstteeken is, dat aanduidt dat ze op dit oogenblik de draagsters zijn van vorstelijke eigendommen en poesåkå's.

Op den tratagvloer beneden en achter de prinsessen zijn dergelijke maar veel jeugdiger vrouwen en meisjes gezeten, de veelal adellijke ampilandraagsters der sultane's en der prinsessen. Zij dragen geen andere kleederen dan een tapih loerik, een dubbelen borstdoek (sémbong), voor zoover zij reeds volwassen zijn, of een gordel (saboek); en de kĕparak's der sultane's moeder en der vorstelijke gemalin bovendien een tjinḍézijden, met gouden kronen of bloemwerk en franjes gezoomde samir.

Ook deze kleeding voldoet volkomen aan de strenge eischen van stijl en smaak. Onder de ampilan, die deze kĕparak's in handen hebben, blinken de gouden en met juweelen bezette betelstellen (gantènan) en spuwvazen der sultane's door fijnheid van vorm en bewerking uit [66].

Onder de uiteinden der tratag en verder daarbuiten onder 't lommer der boomen of in de brandende zon, zien we gansche scharen vrouwen en kinderen zitten. 't Zijn de ĕmbán's, de voedsters of wachteressen der jongere kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van den vorstelijken stam, wier gesloten pajoeng's hun tegenwoordigheid aanwijzen; en verder tallooze dienaressen en volgelingen ook van lageren en niet-adellijken rang, die met hun mannen en kinderen in den kraton (of ook daarbuiten) verblijf houden of er althans hun dienstwerk te verrichten hebben.

Minder lang dan deze uitweiding geduurd heeft, vertoefden de hooge bezoekers in de pråbåjĕkså. Na van de ratoe's, radèn-ajoe's en -adjeng's met een tweeden handdruk afscheid genomen te hebben, keerden allen in dezelfde orde naar de bangsal kĕntjånå terug, en zetten ook wij ons dáár spoedig op onze stoelen neder.

Nu gelast de Sultan zijn jongeren halfbroeder, pangéran arjå Adi Winåtå, die als wĕdånå nijågå met het oppertoezicht op alles wat met den gamĕlan in verband staat belast is [67], de manggoeng's met de door hen gedragen oepåtjårå en de kĕparak's en pĕngampil's met de ampilan en wapens te doen aantreden. De prins ontvangt den last, achter den ḍampar in silåhouding nederzittend, met een eerbiedige sĕmbah; heft zich, op de linkerknie steunend, een weinig op den rechter, in de knie gebogen, voet op (djèngkèng), waarbij ook de vingertoppen der linkerhand steun vinden op den grond; herhaalt dan de sĕmbah

[64] Nog niet volwassen meisjes dragen geen borstdoek (kĕmbĕn, hoogjavaansch: sĕmĕkan), maar leggen 't met de sáboek omgorde kleed een weinig schuin aan, waardoor de sleep ruimer wordt, de onderrand geleidelijk om 't linker onderbeen naar achteren opklimt en, 't rechter onderbeen van achteren onbedekt latend, zich weder onder den sleep verliest. Deze dracht wordt pindjoeng genoemd. De borst wordt door den bovenrand en de daarover heen omgeslagen eerst aangelegde hoekpunt bedekt.

[65] In den kĕḍaton van Jogjåkartå. Zie boven.

[66] De kĕparak's der sultane's worden in de hoftaal, even als die van den Sultan zelf, pårå goesti genoemd; die van de vorstendochters pårå njáhi. Betelstellen worden door Europeanen meestal, naar 't maleische tampat sirih, sirihstellen genoemd. 't Sirihblad heet in 't javaansch sóeroeh en een sirihdoos of bak met alle toebehooren in 't laagjavaansch: kinangan; 't sirih kauwen: nginang. In de hoftaal wordt zulk een vorstelijk betelstel tjĕpoeri genoemd.

[67] Dus ook met dat op de hofdansen, de oepåtjårå en de ampilan.

en verwijdert zich kruipend (mĕlákoe bokong) tot aan den achterèmpèr; keert zich nog eenmaal naar den Sultan om, ten einde hem nogmaals een sĕmbah te wijden, en daalt dan, uit zijne nederige houding oprijzend, naar de tratag pråbåjĕkså af, waar hij, andermaal nederzittend, zijn boodschap aan de abdi's dalĕm prijaji manggoeng en pårå goesti volbrengt.

En nu begeven de acht edelmaagden zich, door vier njahi's kliwon kĕparak geleid [68], onder de noordelijke troonzaal-èmpèr door, naar hare standplaats onder de tratag kĕntjånå, waar zij in twee rijen, front makend naar 't noorden, verdere bevelen afwachten.

De abdi's dalĕm kåntjå ngampil stonden reeds met enkele ngoḍé's of reserve-pĕngampil's onder de zuidelijke èmpèr gereed, waar hun de twaalf als ampilan mede te voeren erfpieken (wáhos) en twee oude geweren, daartoe door kĕparak's uit de pråbåjekså naar buiten gebracht [69], worden overhandigd.

Daarna plaatsen ook zij zich onder de tratag, maar meer zuidwaarts, en voor hen nemen nu de kĕparak's (abdi dalĕm pårå goesti) met de overige ampilan hun plaatsen in [70].

Terwijl de pĕngampil's evenals de prinsen en alle mannelijke ambtenaren bij deze gelegenheid het galabuis, sikĕpan, dragen, voeren zij geen wĕḍoeng; 't dienstmes, dat zich volgens den adat niet met den sikĕpan verdraagt. Daarentegen dragen de daartoe gerechtigde vrouwelijke beambten, de rijå's, kliwon's en loerah's kĕparak, 't wapen behoorlijk aan den rooden gordel op de linkerheup [71].

Nu gelast de Sultan zijn oudsten jongeren broeder, pangéran arjå Mangkoe Boemi, zijn plaats in den optocht, vóor de manggoeng's, in te nemen. De prins verwijdert zich op dezelfde wijze als waarop zijn broeder zich naar de tratag Pråbåjĕkså begaf, maar naar de tratag Kĕntjånå, vóór de troonzaal van dien naam, waar de tegelijkertijd van zijn stoel opgerezen adsistent-resident hem den linkerarm aanbiedt, om met hem links af te slaan en zich vóór de oepåtjårå-draagsters te plaatsen [72].

Eindelijk rijzen ook de vorst zelf en de Resident van hun troonzetels op, de laatste geeft den Sultan den rechter arm, één der manggoeng's verzekert zich weder van den sleep van 't vorstelijk kleed, de andere van den spuwvaas, en allen begeven zich naar voren en buiten onder de tratag.

Reeds hebben enkele kĕparak's den gouden ḍampar, de kleinere tabouret, de tjĕpoeri en de voetenbank opgenomen, de pĕnongsong zich met den grooten gala-pajoeng achter zijn gebieder, en de hoofdoppasser zich met dien van zijn meester daarnaast geplaatst, en de beide hoofdpersonen stellen zich onder de schaduw hunner zonneschermen in beweging, met allen die hen voorgaan en volgen; waarbij ook wij ons aansluiten, om den plechtigen gang naar de sĕtinggil, zonder dekking tegen de meer dan verkwikkelijk brandende zonnestralen, te volbrengen.

Vooraan gaan Mangkoe Boemi en de adsistent-resident. Dan volgen op eenigen afstand de manggoeng's en kort achter dezen de Sultan en zijn geleider met hunne volgelingen, en daarop de kĕparak's en pengampil's. Een der beide njahi rijå's draagt de gouden sigarettendoos (waḍah sĕs).

Alle ampilan worden door gele pajoeng's beschut.

Naast en achter den Sultan en den vertegenwoordiger onzer Regeering trachten Pakoe Alam, de militaire commandant en de bevelhebber der lijfwacht hun plaats te behouden, de eerste door zijn gouden zonnescherm beschaduwd, de anderen in hun zware uniformen, evenals wij in onze, met den tropischen zonnegloed zoo bijzonder harmonieerende zwarte rokken, de middaghitte trotseerend.

Vóór den Sultan marcheeren nog twee lijfwachtdragonders en twee pradjoerit's Langĕn Astrå met getrokken sabels.

We zouden onzen gang met een begrafenispas vergelijken, indien dat beeld niet ongepast ware onder Javanen, die bij zulk een

---

[68] Zie: In den kĕḍaton, plaat I *a*.

[69] Die pieken worden daar, met tjinḍézijde omkleed en met kostbare houten scheeden gedekt, in kunstvol besneden en rijkvergulde houten standaards (plåntjå) bewaard, die aan beide zijden vóor 't kostbare praalbed (pésaréjan agĕng) staan. Zie over de pĕngampil's: In den kĕḍaton. Pl. II en bl. 11 en vv.

[70] In den kĕḍaton. Pl. II en bl. 11 en vv.

[71] Alle prinsen en ambtenaren tot en met den rang van mantri dragen 't in den kraton als zij niet in den sikĕpan gekleed zijn, als een teeken van dienstbaarheid tegenover den Sultan. Zie: In den kĕḍaton, bl. 11. 't Woord njahi, in samenstellingen met rijå, kliwon en loerah, wordt gewoonlijk als nji uitgesproken.

[72] Ware de Kroonprins tegenwoordig geweest en in functie, dan zou hij, en niet Mangkoe Boemi, en aan den rechterarm van den adsistent, die plaats hebben ingenomen. Gedurende de minderjarigheid van den pangéran adipati anom Hamĕngkoe Nĕgårå neemt de eerste aller prinsen, onder den erfprins, diens plichten waar.

gelegenheid juist vlugger dan anders loopen, om 't onreine lijk zoo spoedig mogelijk te verwijderen.

Maar nu hebben de Javanen weder geen haast, en we schikken ons naar de omstandigheden, met eene onderworpenheid alsof de zon ons heden volkomen koel liet.

De pĕlatáran, 't groote binnenplein, is reeds ledig. Alvorens de optocht zich gevormd had, hebben de overige personen, de boepati's, panèwoe's en mantri's djĕro, de pånåkawan's, de praalpaarden met hun geleiders en pajoeng- en ampilandragers, de monsters en dwergen, en de ordonnansen 't plein verlaten om hun stand- en zitplaatsen op de sĕtinggil in te nemen en aan de ontvangst van den vorst grooteren luister bij te zetten.

Wie kort te voren 't plein Srimĕnganti bezocht had, zou de prinsen en regenten onder de èmpèr der westelijke pĕṇḍåpå teruggevonden, en de overige deelnemers aan de plechtigheid langzaam uit de régol Kĕḍaton te voorschijn hebben zien komen.

Eerst een eindelooze kolonne magang's en pånåkawan's, daarna de drie werkelijk fraaie en edele dieren, rijk getuigd, huppelend aan de hand hunner beide geleiders, ieder een teugel houdend, en die evenals de dragers der ampilan (rijzwepen, met zilver beslagen drinkhorens, vliegenwaaiers, enz.), in gelen sikĕpan en witten borstrok, dòdot baṭik, mogå en witten koeloek gekleed zijn, en de samir tjinḍé om den hals hebben, maar een donkeren broek dragen. Zij worden begrepen onder den naam van abdi dalĕm såmåtali, en hebben hun wĕdånå's, mantri's, lóerah's, bĕkĕl's en djadjar's, welke laatsten geen dòdot maar een bĕbĕd dragen.

De pålåwidjå's (dwergen, albino's en andere misvormden) gaan in een gebloemd geelsitsen kleed, terwijl 't overigens naakte lichaam door borèhgeel gekleurd is. Vrouwelijke monsters nemen aan den optocht geen deel.

Behalve de pradjoerit's MANTRI DJĔRO, die voor de oostelijke bangsal geschaard staan, wachten tien pradjoerit's midji SÅMÅ ATMÅDJÅ (of SÅMÅ POETRÅ) de komst van den Sultan af, om hem als lijfwacht voor te gaan. Vijf hunner hebben rechts, de vijf anderen links van den uitgang van de régol kĕḍaton post gevat. Zoodra de manggoeng's verschijnen, plaatsen zij zich voor hen, en schrijden zij in statigen wijdbeenschen danspas voorwaarts naar de régol kĕmanḍoengan, welke aan den binnenkant twee zijingangen heeft, die door een achtermuur gescheiden zijn. Steeds voortdansend, den blooten degen in de rechterhand, 't schild in de linker, zien we hen aan beide zijden de vijf trappen opgaan en in 't poortgebouw verdwijnen, om in denzelfden pas 't plein kĕmanḍoengan, rechts en links van de bangsal van dien naam, over te schrijden en door de régol Brådjånålå de oost- en westwaarts opklimmende sĕtinggil-trappen te naderen. Na ook die trappen in gewonen stap beklommen te hebben, dansen zij weder ten oosten en ten westen de bangsal witånå voorbij om zich aan de zijden van de bangsal Mangoentoer, waar de troongestoelten weder geplaatst zijn, neder te laten.

Om hun oorspronkelijke krijgskleeding verdienen deze voordansers onze bijzondere aandacht.

Zij dragen een stroogelen, met golvend goudgalon omboorden tulband (oeḍĕng gilik), een kringvormig ineen gebogen rol, wier afgeknotte uiteinden op 't achterhoofd gekruist zijn, op de bij enkelen reeds grijzende haren; voorts een gelen [72a] kòtang pradjoeritan (een borstrok zonder mouwen) en een korten rooden broek. Een als een dubbele sjerp of sonḍèr geplooide dòdot, in 't midden wit maar langs de randen blauw geverfd, omsluit de lendenen, terwijl de gedurende den danspas wijd uitwaaiende, puntig toeloopende uiteinden van dat kleed tot op de hielen afhangen. Een lederen gordel, saboek, bevestigt dit kleedingstuk om 't middel, en draagt aan de linkerzijde de hoog naar boven en voren uitstekende ijzeren scheede van den oud-hollandschen degen.

Om den hals en op de borst hangt een zilveren káloeng of sikkelvormige borstplaat.

De bloote armen en onderbeenen zijn met gele borèh besmeerd. De tulband is met bloemtrossen getooid. De linkerhand draagt het cirkelronde, van ròtan gevlochten schild (támeng) en de rechter zwaait den vrij langen, niet meer al te blanken degen.

De Sultan zelf is intusschen onder 't genot van alle denkbare eerbewijzingen op de Sĕtinggil aangekomen. Hij wandelt door de oostzijde van de bangsal Witånå naar voren. Manggoeng's en kliwon's scharen zich op een rij om den vorst voorbij te doen gaan naar zijn troonzetel [72b].

[72a] Na de vernieuwing hunner kleeding vóor de komst van den Gouverneur-Generaal in 1887, zijn die tulbanden en die kotang's rood. (Latere aanteekening).

[72b] Zie plaat I *b* van 't plaatwerk: In den kĕḍaton van Jogjåkartå.

MANGKOE BOEMI wacht, staande aan den arm van den adsistent-resident, onder de tratag 't oogenblik af dat zijn vorstelijke broeder zich zal hebben nedergezet, om eerst dan zijn plaats op (niet vóor) den eersten stoel rechts in te nemen.

De troonzetels staan immers op den verhoogden vloer van de kleine bangsal Mangoentoer De stoelen onder de tratag voor deze bangsal staan dus lager dan de ḍampar, en op die stoelen zich nederzettend zitten ook MANGKOE BOEMI en NGABÉHI beneden den Sultan. De oudste zoon van dezen zit op den tweeden stoel, naast zijn oom. Alle andere prinsen zitten daarachter op 't zand. De boepati's, panéwoe's en mantri's djĕro [73] nemen in onbeweeglijke silåhouding tegenover den troon, onder 't noordeinde van de tratag, in 't niet al te koele zand plaats. Men vergete niet dat de bedekking van gespleten, plat geslagen en dooreen gevlochten bamboe (sèsèk) de zonnestralen niet geheel tegenhoudt.

De eerste stoel links tegenover MANGKOE BOEMI wordt door pangéran adipati PAKOE ALAM bezet, de tweede door den luitenant-kolonel, militaire commandant. Op den derden plaatst zich de adsistent-resident, naast dezen zitten de commandant der schutterij en de tolk voor de javaansche taal. Maar de eerste stoelenrij strekt zich hier, evenals de vier of vijf daarachter geplaatste rijen, tot aan de uiterste noordergrens van de tratag Rambat uit, en blijft geheel ter beschikking van ons — prinsen van 't huis PAKOE ALAM, officieren, ambtenaren en burgers — die niet zoo gelukkig zijn onder de autoriteiten geteld te worden.

Wie de dingen die komen zullen goed zien wil, zoekt liefst een plaats beneden in de eerste rij. Wie een weinig meer vrijheid van beweging te waardeeren weet, trekt zich bescheidenlijk naar achteren terug.

Achter den troon lieten de manggoeng's met hun geleidsters zich neder, de gouden oepåtjårå steeds op de handen dragend, die nu weder een steun vinden in den schoot. Achter hen namen de kĕparak's en de kåntjå's ngampil de bangsal in beslag. De door de laatsten gedragen pieken zijn thans ontbloot en de scheeden in de gordels geborgen.

Rechts van de bangsal Mangoentoer, onder de oostelijke tratag, staan de betrekkelijk weinige instrumenten van den gamĕlan kyahi Moenggang, de oudste en, als poesåkå, de eerwaardigste aller gamĕlan's, door zijn nijågå's bezet. Daar buiten zouden we nog een anderen gamĕlan kunnen opmerken, die zich door een minder welluidenden dan wel schellen en ruwen klank onderscheidt, den kyahi kĕbó ganggang, naar de daarop geslagen gĕnḍing ook wel minder vleiend: kodok ngorèk (kikvorsch gekwaak) genoemd. Noordelijk van dezen is de ons reeds bekende kyahi Någå opgesteld, niet echter om hier zijn zang weder op te vatten, maar om straks een andere rol te vervullen.

'T noordoostelijke gedeelte van de sĕtinggil wordt door de pånåkawan's en magang's, de pålåwidjå-tjébolan en de titihan dalĕm en hun geleiders ingenomen.

Op een wenk van den Sultan verheft de kyahi MOENGGANG zijn eentonigen zang [74], en nu treden de pradjoerit's NJOETRÅ van beide zijden van de bangsal Witånå naar voren op de bangsal Mangoentoer toe.

Dit is 't merkwaardigste van alle pradjoeritkorpsen, omdat het, op de geweren na, waarmede een deel der manschappen gewapend is, volkomen javaansch is van karakter, wapening en kleeding.

't Bestaat uit verschillende afdeelingen, die namen dragen aan de wajang ontleend. Twee hoofdafdeelingen, op de kleur der kleeding en der vaandels na geheel aan elkander gelijk, zetten zich aan beide zijden van de bangsal, met het front naar den troon, neder; de BOETÅ's, wier vaandel een roode schijf in een geel veld vertoont, en wier kleeding rood is in hoofdkleur, aan de oostzijde, de KĔṬÈK's, die zwart als hoofdkleur en een geel vaandel met een zwarte schijf voeren, aan de westzijde [75]. Elke hoofdafdeeling wordt aangevoerd door een pandji, die

---

[73] De buitenregenten enz. blijven beneden bij den rijksbestuurder.

[74] Zie beneden in 't hoofdstuk Malĕman, en mijn opstel over de gamĕlan's te Jogjåkartå, boven (bl. 6) reeds genoemd.
Hij telt nu vier bonang's, dus één meer dan gewoonlijk op den aloen-aloen, en zijn bekkens worden nu niet als dáar met ruwe houten knuppels, maar met behoorlijk gevormde taboeh's geslagen.

Ik meen nog verzuimd te hebben op te merken dat het woord gamĕlan minder javaansch is. De Javanen zelf gebruiken gewoonlijk de woorden gångså en táboehan, ook wel in handschriften pratònggå. Gamĕlan is niet uit gamĕl en het achtervoegsel an samengesteld, zooals ik elders schreef, hoewel anggamĕli muziekmaken beteekent. Gamĕl niet. Volgens 't woordenboek van P. JANSZ echter wel.

[75] Alle vaandels, dus ook deze, zijn van dunne zijde vervaardigd, en worden met den naam tóenggoẹl aangeduid.

SOEGRIWÅ heet bij de KĔṬĔK's en RAWÅNÅ bij de BOETÅ's, en die met bogen (gĕṇḍéwå) gewapend zijn. De roode aanvoerder draagt bovendien den naam van PRAWIRÅ DJANÅKÅ, de zwarte dien van PRAWIRÅ PĔRMADI. De dragers hunner pijlkokers (èṇḍong) heeten WANÉNGBÅJÅ; de vaandrigs ADISOERÅ. Elke hoofdafdeeling bestaat weder uit drie onderafdeelingen: de geweerdragers, PANTJATNJÅNÅ, de piekeniers, NJANGKRAKNJÅNÅ en de met werpspietsen (tòwok) gewapenden, TROENÅDJÅJÅ.

Beide vaandels zijn met een siwaïtischen drietand (trisoelå) gekroond, die kyahi PADMÅ SRI KRĔSNÅ genoemd wordt.

Alle manschappen dragen een wapenrok zonder mouwen (kòtang pradjoeritan) en een korten broek, welke kleedingstukken zwart zijn voor de KĔṬĔK's en rood voor de BOETÅ's, en een sjerp gelijk aan de dòdot der pradjoerit's midji. Daarbij zijn de geweer- en de werpspiesdragers met een zwarten koeloek gedekt, die met een gouden of verguldzilveren diadeem (djamang) omkranst is; en dragen de piekeniers een tulband, oeḍĕng gilik, met die der pradjoerit's midji overeenkomend, maar die weder rood bij de BOETÅ's en zwart bij de KĔṬĔK's, en bij allen met een golvenden band van goud omboord is.

De oeḍĕng's zijn weder met bloemen en groen, de trisoelå's der vaandels en de krissen in aller gordels met ontjèn's of snoeren van mĕlaṭi- en andere geurige bloemen versierd.

Natuurlijk zijn ook de ontbloote armen en beenen met gele borèh besmeerd. Trommen en fluiten begeleiden den marsch dezer dapperen, en een paar signaalhorens, evenals de trommen van oudhollandsch model, regelen, waar dat te pas komt, de beweging.

Als onderscheidingsteekens dragen de pandji's nog een gouden kaloeng om den hals.

Vóor deze merkwaardige troonwacht staat aan elke zijde van de bangsal Mangoentoer een pradjoerit LANGĔNASTRÅ en een hollandsche lijfwachtdragonder op wacht, onbeweeglijk, als waren zij in staat een uitbarsting van den Mĕrápi te verduren en, als weleer de schildwachten van Pompeji, op hun post te sterven [76].

Een ander dragonderpaar houdt de wacht onder de tratag Taroeb agoeng, boven de noordelijke sĕtinggiltrap, en weert ieder, die de gemeenschap met den aloen-aloen langs dien weg zou willen onderhouden, zonder daartoe bevoegd te zijn [77]. De tratag Taroeb agoeng rust slechts op vier zuilen — ik meen: ijzeren kolommen, en is dus weinig geschikt om meer dan een paar heen- en weder schilderende schildwachts tegen de middagzon te beschermen.

Dat het kampoeng- en dèsavolk daarbuiten alle beschikbare ruimte inneemt, spreekt van zelf. Zij doen oogen en ooren genieten zonder anderen dan zichzelf tot last te zijn, en trotseeren daarvoor zonnegloed en plasregens met dezelfde onverstoorbare kalmte. 'T is waar, daar staan enkele matjanan's of javaansche politiedienaren; maar zij hebben niets anders te doen dan 't pad open te houden, waarlangs de troepen, de gamĕlan's en de goenoengan's of „bergen" van offerspijzen moeten défileeren.

De kyahi MOENGGANG zwijgt op een wenk van den Sultan, en reeds klinken de trommen, bekkens en blaaswerktuigen van 't eerste troepenkorps, de pradjoerit's DAHENG Zij komen van achteren langs de westzijde van de bangsal Witånå. Alle troepen volgen denzelfden weg. Bovenal treft ons 't geluid van de poewipoewi, een blaasinstrument, dat van een rieten mondstukje, dĕrmènan, voorzien is en alle eigenschappen, behalve de goede, van klarinet en hobo in zich vereenigt.

De trage gang dezer krijgshelden zou ons aan een doodenmarsch doen denken, indien niet de grillige beweging van hoofden en schouders, van beenen en armen een lichthartigen danspas verraadde, die ons Hollanders, wanneer we 't niet beter wisten, aan beginnende dronkenschap zou doen gelooven.

Daar zwenken ze om den hoek van de tratag heen.

Ze zijn in witten lijfrok en langen broek met roode boorden en beenstrepen gekleed, en dragen als alle andere pradjoerit's van den Sultan, behalve de in oorspronkelijk javaanschen dos gekleede, een wit katoenen voorschoot. Een zwarte lederen steek, met pluim en bloemen en groen getooid, hangt op den witten hoofddoek en niet al te goed passende zwart lederen schoenen omsluiten de voeten. Een roode patroontasch en een even kleurige bajonetscheede bengelen aan roode schouderbanden, die weder door ellenlange bloemensnoeren overkruist zijn.

[76] De dragonders mogen „op de plaats rust" staan, en doen dus, uit ontzag voor hun vorstelijken beschermeling, meer dan van hen verlangd wordt.

[77] Dat gebeurde mij zelf eens, toen ik geroepen werd om een hoofdregent bij te staan, die beneden bij den Rijksbestuurder onwel geworden was. Eerst op last van den Sultan kwam de lijfwachtcommandant 't consigne te mijnen behoeve opheffen.

Elke soldaat is een geurige bloemenstandaard.

Daar nadert de hoornblazer, die reeds bij de bangsal Witånå een signaal heeft doen hooren, de tratag Taroeb agoeng, en zet hij den horen aan den mond; een oud hollandsch kopersignaal overstemt gedurende eenige oogenblikken de wel wat eentonige muziek, en de man zwenkt links af en blijft staan. Daar is reden voor, al keert hij, immers op zijn marsch naar den sĕtinggiltrap, zijn bebloemden rug naar den troonbekleeder. Want, nu voert de pandji, die 't eerste peloton geweerdragers commandeert, op de maat der hem onmiddellijk achter den vaandrig volgende kapel, een eerst plechtig tragen en dan trippelend versnelden danspas uit, die, ondanks 's mans onbeweeglijk deftig gelaat, ons herinnert aan den eigenaardigen cirkelgang waarmede wij onzen haan wel eens een uitverkoren hennetje zagen begroeten. Maar laat ons ernstig blijven als deze kunstenaar zelf, die eindelijk, in een wijdbeenschen slotpas, hijgend staan blijft en zijn gebieder met den sabel salueert, zichtbaar overtuigd dat niemand van ons 't hem nadoet.

En hij heeft recht. Zijn kunst, die ons dwaas schijnt, is ernst voor hem, en een kunst die slechts door oefening bemachtigd wordt. En we meenen zelfs geestdrift te bespeuren in de crescendeerende, hoewel niet al te luide uitroepen, waarmede zijn soldaten den dansmarsch van hun aanvoerder ondersteunen.

Als hij zich omkeert en den horenblazer naar de sĕtinggiltrap volgt, salueert de vaandeldrager (als al zijn ambtgenooten een onderofficier met den rang van ngabéhi), door zijn standaard behoorlijk diep neder te buigen. 't Vaandel heeft een roode ster op een witten grond (paming sari), en een piek in den vorm van een wajangfiguur op den stok. Dit wapen heet kyahi Wirågå Taroenå.

't Salueeren van vaandels en officieren wordt door den vorst niet beantwoord, die aan zijn gansche omgeving een voorbeeld van onbeweeglijkheid geeft, zooals hij daar op zijn ḍampar zonder leuning nederzit, de voorarmen op de dijen, de handen, slechts door de vingertoppen verbonden in den schoot, de knieën een weinig uiteen gevoerd en de voeten op de tjantjadan.

Op den vaandrig volgen de muzikanten, tamboers en bĕnḍé slagers, en daarna de eerste sectie fuseliers.

Bij de overige pradjoerit-korpsen gaan de muzikanten achter die eerste sectie; hier is dat anders, omdat ze den dans van hun voorganger te begeleiden hebben.

Op de linkerflank wandelt de boepati korpscommandant in javaansche hof-dienstkleeding: dòdot, mogå, tjinḍé-broek, zwart lakenschen goudgeboorden sikĕpan en witten koeloek. Hij draagt het teeken zijner waardigheid, den langen staf met zilveren knop (tĕkĕn) in de rechterhand [78].

Ook de andere secties gaan voorbij onder hun met sabel of degen salueerende pandji's, en eindelijk volgen de pĕnoembak's of piekeniers, in wijd uiteen marcheerende gelederen, de lange ontbloote pieken (toembak) recht vooruit over den schouder in de rechtervuist, de roode piekscheeden links in den gordel.

Zoowel van dit korps als van alle anderen geldt, dat alle officieren den Sultan salueeren, en behalve met sabel of degen nog met twee krissen gewapend zijn, die rechts en links in den gordel steken met den bebloemden greep naar voren [78a], en dat alle manschappen een kris achter in den gordel dragen, met den eveneens omkransten greep achter den rechterarm.

Wanneer de laatste piekeniers zich naar de trap gekeerd hebben, om als hun voorgangers naar den aloen-aloen af te dalen, treedt de horenblazer van 't tweede korps vooruit, 't signaal herhalend dat ook hij reeds eenige oogenblikken van te voren uit de verte deed hooren.

Dit korps heet Kawandåså, en onderscheidt zich door een lijfrok van loerik poetih (dat wil zeggen van een blauw-zwart en wit gestreept weefsel waarin 't wit de overhand heeft), een korten, half rooden, half witten broek en hooge laarzen. Patroontasch, bajonet- of piekscheede en schouderbanden zijn zwart. Op den witten hoofddoek rust of waggelt een djangkángan, dat is een zwarte, van voren langs de zijden breed gerande krijgshoed, met een halfronden, naar achteren puntig toeloopenden bol. Alle hoofddeksels van niet-Europeeschen vorm zijn voor de pandji's en onderofficieren boven de slapen gevleugeld, en die vleugels meer of minder weelderig met gouden bloemwerk versierd.

't Vaandel, met een trisoelå paroeng, met slangvormig golvende middentand, gekroond, voert een roode ster in een zwart veld (banṭèng kĕtaton).

Achter de eerste geweerdragende sectie gaan enkele tamboers en

78 Die staf heet pandjĕnĕngan als de eigenaar een vorst is. Voor den Rijksbestuurder en de boepati's ware dat woord te hoog.

78a Deze wijze van dragen heet njoṭé of tjoṭé.

pijpers, de laatsten met kleine dwarsfluiten, zooals die nog bij onze marine gebruikt worden.

Ik acht het onnoodig telkens te herhalen dat de commandeerende boepati, op de linkerflank medeloopend, 't commandeeren zonder gewetensbezwaar aan zijn pandji's overlaat, en dat ook dezen gerust zouden kunnen zwijgen, want alle manschappen kennen hun gansche rol van buiten.

Nu volgt het derde korps, de pradjoerit's Djågå Karjå, in lage schoenen en hooge blauwzwarte kousen, in donker gestreepten lijfrok (klambi loerik irĕng) en door donkerblauwe hoofddoeken en zwarte songkok's of krijgshoeden gedekt [79].

't Vaandel heeft een groene schrijf in een rood veld (papàsan mátĕng) en een trisoelå op den stok.

Dan naderen de pradjoerit's Prawirå Tåmå, in rood gevoerden en geboorden zwarten lijfrok, in half zwarten half witten broek en hooge laarzen en met een ongevleugelden songkok op den zwarten hoofddoek [79a].

Als standaard voeren ook zij een trisoelå boven een zwart vaandel met roode schijf (bánṭĕng Kĕtáton).

De muzikanten van dit korps, en die van 't vorige, behelpen zich met trommen en fluiten en dergelijke reeds vroeger genoemde speeltuigen.

Daar schetteren twee trompetten een overbekend cavaleriesignaal. Zij kondigen 't vijfde legerkorps aan, de KĔTANGGOENG's. Deze dapperen dragen weder een klambi loerik poetih, zwart-witten broek, hooge laarzen en een oud-hollandschen zwarten steek, en volgen een vaandel met een witten ster in een zwart veld (bangoen toelak), door een nanggålå, 't wapen van praboe BÅLÅ DÉWÅ van Mĕndoerå, gekroond. Bij trom en fluit verheugen zij zich in 't gedruisch van een bĕṇḍé en van nog een paar miniatuur-handbekkens.

't Zesde korps is evenals 't voorgaande een keurkorps, en 't eenige dat meer dan 80 man telt, want behalve de 80 geweerdragers is het nog 40 pĕnóembak's rijk, de pradjoerit's LANGĔN ASTRÅ (de "wapenlustigen" of "met den piek spelenden"), die door den vijfden Sultan aan de pradjoerit's MANTRI DJĔRÓ of NGLĔBĔT werden toegevoegd.

De beide keurkorpsen, KĔTANGGOENG en MANTRI DJĔRO, worden ook met grondgebruik betaald en daarom pradjoerit sawahan genoemd, in tegenstelling van de pradjoerit átoesan, die alleen soldij trekken.

De MANTRI DJĔRO's dragen lijfrok en korten broek van wit loerik, witte kousen en lage schoenen. Een zwarte songkok rust op den zwarten hoofddoek. Tamboers en pijpers spelen een eentonigen maar hoorbaren marsch. 't Zwarte met een witte schijf geteekende vaandel (poernåmå sidik) draagt den tjåkrå, de vlammende werpschijf van baṭårå WISNOE, of wel van diens awatara praboe KRĔSNÅ, op den stok [79b].

Maar de pĕnoembak's LANGĔN ASTRÅ verdienen onzen bijzonderen aandacht. Zij naderen in een zeer ernstigen langzamen danspas, onder begeleiding van gamĕlanklanken, die ons treffen door kracht en welluidendheid.

Ten behoeve van dien dans dragen zij behalve de kleeding der MANTRI DJĔRO's nog een tjinḍé-sjerp (sonḍèr), die van achteren in twee breede banen afhangt en door een sierlijken tjinḍé-gordel (bårå), wiens met gouden franjes getooide uiteinden langs beide heupen afhangen, omsloten wordt. Gouden soemping's en geurige bloemensnoeren tooien de ooren. Allen zijn 't jonge mannen, die spierkracht bezitten voor hun kunstvollen, vermoeienden dans.

De lange pieken recht vooruit gestrekt in de rechterhand, of recht omhoog, door de eene hand gevat en door de andere gesteund, werken zij zich langzaam voorwaarts, telkens op één ge-

[79] Zulk een sóngkok bestaat uit een halven bol, met een breede, 't voorhoofd en de oogen overschaduwende en boven de slapen langzaam smaller wordende klep. Twee vleugels, boven die zijranden oprijzend, vereenigen zich naar achteren in een staand vlak, dat in een meer of minder hooge punt oploopt. Die vleugels wijken bij de songkok's van dit korps naar buiten uit en rijzen hooger dan 't achtervlak op. De vorstelijke songkok heeft geen klep en wordt, evenals de koeloek, zonder hoofddoek gedragen, bij den oorlogsdos (kĕprábon kasátrijan), waarin de Sultan den Gouverneur-Generaal te gemoet pleegt te reizen. De songkok's der officieren en onderofficieren zijn meer of minder met goud geboord en gebloemd.

[79a] Oorspronkelijk (en nu nog in Soeråkartå) luidt de naam van dit korps PRAWIRÅ TÁMTÅMÅ.

[79b] Eene afbeelding van den vorm der pieken van elk der Kratontroepen en een eenvoudige plattegrond der in dit werk genoemde kĕḍaton-hoven en pleinen, naar javaansche schetsen, voeg ik aan de lichtbeelden toe.

De pradjoerit's SOERÅ KARSÅ, die door geen enkele bijzonderheid uitmunten, en de pradjoerit's SÅMÅ PĔRTÅMÅ, die nagenoeg aan de afgebeelde pradjoerit's midji gelijk zijn, werden niet gephotographeerd om noodelooze onkosten uit te winnen. Van de afbeelding der pradjoerit's Ḍaheng is het cliché tot mijn leedwezen verloren gegaan.

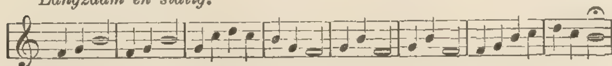
bogen been steunend en 't andere hoog opgeheven met gebogen knie of langzaam vooruitbewogen voet. Houdingen, die door stoutheid, — bewegingen, die door schoonheid boeien.

Vóor de tratag voert ook hun pandji eenige bewegingen uit, die de anderen in paradestand met de oogen volgen. Geen denkbeeld van belachelijkheid, geen schijn van dwaasheid, maar volle ernst en ernstige kunst.

De Langen Astrå's worden gevolgd door den kyahi Goentoer Sari, de volledigste en een der welluidendste van alle kraton-gamĕlan's, een poesåkå van den tweeden Sultan. Hij wordt door koeli's gĕlaḍag gedragen en door de nijågå's wandelend bespeeld [80].

't Motief van de gĕṇḍing Ardjoenå, of Rĕdjoenå mangsah, die daarbij geslagen wordt, luidt ongeveer aldus:

Langzaam en statig.

Daar we dezen gamĕlan slechts voorbij zien dragen en nauwelijks eenige minuten genieten, acht ik eene beschrijving minder noodig, en meen ik te kunnen volstaan met aan te teekenen dat ook bij dezen gamĕlan poesåkå een bĕḍoeg behoort, en dat de beide hoofdinstrumenten, de rĕbáb en de kĕṇḍáng [81], vooruitgedragen en door gele pajoeng's gedekt worden.

De rĕbáb wordt niet bespeeld maar, met mĕlaṭikransen omhangen, door een ondergeschikte (kåntjå ḍóewoer) van de bewaarders van alle gamĕlan's voor de borst gedragen (di ĕmbán) ongeveer als een vaandel.

Ook de uiteengenomen gajoe's of gongramen en de kisten, die tot berging van taboeh's en van waarlooze stukken dienen, worden door koeli's medegevoerd.

Al deze dragers, koeli glàḍag, zijn in roode buisjes met korte mouwen en een eenvoudig kleed (djarit djoempoetan) gekleed en met korte roode lederen koeloek's, op den hoofddoek, gedekt.

Voor den gamĕlan gaan vier ḍálang's of voorlezers met de beide gamĕlanbewaarders, mas loerah Goentoer madoe en mas loerah Någå Wilågå (dus voor hun ambt naar de beide gamĕlan's sĕkati genaamd), allen in groene lakensche sikĕpan's, dòdot's en mogå's en donkere broeken, met witte koeloek's op de haren en gouden of vergulde soemping's aan de ooren. Zoowel de krissen als de oorsieraden zijn met bloemensnoeren getooid [81a].

De drager van den rĕbab is, op den dòdot na, waarvoor hij een eenvoudigen bĕbĕd draagt, als de ḍalang's gekleed. Als ĕmbán van den rĕbab voert hij de samir om den hals.

Nog andere kåntjå's ḍoewoer, maar zonder samir of oorsieraden, zorgen voor de door de koeli's glaḍag gedragen speeltuigen, die onder 't voortgaan door de eveneens in hofdracht gekleede nijågå's geslagen werden.

Eer wij de pradjoerit's uit de oogen verliezen, nog een paar opmerkingen over de vrijheid van beweging, die de niet al te strenge krijgstucht hun gelaten heeft.

Onder den overleden Sultan droegen allen, of althans de meesten, donkere stofbrillen, een even weinig oorspronkelijke als krijgshaftige dwaasheid, die gelukkig vergeten schijnt.

Onder de Kĕtanggoeng's is er een, die sedert eenige jaren vooral de toeschouwende jeugd tot vroolijkheid stemt door een half levensgroote, als een talèḍèk of publieke danseres gekleede, pop in een sléṇḍang op zijn rug te laten bengelen. Zij houdt een opiumpijp in de hand.

Nu en dan zagen we ook wel een krijgsheld, die den kinderlijken leeftijd nauwelijks ontwassen was en met een begrijpelijken trots, sterk door een passend gevoel van eigenwaarde, zijn wapens recht hield en in zijn ruime schoenen of haast al te zware laarzen recht dapper voorstapte. Ook de soldatenstand is erfelijk, en de vaders dezer dapperen zijn heengegaan voordat hun oudste zonen groot genoeg waren om een minder buitengewoon figuur te maken.

Als de tonen van den kyahi Goentoer Sari weggestorven zijn, wenkt de Sultan weder met de rechterhand, en de straks reeds genoemde kyahi Kĕbo ganggang heft een wilden presto-zang aan, die ons westerlingen meer als ketelgeraas dan als muziek in de ooren klinkt. 't Doel van dit gedruisch is dan ook veeleer om bij tijgergevechten de arme dieren, die niets van muziek begrijpen, aan te vuren en soms leelijk in de war te brengen.

[80] Op andere garĕbĕg's worden de Langĕn Astrå's door een anderen gamĕlan gevolgd. Zie beneden.

[81] Zie mijn gamĕlan-opstel.

[81a] Deze mannen zijn, uit plaatsgebrek, op de plaat niet afgebeeld.

En nu treden langs den weg, dien de pradjoerit's afgelegd hebben, de boepati's gĕḍong, kiwå en tĕngĕn, met hun panèwoe's en mántri's, de kĕbajan's djĕro en de kyahi rijå, Djågå Nĕgårå (de wĕdånå gĕláḍak of de beheerder der vervoermiddelen) naar voren, gevolgd door een twintigtal "bergen" van offerspijzen, adjat dalĕm, door honderden koeli's op zware draagbaren getorscht. Dit zijn de goenoengan's of parĕden's [82], die de Sultan aan zijn edele onderdanen schenkt.

Er zijn goenoengan's van tweeërlei soort. Wij tellen tien "mannelijke" en tien "vrouwelijke" [83]. Bij de eersten staat midden op den houten bak een paal, die met een kegelvormig geraamte van bamboelatten omgeven is. Dichte kransen van lange groene katjangpeulen bedekken dat raamwerk, en roode lombok's (spaansche peper), blauwwitte eendeneieren [84] en bruine klompen gebak (bĕndoel) kleuren en tooien dit groene bergkleed. Boven den top verheft zich een reuzenpluim van bruine vischvormige rijstmeelbaksels (mĕståkå).

De vrouwelijke goenoengan's hebben den vorm van een bloemenkorf en bestaan uit verschillende baksels, als bĕndoel, oepil-oepilan, rĕngginang, die als een heuvelvormig bouquet met piekvormige mĕståkå's gekroond zijn [85].

Op den bodem van den bak zijn binnen in den spijsberg nog andere eetwaren geborgen: gekookte rijst- en vleeschspijzen en wat daarbij behoort; lĕmpĕr, lémpèng, sapitan's van ḍènḍèng rawe, djoewadah pĕngantèn en andere heerlijkheden; in de vrouwelijke goenoengan's: wadjik [85a].

Er zijn landbouwers, die den smakelijken afbraak dezer vorstelijke en straks door 't gebed van den pĕngoeloe gezegende spijsbergen op de galĕngan's, de dijkjes, hunner rijstvelden neerleggen, om deze tot gezonde en vruchtbare krachtsuiting te bewegen; en men beweert dat dit gebruik, met dat van deze en dergelijke offergaven bij andere gelegenheden, uit den voor-islamitischen Boedatijd afkomstig is, en meer bepaaldelijk aan de vereerders van baṭårå Wisnoe ontleend zou zijn [86].

Tusschen en achter deze goenoengan's, die ieder door minstens 20 koeli's gedragen en door ettelijke mantri's en panèkĕt's glaḍak (in rooden sikĕpan, dòdot sĕlóbok en witten koeloek gekleed) bewaakt en met lange, met kleine ijzeren vorken gewapende, stokken (sóembit) gesteund worden, gaan andere mannen en jongens, enkel of gepaard, met manden (antjak) vol rijst, en sĕnik's of tinggok's vol ḍènḍèng (gedroogde vleeschlappen) en andere heerlijkheden, alles door góḍong gĕḍáng (pisangbladeren) gedekt en soms nog met groen en bloemen getooid. Men noemt dit alles bóḍagan.

Wanneer nu al deze offerspijzen op den aloen-aloen aangekomen zijn, dan ratelen de salvo's der geweerdragende pradjoerit's en vallen negentien saluutschoten van de wallen van 't verwijderde fort Vredeburg. En als de laatste boḍagan onder de tratag Pagĕlaran verdwenen is, brengt een wenk van den Sultan den kyahi Kĕbo ganggang weder tot zwijgen en wordt de kyahi Någå opgenomen en, door dien gamĕlan gevolgd en door de gĕnḍing sĕkati, 't ons bekende treurmotief, gesteund, schrijden de loerah's der beide kampoeng's talèḍèk in half ernstigen, half komischen danspas om de oost- en noordoostzijden van de tratag Rambat tot aan de tratag Taroeb agoeng voort, om dáar vooral de menigte, eenigszins in tegenspraak met den ernstigen treurzang, door een vroolijken strijddans te verlustigen.

Zij voeren den ambtelijken titel van mas ngabéhi en de

[82] Van goenoeng, hoogjavaansch: rĕdi = berg.

[83] G. lanang en wèdok; parĕden djalĕr en éstri.

[84] Gezouten.

[85] Bĕndoel wordt van rijstmeel gebakken; oepil-oepilan (een minder smakelijke maar niet onjuiste benaming) van kĕtan, in den vorm van platte, rood, wit en blauw gekleurde driehoeken; rĕngginang's zijn even kleurige of met kleurige ringen geteekende schijf-, bol- of stervormige kĕtan-baksels. Zij worden met lange bamboe-pennen in 't geraamte der goenoengan's vastgestoken.

[85a] Lĕmpĕr: in pisangblad gekookte rollen van kĕtan met een weinig fijngesneden gedroogd vleesch in de as. Lèmpèng: harde witte kĕtan-koekjes. Wadjik: een gesuikerd kĕtan en kĕlapa-baksel. Sapitan's: waaiervormig in bamboe-latjes gekleurde vleesch- of meelbaksels.

[86] Daar Wisnoe en Boeda voor de Boedisten (althans voor die van de noordelijke kerk, waartoe ook de Boedisten van Java behoorden) één zijn, is die bewering zeer aannemelijk, en zij wordt dit nog meer als we ons herinneren hoe uit vele boedistische boeken en beeldwerken (o. a. van den Bårå-boedoer) hun groote offervaardigheid blijkt.

Dat er in Midden-Java eenmaal gelijktijdig of opvolgend een boedistisch en een siwaïtisch hindoerijk bestaan heeft, bewijzen de vele tempels wier bouwvallen ons nog boeien door overweldigende schoonheid. En dat er, lang vóor 't ontstaan van 't mohammedaansche rijk Matáram, een hindoerijk van dien naam bestaan heeft, is ons door een, door onze oudheidkundige vereeniging aan den Bataviaschen indoloog, Dr. Brandes, gezonden en door dezen geleerde gelezen steeninschrift geleerd.

namen van PRALÅTÅ en TJITRÅ LÅTÅ; en zijn gekleed in een (licht rooden) dòdot djinggå, door een gewonen saboek omgord, en dragen soemping's en ontjèn's om de ooren, een witten koeloek en een bebloemden kĕris. Overigens zijn zij naakt, met gele borèh besmeerd en met bloemensnoeren omkranst. Zij steunen onder 't gaan op lange zilvergeknopte tĕkĕn's en kruisen die in den strijd, nadat ze elkander door houding en hoongelach behoorlijk hebben uitgedaagd.

Maar de strijd is spoedig ten nadeele van een van beiden beslist, en dan wenden ze zich naar de sĕtinggil trap, om in vrede naast elkander naar den aloen-aloen af te dalen. Hen volgen de bonang en de bĕḍoeg, beiden door gele pajoeng's gedekt, en verder de overige instrumenten van dezen gamĕlan, als de GOENTOER SARI door koeli's gĕlaḍag gedragen, door de nijågå's bespeeld, en door volgelingen van de loerah's GOENTOER MADOE en NÅGÅ WILÅGÅ bewaakt.

De nijågå's, die den bonang, den bĕdoen, den dĕmoeng en de gong's behandelen, dragen de samir om den hals.

Eenige pĕsinḍèn's talèḍèk — aan den kraton verbonden publieke danseressen, die bij andere gamĕlan's hun zang verheffen, of de najoeban's, of danspartijen der mannen, met hun passen en solozangen opluisteren — volgen hun ambtelijke gebieders.

Op den aloen-aloen gekomen, wordt de kyahi NÅGĂ, van wien we thans afscheid genomen hebben, oostwaarts om de sĕtinggil heen langs den kleinen zijweg Pamĕngkang en de Brådjånålå, naar de gĕḍong gångså teruggebracht [87].

Nu vaardigt de Sultan de beide boepati's najåkå kĕparak (kiwå en tĕngĕn) naar den Rijksbestuurder af om dezen hoofdambtenaar te gelasten de offergaven naar de mĕsdjid te begeleiden; den hoofdpĕngoeloe Gods zegen te doen afbidden, en de spijsbergen dan onder de rechthebbenden te verdeelen.

De beide hoofdregenten beantwoorden den ontvangen last met een luid sĕndikå, en rijzen, 't djèngkèng en 't njĕmbah geen enkele maal verwaarloozend, uit hun silåhouding op, en verwijderen zich zonder overhaasting.

Aan de Pagĕlaran gekomen, roepen zij staande den daar zittenden Rijksbestuurder namens den Sultan aan, en brengen den hun opgedragen last over. We zullen straks uit hun verslag aan den Vorst vernemen hoe dat geschiedde.

Den ontvangen last opvolgend begeeft de Rijksbestuurder zich met de pangĕran's sĕntånå [88] en de boepati's, panèwoe's en mantri's djåbå naar de mĕsdjid agĕng, en volgt met al de zijnen 't gebed of de dongå van den hoofdpĕngoeloe, die daarbij door al zijn ondergeschikten, ambtelijke geestelijken en kadji's, bijgestaan wordt. En nadat den vorst en 't rijk daardoor 's hemels zegen verzekerd is, verdeelt de Rijksbestuurder de vorstelijke offergaven onder hen die daarop recht hebben; dat zijn: de kroonprins, de pangéran adipati PAKOE ALAM, enkele andere prinsen, tevens waardigheidsbekleeders, en de boepati's najåkå, die de goenoengan's eindelijk op de erven hunner dalĕm's voor een deel aan hun onderhoorigen prijs geven [88a].

Daarop gaat de Rijksbestuurder met de hem vergezellende en volgende prinsen en ambtenaren den weg op naar de residentie, om daar den Sultan met de hem toekomende eerbewijzingen te helpen ontvangen.

Zoodra zij op hun weg de beide wĕringin's koeroeng voorbij gewandeld zijn, worden de gesloten pajoeng's geopend en boven de hoofden hunner eigenaren gedragen [88b].

De beide ganḍek's keerden intusschen naar de sĕtinggil terug en zetten zich weder op voegzamen afstand tegenover den Sultan neder, en spreken, na meer dan *één* sĕmbah, bij monde van den oudste in rang ongeveer aldus:

„Wij hebben uw vorstelijken last overgebracht en uw dienaar den adipati Danoe Rĕdjå bevolen als volgt:

„Rahádèn adipati Danoe Rĕdjå, de vorst beveelt u de vorstelijke offergaven, de spijsbergen van garĕbĕg Moeloed, naar de mĕsdjid agĕng te begeleiden, met de pangéran's sĕntånå en alle boepati's (tot en met de) mantri's. Als dit geschied is doet gij den pĕngoeloe bidden om:

bestendigheid van den vorstelijken kraton;

———

[87] In plaats van den NÅGĂ volgt de poesåkå: kyahi SOERAK de loerah's Pralåtå op andere garĕbĕg-feesten (Poewåså en Bĕsár).

[88] De prinsen bloedverwanten, dusgenoemd ter onderscheiding van de prinsen van den bloede: pangeran poetrå. Zie: Een en ander over den javaanschen adel, in de Indische Gids van 1886.

[88a] Ook den resident wordt er een toegezonden, die dan door 't volk van 't erf op een gegeven teeken geplunderd wordt (di rĕboet).

[88b] Op andere dagen blijven de pajoeng's van den rijksbestuurder en de hoofdregenten ook op de zuidelijke aloen-aloen helft geopend.

het heil der vorstelijke regeering;
lengte van den vorstelijken leeftijd, en
welvaart en vrede voor het rijk.

"Als het gebed gedaan is zult gij de offergaven gelijkelijk onder de rechthebbenden verdeelen.

"Uw dienaar de adipati Danoe Rědjå biedt uw Hoogheid eerbiediglijk huldigend zijn dank aan" [89].

Op een wenk van den Sultan nemen de gandèk's, zich op de vroeger beschreven wijze onder een eerbiedig: "sěndikå!" terugtrekkend, hun gewone plaatsen weder in.

En nu is 't oogenblik gekomen om, in strijd met ádat en koranleer, den westerschen BACCHUS te huldigen, door bij monde van den Resident een viertal dronken aan de garěběg Moeloed, aan den Sultan, aan den kroonprins en aan de ratoe te wijden, waartusschen de vorst zelf een glas ledigt op de gezondheid van den Resident. De enkele woorden van den troonbekleeder, met zachte stem in 't maleisch uitgesproken, worden door den adsistent-resident in 't hollandsch herhaald

Zou 't niet passender zijn die heildronken, die aan 't feestmaal toch nog eenmaal met andere te pas gebracht worden, weg te laten, om den oosterschen ernst niet door westersche dwaasheid te verstoren?

Ik vrees dat vele garěběgbezoekers van onzen landaard den hun door de ordonnansen van den Resident geschonken morgendrank ongaarne zouden missen; niet alleen omdat de wijn van de residentie goed is, maar ook omdat de middagwarmte en 't broeiende gala-pak de keel droog en dorstig maken. Maar dat niet alle Javanen vers 92 van de vijfde en vers 216 van de tweede koran-soera kennen [90] of in waarde houden, verdient bij zulke gelegenheden onze aandacht. Nooit heb ik echter in de Vorstenlanden gedurende 16 [91] jaren, en in de Prijángan-landen slechts éenmaal in 10 jaren — en daar betrof dit nog een niet-Soendanees [92] — een voorbeeld van drankmisbruik gezien.

Intusschen hebben op den aloen-aloen de sěràti's een der aan hun zorgen toevertrouwde en voor dit feest rood opgetuigde en bovendien nog met roode lijnen beschilderde olifanten naar voren geleid en aan 't hoofd van den zich daar vormenden optocht gesteld. Een der in een rood buis en een korten rooden broek gekleede en rood gemutste geleiders rijdt op zijn breeden rug (niet zooals de indische kornak's op den nek); twee anderen wandelen naast hem en besturen 't edele dier door hem hun haken (ángkoes) nu en dan achter de zware ooren te planten. De overige sěrati's volgen hem.

De pradjoerit's WIRÅ BRÅDJÅ DAHÈNG, KAWANDÅSÅ, DJÅGÅ KARJÅ, PRAWIRÅ TÅMÅ en LANGĚN ASTRÅ stelden zich achter den hoogen voorganger in marschorde op.

Na een wenk van den Sultan verheffen zich ook de pradjoerit's NJOETRÅ van hun nederige zitplaatsen naast de bangsal Mangoentoer, om naar buiten te treden en zich bij de genoemde korpsen aan te sluiten.

Dan volgen, altijd een wenk van den vorst gehoorzamend, de drager van den pajoeng báwat, kangdjěng kyahi TOENG-

[89] De toespraak luidt woordelijk aldus:

„Kawoelå noewoen sampoen, kawoelå kakěrsakakěn, handawoehakěn timbalan dalěm, doematěng abdi dalěm, poen hadipati Danoe-Rědjå, dawoeh dalěm sakpoenikå:

„Rahadèn hadipati Danoe-Rědjå, timbalan dalěm, hidjěngandikå, kakěrsakakěn, handèrèkakěn hadjat dalěm, parěden garěběg Moeloed, datěng měsdjid hagěng, kalijan pangéran sěntånå, poenåpå déné sakåntjå hidjěngandikå boepati mantri sědåjå.

„Jèn sampoen doemoegi, hadjat dalěm ladjěng hidjěngandikå dongaknå hing pěngoeloe:

„loeloesipoen karaton dalěm;
„soegěngipoen pandjěněngan dalěm;
„pandjangipoen joeswå dalěm;
„ardjåkartanipoen něgari dalěm.

„Měnawi sampoen kadonganan, hadjat dalěm hidjěngandikå kakěrsakaken bagé doematěng sědåjå hingkang wradin; hatoer sěmbahipoen abdi dalěm poen hadipati Danoe-Rědjå, noewoen sěndikå."

De klemtoon valt vooral op de eerste lettergreep van dálem, Rědjå en andere woorden die een zin beëindigen. De slotlettergreep wordt dan nauwelijks hoorbaar uitgesproken.

De tot den rijksbestuurder gesproken woorden herhalend, noemde de spreker dien voluit: rahadèn hadipati; van hem sprekend tot den vorst: poen hadipati. Dat poen vervangt dan den verzwegen adellijken titel.

De toespraak wordt in javaansche karakters achter dit werk als bijlaag afgedrukt.

[90] Ook vers 46 van de vierde Soera kan nog genoemd worden.

[91] Nu reeds bijna 20 (Nov. 1888).

[92] Een verbannen prins van Bandjirmásin.

GOEL Någå [93], en de Såmåtali's met de drie fraaie en edele praalpaarden (titihan dahĕm) met hun pajoeng's en ampilan.

Weder op een wenk van de vorstelijke hand, verwijderen zich de tegenover den troon gezeten boepati's kĕparak met hun ondergeschikte ambtenaren, die geroepen zijn om aan beide zijden naast den hoogen staatsiewagen te gaan, die reeds onder aan de sĕtinggiltrap gereed staat.

Vóor en achter hen plaatsen zich de lijfwachtdragonders te paard en vóor deze eerewacht de heel of half europeesche ordonnansen en andere kratonbeambten [94] en de gansche groote schare van pånåkawan's en magang's.

De muzikanten der vorstelijke kapel begeven zich vooruit naar de residentie, om daar den hoogen gast met luide welkomsttonen te huldigen.

De pålåwidjå's en tjébol's blijven op de sĕtinggil achter.

Op een anderen wenk rijzen de pangéran's poetrå (MANGKOE BOEMI alleen uitgezonderd) op, om in hun eigen wagens naar 't residentiehuis vooruit te rijden, waar zij door hun tegenwoordigheid de ontvangst van hun vorstelijken broeder en vader hebben op te luisteren.

Een volgende wenk, en hun aller loerah (ongerekend de nog minderjarige kroonprins), pangéran arjå MANGKOE BOEMI, treedt aan den arm van den adsistent-resident naar buiten, beklimt met dezen zijn hooge, ouderwetsche, gele op lange riemen aan hooge veeren schommelende staatsiekoets, die zeker van een vorige eeuw getuigt, en volgt zijn jongere broeders en neven, maar in langzaam-deftigen optocht, naar de residentie.

Een pajoeng bawat wordt ook hèm als oepåtjårå vooruitgedragen, en een pĕnongsong klimt met den geopenden goudgeel-gouden pajoeng [95] tusschen een paar andere dienaren op de hooge achterplank. Een vrij talrijke groep ampilan-dragers en andere dienaren volgt in statigen tred.

Een laatste wenk geldt de pradjoerit's midji SÅMÅ ATMÅDJÅ [96]. Zij plaatsen zich, in djogèt-houding, wijdbeens, vóor de tratag tegenover de sĕtinggiltrap; en nu rijst de Sultan zelf van zijn ḍampar op, en gaat hij aan den rechterarm van den resident, door de pradjoerit's midji in statigen dans voorafgegaan, naar buiten en naar beneden.

De maagdelijke manggoeng's blijven met de gouden oepåtjårå onder bewaking van de kĕparak's en van een behoorlijk gevolg op de sĕtinggil achter, om, na ettelijke uren wachtens, den vorst bij diens terugkeer van de residentie weder naar binnen vóor te gaan.

De sleepdraagster en haar kåntjå, die de gouden spuwvaas droeg, hebben hun posten aan twee mannen, den wĕdånå en den bĕkĕl der mannelijke manggoeng's overgegeven. Zes andere mannelijke manggoeng's belasten zich met de ampilan, die in den keḍaton door even zoovele kĕparak's gedragen werden [97].

Deze manggoeng's lanang zijn gekleed in met goud geboorde groen fluweelen bĕskáp's, of gesloten buizen, en geweven rood zijden bĕbĕd's, en omgord met een tjinḍé gordel of bårå, wiens beide rijk met goud gestikte uiteinden langs de beide heupen afhangen. Een eveneens met goud gezoomde en met een bloemtros gekroonde ikĕt gáḍoeng mĕlaṭi dekt en tooit als hoofddoek den schedel dezer edellieden, en een fraaie kĕris met gouden scheede siert hun lendenen; terwijl een samir tjinḍe, weelderig met gouden bloemwerk en franjes geboord [98], van den hals op de borst afhangt.

Evenmin als hun vrouwelijke ambt- en naamgenooten voeren zij 't dienstmes (wĕḍoeng), dat een onderscheidingsteeken van hoogeren ambtelijken rang is. Maar wel behooren ook zij tot den adel en dragen zij, omdat ze de plaats van vrouwelijke dienaressen innemen, den titel van abdi dalĕm prijáji bĕḍåjå [99].

---

[93] Over dezen merkwaardigen, tot de oepåtjårå behoorenden, pajoeng meer in 't hoofdstuk over de Malĕman.

[94] Zelfs ambonsche christenen gaan daaronder voor låndå's door. Onder hen vindt men enkele oud-dragonders.

[95] 't Geel vormt een dubbelen tlatjap-kring halverwege den straal. Zie: Javaansche Rangen en Pajoeng's en: Een en ander over den Javaanschen adel. (Zie boven).

[96] Een dergelijke lijfwacht: SÅMÅ PĔRTÅMÅ, zou den Kroonprins voorafgaan, wanneer die reeds in 't openbaar als zoodanig optrad.

[97] De gouden sigarettendoos (waḍah sĕs) met de oepĕt, de pauweveeren waaier (baḍak), de tjĕpoeri of 't betelstel en drie sabĕt's of korte sabels met gouden greep en mei goud beslagen scheede.

[98] Dat oplegsel, onverschillig of 't van goud of van zilverdraad of zijde vervaardigd is, wordt toempal genoemd.

[99] Den naam van manggoeng hebben zij met de edelmaagden gemeen, omdat zij de ampilan op de opgeheven handen dragen (amánggoeng). In

Alle overige ampilan, ook de ḍampar kĕntjånå, de tabouret en de voetenbank, worden nu evenals de staatsiepieken (wáhos) door abdi's dalĕm kåntjå ngampil gedragen.

Aan den voet van de trap stijgt de Sultan met den Resident in den praalwagen, den met verguld beeld- en lofwerk overladen kyahi GAROEḍå JĔKSå, en wanneer dan de in zijn dienst vergrijsde en verrijkte "hollandsche" hoofdordonnans [100] de treden opgeslagen en 't zware portier gesloten heeft, en de pĕnongsong met den geopenden grooten gala-pajoeng achterop geklommen is, zetten de voorrijder, de hollandsche koetsier en de acht paardengeleiders 't edele achtspan in beweging, en volgen zij stapvoets den ganschen boven beschreven prachtstoet op en over den aloen-aloen, den weg op naar de residentie.

Een omnibus rijdt onmiddellijk achter de staatsiekoets, om zijn inhoud, de ampilan dragende bĕḍåjå's, tijdig genoeg voor 't residentiehuis te lossen. De hoofd-regent, commandant der kratontroepen en de bevelhebber der lijfwachtdragonders rijden naast de beide portieren van den kyahi GAROEḍå JĔKSå, die door de boepati's, panèwoe's en mantri's kĕparak geflankeerd, en door nog een tiental dragonders te paard gevolgd wordt.

Daarachter voegt zich de koets van pangéran adipati PAKOE ALAM, waarin nu ook de militaire commandant een plaats gevonden heeft, en die door de dragonders van dien prins gevolgd wordt; terwijl diens beide ordonnansen (in rood gekraagden blauwen jas en gedegend) weder naast de portieren rijden.

De overige prinsen van 't pakoealamsche huis, de vele hollandsche genoodigden en de beide Chineesche officieren volgen in eigen of gehuurde rijtuigen; de gesloten pajoeng's van hen, die zulk een onderscheidingsteeken voeren, door hun volgelingen of "oppassers" op den bok omhoog gehouden.

Vele burgers en enkele officieren zijn echter naar de aan den weg gelegen societeit vooruit gereden, om daar een verfrisschenden dronk te genieten of een kijkje op den voorbijtrekkenden stoet boven 't deelnemen aan den optocht de voorkeur te geven.

De pradjoerit's KĔTANGGOENG en MANTRI DJĔRO vormen de achterhoede, die door een tweeden olifant gesloten wordt.

Die optocht van den vorst met zijn omgeving van prinsen, ambtenaren en andere volgelingen wordt door 't werkwoord ginarĕbĕg aangeduid, terwijl garĕbĕg 't optreden van den Sultan in die omgeving vertegenwoordigt. 't In volle staatsie nederzitten op de sĕtinggil of elders wordt siniwåkå genoemd.

De vooruitgaande troepen scharen zich en haie langs den weg van den aloen-aloen tot aan de residentie. Ook zijn dèsa gamĕlan's van afstand tot afstand langs de oostzijde van dien weg in bamboeloodsen opgesteld, om den voorbijtrekkenden vorst met luide, zoo al niet welluidende klanken te huldigen. Tamboers en pijpers, horenblazers en trompetters, bekkenslagers en andere levenmakende pradjoerit's kondigen den naderenden stoet reeds van verre aan, lang voordat de eerste olifant, als bewust van den ernst zijner taak, met waardigheid voorbij wandelt.

Alle krijgskorpsen blijven buiten den residentietuin op den weg achter; alleen de pradjoerit's midji gaan den Sultan voor naar 't groote huis op welks trappen zij nederhurken, altijd met zwaard en schild in de gesloten vuisten.

Prinsen en regenten hurken bij 't naderen van den praalwagen in 't zand tegenover de breede voorgalerij neder, terwijl de kapel haar welkomstlied aanheft. De dragonders stellen zich aan de zuidzijde van 't tuinpad voor 't huis in gelid en presenteeren den sabel.

Wanneer de Sultan vlak vóor de trappen der breede marmeren voorgalerij uit het hooge rijtuig weder op de bloote aarde afdaalt, werpen de kanonnen van 't fort andermaal negentien donderende rookwolken in den sterk verhitten dampkring.

De troonzetel werd met wat daarbij behoort reeds door de pĕngampil's naar binnen gedragen en op den troon geplaatst. De Vorst wordt door den Resident daarheen geleid en beiden beklimmen de trappen van den sierlijken troon en zetten zich op hun eergestoelten neder.

Alle prinsen volgen hen naar binnen. De pangéran's MANGKOE BOEMI en NGABÈHI nemen de eerste stoelen rechts van den Sultan

---

daagschen dienst dragen zij een gesloten vrouwenbuis, klambi kóeroeng. Wanneer pĕngampil's of kĕparak's van mindere prijaji's dan de vorst, eenig voorwerp van hun meester of meesteres dragend, een manggoeng of pĕngampil van den Sultan op hun weg ontmoeten, dan laten zij hun handen met de ampilan lager zakken.

[100] Hij draagt een donkerblauwen rok met zilveren kraag en mouwstrepen en een pet met zilveren band. De ordonnansen, waarvan hij er negen onder zich heeft, dragen een donkeren jas met gouden kraag en mouwstrepen, een goudgerande pet en een witten broek, en een langen degen in ijzeren scheede. In dagelijkschen dienst is dit anders.

vóor den troon in beslag. De anderen vleien zich in silå houding op 't marmer tegenover den troon neder.

De pradjoerit's midji zetten zich vóor de noordelijke der drie zaaldeuren. De beide andere toegangen blijven vrij.

De ampilan dragende manggoeng's nemen hun plaatsen op 't tapijt aan beide zijden van den troon in. Een mantri ngampil of een kåntjå gaṇḍèk zit vóor de voetenbank die hij met beide handen vasthoudt. Een loerah gaṇḍek staat met de pauweveeren waaier achter den Vorst en waait hem van tijd tot tijd een luchtgolf in den nek.

Pakoe Alam, de militaire commandant, de adsistent-resident, de kapitein der schutterij en de tolk bekleeden de stoelen links vóor den troon, tegenover de prinsen.

De pĕngampil's begeven zich in den noordelijken der beide langs de troonzaal naar 't achterhuis voerende gangen, en leggen hun pieken, nu weder met de scheeden gedekt, op de daartoe bestemde lange bank neder.

Bijna alle Europeanen blijven in de voorgalerij of in een der zijkamers in 't genot van eenige vrijheid van beweging, of wandelen door den zijgang naar de achtergalerij en de veel belovende buffetkamer. Zoover wagen de Chineesche hoofden zich niet. Ge kunt hen gewoonlijk vinden in den uitersten hoek der voorgalerij. De prinsen van het huis Pakoe Alam zetten zich op de stoelen in den anderen uithoek neder.

De pĕnongsong van den Sultan zit weder, onbeweeglijk als de boedabeelden in den tuin, onder den geopenden songsong kĕntjånå midden in de voorgalerij. Die van den pangéran adipati heeft den zijne gesloten en nam, met de evenals hij, met gele samir's getooide pĕngampil's van dien vorst, bescheidenlijk aan 't zuidelijke uiteinde der voorgalerij plaats.

Ware de kroonprins tegenwoordig geweest, dan zou hij boven Mangkoe Boemi gezeten hebben en zijn gouden pajoeng, gesloten, naast dien van zijn vader opgesteld zijn.

Alle Javanen keeren 't aangezicht naar den troonbekleeder.

Op een nauwlijks merkbaren wenk van den Sultan begeven de beide hoofden der manggoeng's zich, eerst kruipend, maar daarna als vrije mannen rechtopgaand — zij zijn thans immers afgezanten van den vorst — naar buiten, en zetten zij zich met het aangezicht naar den troon vóor den Rijksbestuurder op 't zand neder, om over den schouder heen 't vorstelijk bevel uit te spreken; en nu rijzen de eerste aller hoofdambtenaren en alle hem vergezellende regenten uit hun nederige stelling op, en volgen hun geleiders naar de trappen der voorgalerij en verder naar binnen, waar zij zich beneden in de troonzaal recht tegenover den troon nedervleien [101]; de eersten en oudsten in rang vooraan; terwijl de beide manggoeng's zich in de schaduw van den troon terugtrekken.

Hoe nu de eerethee wordt rondgediend, dit zal men zich wel zonder beschrijving kunnen voorstellen.

't Zij genoeg dat een vorstelijk „moendoer!” den Rijksbestuurder weder met al zijn volgelingen onder een nederig „sĕndikå!” naar de voorgalerij verplaatst; dat de pradjoerit's midji de zaaldeur verlaten en, hun degens opstekend, zich naar buiten terugtrekken; dat ook de prinsen opstaan en de zaal verlaten om zich onder de overige gasten te mengen, en dat eindelijk de Sultan zelf met den Resident van den troon afdaalt en zich op een divan, meer beneden in de zaal, nederlaat, waar wij gelegenheid vinden hem met de heugelijke verjaring van nabi Mohámmad's geboorte van ganscher harte geluk te wenschen.

't Zal ongeveer twee uren na den middag zijn, als de opwekkende tonen van een bedaarden marsch ons aan den feestdisch roepen.

Daarvan zal ik slechts weinig zeggen, omdat 't javaansche karakter daarbij geheel door 't europeesche beheerscht wordt.

In de zeer ruime open eetzaal, die achter de residentswoning uitgebouwd is, zijn vijf lange tafels gedekt, waaraan drie of vierhonderd gasten, zonder elkander hinderlijk te zijn, kunnen plaats vinden.

Aan de noordzijde van de kleinere middentafel nemen de Sultan en de gastheer de eergestoelten in. Tegenover hen zitten de militaire commandant en de adsistent-resident. 't Westeinde van de tafel wordt door de prinsen, den Rijksbestuurder en een hoofdregent, die de heildronken te vertolken zal hebben, ingenomen; 't oosteinde door Pakoe Alam, gepensionneerde hoofdofficieren en kapiteins, ook die van 't garnizoen; door den tolk en enkele land-

[101] Van de daarbij gebruikelijke sĕmbah's en andere lichaamsoefeningen zwijg ik.

huurders en burgers, die daarvoor in aanmerking komen, leden van den residentieraad, geestelijken, indien die ons de eer van hun gezelschap gunnen, den notaris, den kraton-arts enz. [102].

De hoofdtafel schenkt ons nog een ander voorrecht: de afkoelende luchtbeweging, door een paar poengka's gewekt.

Waarom zijn deze in Engelsch-Indië zeer gewone schommelwaaiers in Nederlandsch-Indië zoo onbekend dat men er zelfs geen naam voor heeft?

Achter den vorst staan enkele manggoeng's en pĕngampil's met in witte servetten gewikkelde theekaraffen en een evenzoo omkleed drinkglas, die ik echter nooit zag gebruiken; want de heer van den moslimschen eeredienst drinkt ijswater en wijn.

Ook achter PAKOE ALAM en de andere prinsen zien we zulke ampilandragers staan, zonder karaffen evenwel. Wie trouwens thee wil drinken kan een wijnkaraf vol van dat geurige aftreksel bij zijn bord verlangen.

De beide tafels in de westelijke helft der zaal worden door de overige Javaansche feestgenooten bezet. De Europeesche gasten en de Chineesche hoofden, die geen plaats aan den hoofddisch vonden, ontfermen zich over de oostelijke tafels.

Van de gerechten zeg ik niets.

Wanneer eindelijk de hooge eischen onzer door de vermoeiende genietingen van den dag geprikkelde magen bevredigd zijn, stelt de Resident tien dronken in, die door den mede aanzittenden hoofd-regent in de hoftaal herhaald worden. Zij gelden:

de garĕbĕg Moeloed;
den Koning;
den Gouverneur-Generaal;
den Sultan;
den Kroonprins;
de ratoe MAS;
den pangéran adipati PAKOE ALAM met den militairen commandant en den adsistent-resident (een goede gewoonte, om ieder zijn deel te geven in den kortst mogelijken tijd);
den pangeran MANGKOE BOEMI met alle andere prinsen en aanwezige heeren. (De afwezigen en de dames worden onbarmhartiglijk aan hun lot overgelaten!)
den Rijksbestuurder met alle regenten;
de welvaart en den bloei van het rijk van Ngajogyåkartå [103].

De Sultan zelf beantwoordt den op hem uitgebrachten dronk met een tegendronk in 't maleisch op den resident, die voor ons in 't hollandsch door den adsistent-resident, voor de Javanen door den hoofdregent vertaald wordt [104].

Indien kortheid welsprekendheid is, dan kan men die aan deze dronken niet ontzeggen. Hoe menig toastenliefhebber onder onze landgenooten zouden we zulk een welsprekendheid toewenschen!

We staan eindelijk van tafel op; maar we hebben nog geen haast om weg te komen, ondanks de hitte en de kleeding en meer dat ons werkelijk hindert.

De Sultan gunt ook anderen hun deel, en, terwijl de meeste zijner mindere ambtenaren en beambten dat in de galerijen van 't logeergebouw, en elders op en om 't erf genoten hebben, gaan de ordonnansen en de dragonders na ons aanzitten om op hun beurt een voldoende lading in te nemen. En al gaat dit iets vlugger

[102] Nu ook de secretaris, sedert dit gewest zulk een ambtenaar bezit (1888).

[103] In de hoftaal luiden zij aldus:
Wiloedjĕngipoen garĕbĕg Moeloed;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng sri Måhårådjå hingkang måhå hagoeng hing néderlan;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng toewan hingkang witjaksånå goepĕrnoer djindral hing néderlan hindijå;
Wiloedjĕngipoen hingkang Sinoewoen kangdjĕng Soeltan Hamĕngkoe Boewånå hingkang kaping pitoe, Kommandoer dèr orde pan dèn néderlandĕn léjo;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng goesti pangéran hadipati hanom Hamĕngkoe Nagårå;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng ratoe Mas;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng pangéran hadipati kolonèl kommandan Pakoe Alam ridĕrring orde pan dèn nédĕrlandĕn léjo; wiloedjĕngipoen kangdjĕng toewan litnan-kolonèl militèr kommandan, sartå kangdjĕng toewan asistèn résidèn;
Wiloedjĕngipoen goesti pangéran harjå Mangkoe Boemi, litnan-kolonèl pan stap, adjoedanipoen kangdjĕng toewan hingkang witjaksånå goepĕrnoer djindral hing nédĕrlan hindijå; hoetawi pårå pangéran sartå pårå toewan hingkang wontĕn ngriki sadåjå;
Wiloedjĕngipoen kangdjĕng radèn hadipati Danoe Rĕdjå, sartå pårå boepati sadåjå
Wiloedjĕng karahardjanipoen nagari hingajogjåkartå hadi ning rat.

[104] Wiloedjĕngipoen kangdjĕng toewan pan Bak (VAN BAAK) residen hing nagari ngajogyåkartå.

dan wij dit deden; toch kost het eenigen tijd, dien wij ons ten nutte maken om een kop koffie en een sigaar en een meer of minder noodig en boeiend gesprek te genieten, dat echter de behoefte aan een stortbad en wat rust, in een luchtiger middagkleeding, niet onderdrukken kan.

Ten langen laatste komt ook daaraan een passend einde.

Wij benijden den tolk niet, die nu den loerah aller prinsen, noch den adsistent-resident, die den Sultan, onder een andermaal herhaald saluut van 't fort, naar den kĕḍaton teruggeleiden, en ik behoef zeker niet meer te beschrijven hoe die aftochten met denzelfden luister en in dezelfde orde als vier uren vroeger de uittocht hun doel bereiken.

Toen de aardbeving van 1867 't oude residentiehuis in een bouwval veranderd had, was zulk een feest daar onmogelijk geworden. En dit was een weldaad voor velen, en vooral voor de dèsalieden, die toen op garĕbĕg-dagen een halven dag vroeger dan anders naar huis en bouwgrond terugkeerden.

't Zou een weldaad gebleven zijn, indien die feestmalen toen voor altijd afgeschaft waren geworden.

De toenmalige resident en de Sultan begrepen dat even goed als ieder ander; en de eerste deed daarom, met goedkeuring van den laatste, bij 't in gebruik nemen van 't nieuwe huis een voorstel in dien zin, waarop de Regeering echter antwoordde met den last ('t woord is zeer juist gekozen!) om die kostbare . . . gastmalen dadelijk weder in eer te herstellen . . . 't Zou drie of vier dagen later weder garĕbĕg zijn!

De Soesoehoenan van Soeråkartå — of neen, want hij acht zich te hoog of te oud om zelf aan die maaltijden deel te nemen, en laat zich daarbij steeds door zijn troonopvolger vertegenwoordigen — en dus, die Sålå'sche kroonprins zou dan evengoed als de Ngajogyå'sche vorst van de daarbij gebruikelijke eerbewijzingen afstand hebben moeten doen, en dat heeft men van hem of van zijn vader misschien niet durven verlangen.

IV.

GARĔBĔG POEWÅSÅ EN GARĔBĔG BĔSAR.

Garĕbĕg Moeloed valt, behalve in 't Javaansche jaar Dal, waarover later meer, op den twaalfden dag der derde maand.

Garĕbĕg Poewåså, waardoor 't einde der groote vasten gevierd wordt, die de gansche maand van dien naam, de negende van 't Javaansche jaar, inneemt, valt op den eersten dag der tiende maand, Sáwal, en komt overeen met wat de Soendaneezen lĕbaran poewása noemen.

't Is dus zeer verkeerd dien feestdag 't „inlandsch Nieuwjaar" te noemen, zooals door onkundigen veelal geschiedt, en waarin de meeste nieuwsbladen, die 't publiek heeten voor te lichten, de menigte voorgaan en bevestigen.

Garĕbĕg Bĕsár, eindelijk, overeenkomende met den grooten hadjidag te Mekka, en waarmede ook 't offer van Ishak door Ibrahim herdacht wordt, wordt gevierd op den tienden dag der maand Bĕsár, de laatste van 't jaar.

De viering dezer garĕbĕgfeesten onderscheidt zich van die van Moeloed slechts door enkele bijzonderheden, die gemakkelijk onopgemerkt blijven.

Zoo worden de pradjoerit's Langĕn Astrå dan niet door den gamĕlan: kyahi Goentoer Sari gevolgd en begeleid, maar door den kyahi Poespå Rånå, met de gĕṇḍing Gadjah Indrå of Éndrå: en de loerah's Pralåtå en Tjitrå Låtå niet door den kyahi Någå, maar door den gamĕlan poesåkå: kyahi Soerak, met de gĕṇḍing's Bápang pikoel of Bibaran Njoetrå [105].

[105] Verkeerdelijk noemen sommigen de gĕṇḍing Bapang pikoel ook Báwang sabóengkoel dat een andere naam is van de gĕṇḍing Ardjoenå mangsah.

Ook worden op den dag van garĕbĕg Poewåså alleen mannelijke goenoengan's geofferd.

Garĕbĕg Bĕsar wordt niet, zooals 't Moeloedfeest, door andere plechtigheden voorafgegaan. Garĕbĕg Poewåså wel. We zullen die in 't volgende hoofdstuk beschrijven, maar teekenen hier reeds aan dat zij met het daaropvolgende feest verband houden en niet, zooals de sĕkatèn en garĕbĕg Moeloed, alleen den tijd van 't jaar gemeen hebben.

Daar nu een beschrijving der beide garĕbĕg's, Poewåså en Bĕsar, behoudens de pas genoemde ondergeschikte afwijkingen, slechts een herhaling van die van garĕbĕg Moeloed zou zijn, kan aan dit hoofdstuk 't voorrecht gegund blijven van een even aangename als verdienstelijke kortheid.

V.

MALĔMAN.

Malĕman noemen de Javanen nachtelijke offermalen, die in Soeråkartå en Ngajogyåkartå in de nachten van 21, 23, 25, 27 en 29 der vastenmaand, en in laatstgenoemd gewest in 't openbaar, op den grooten aloen-aloen en elders, op andere dagen ook op de erven zoowel van javaansche grooten als van den geringen kampoengbewoner gevierd worden.

De ware geloovigen vasten gedurende die maand van zonsopgang tot zonsondergang. Maar dan maken zij van den nacht wel eens een dag, en houden vooral op den eerste der genoemde dagen, malĕm salikoer of sĕlikoer, offermaaltijden, sĕlámĕtan's, die, zooals altijd, door een priesterlijk gebed gezegend en gemeenschappelijk door de mannen genoten worden.

De vrouwen nemen natuurlijk de toebereiding op zich, de heeren der schepping belasten zich met het overige.

Zie hier nu waarom die sĕlamĕtan's op de genoemde avonden den aloen-aloen vooral, maar toch ook alle kampoeng's, in een zachten feestgloed hullen.

Toen de eerste Sultan van 't rijk van Ngajogyåkartå omstreeks de helft der vorige eeuw nog, als pangéran Mangkoe Boemi van Mataram, zijn wettigen vorst en broeder, den soesoehoenan Pakoe Boewånå den tweede, en later diens zoon en opvolger Pakoe Boewånå den derde, beoorloogde, bracht hij de vastenmaand eenmaal te velde door.

Gedurende de vasten vechten de Javanen liever niet; en dat is begrijpelijk, als men bedenkt dat de geloovige Mohammedanen zich niet met een schijnvasten tevreden stellen, maar minstens gedurende de gansche maand zoolang de dag aan den hemel is niets eten of drinken en zelfs hun speeksel niet inslikken. Die

dagen worden dan zooveel mogelijk in rust doorgebracht, en de schade 's avonds ruimschoots ingehaald.

Pangéran MANGKOE BOEMI van Mataram deed dat gezamentlijk met zijn medestanders en volgelingen, door de gebruikelijke sĕlamĕtan's in 't open veld te houden.

Als een eerbiedige herinnering daaraan doen zijn afstammelingen dit nu in Ngajogyåkartå nog.

Als een voorbeeld van zulke malĕman's zal ik die van 1882 beschrijven, ook omdat die op Zaterdagavond aanvingen en ons daardoor gelegenheid geven nog een ander overblijfsel van vroegere grootheid te leeren kennen.

Wie mij in den vooravond van dien Zaterdag (5 Augustus) naar den grooten aloen-aloen gevolgd was, zou tegen half vijf den ouden pajoeng bawat, kyahi TOENGGOEL Nâgâ, van de sĕtinggil naar beneden hebben zien dragen en buiten de tratag Pagĕlaran, een weinig ten oosten van den hoofddoorgang, in den grond zien planten.

De pajoeng, dien wij reeds op den garĕbĕgdag als oepåtjårå leerden kennen, wordt door eenige oude wapens, als sĕḍèrèk's of broederwapens, gevolgd. Rechts van hem worden twee zeer ouderwetsche, in rood doek gehulde geweren op lage rood houten standaards nedergelegd, de trompen naar den aloen-aloen gekeerd. Links staat een piek die den vorm van een (liggenden) maansikkel (tánggal) heeft [105a], met negen gewoon gevormde pieken en vier geknopte steekspellansen, láwoeng of wátang. De pieken zijn door houten scheeden bedekt.

Achter den pajoeng zit een bĕkĕl, achter elk der andere wapens een djadjar van 't korps pengampil's in silåhouding op 't zand, allen in daagsche kleeding, maar met den zwarten koeloek op het hoofd. Als drager of bewaker van de vorstelijke oepåtjårå draagt de bĕkĕl een samir om den hals.

Eerst tegen zonsondergang worden deze voorwerpen weder naar de sĕtinggil teruggedragen en weggesloten.

Gedurende den ganschen tijd van hun verblijf op den aloen-aloen klinken gamĕlanklanken door de lucht, die niet uitmunten door welluidendheid van toon of zang.

Toch zijn zij aan den gamĕlan te danken, die in rang en ouderdom de eerste en ook de meest geëerde is van allen.

[105a] Onder de keerkringen *ligt* de maansikkel, bij opgang of ondergang, aan den hemel.

We hebben hem reeds gedurende de garĕbĕg op de sĕtinggil gezien en kyahi MOENGGANG genoemd. Hij moet een erfstuk zijn van de vorsten van Mådjåpahit, volgens anderen zelfs van Bĕlambángan, en door de Sultans van Dĕmak en Padjang op 't rijk van Mataram zijn overgegaan. In den oorlog met de Chineezen werd hij door den Mataram'schen veldheer MANGKOE BOEMI medegevoerd en behouden, toen deze prins later tegen zijn vorst opstond en ten slotte door de Oost-Indische Compagnie tot sultan van 't nieuw gevormde rijk Ngajogyåkartå verheven werd.

Wij zullen later nog een andere poesåkå leeren kennen, die op dezelfde wijze in 't bezit van den eersten Sultan kwam. Bij de splitsing van 't rijk van Mataram werden trouwens ook nog andere poesåkå's aan den nieuwen vorst toegewezen.

Wanneer de kyahi MOENGGANG bespeeld wordt, moeten alle andere gamĕlan's, ook zelfs de gamĕlan's sĕkati zwijgen.

Thans is hij opgesteld in een klein steenen huisje, dat aan de oostzijde van den aloen-aloen, nabij den zuidoosthoek, achter de wĕringinboomen staat, en MOENGGÁNGAN maar ook wel pagóngan (van gong) genoemd wordt.

Daar kunnen wij hem nader beschouwen.

Zijn eenvoud getuigt van eerbiedwaardigen ouderdom, al zijn ook de trommen blijkbaar vernieuwd.

Drie rantjakan's (op den garĕbĕg-dag vier), die den grondvorm der latere bonang's hebben, maar ieder slechts drie vrij zware, dof en donkerkleurige klankbekkens dragen, twee handtrommen, een grootere, kĕnḍang, en een kleinere, pĕnoenṭoeng, van rood geverfd hout, twee gong's, één kĕnong en nog een kleinere gajor met twee kleinere bekkens, bĕnḍé, en eindelijk nog een paar klankschijven, kĕtjèr of, volgens de oude kawitaal, rotjèk, die aan een koord over een der uiteinden van den bovenbalk van den gajor-gong hangen — ziedaar alles.

Wanneer, zoals op dezen avond een nijågå de beide trommen bespeelt, behandelt zijn rechterhand de naar elkander gekeerde vellen van beide speeltuigen met een trommelstok, terwijl de linker 't vrije vel van den kĕnḍang bedient. Op de sĕtinggil worden zij, ieder door een nijågå, op de gewone wijze betokkeld.

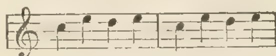
Beide kunstenaars zijn dan met de samir en den witten koeloek getooid, en daarmede overeenkomstig gekleed.

De overige instrumenten vorderen ieder één man en worden op

den aloen-aloen met ruwe knuppels van djamboe-kloeṭoek-hout — op de sĕtinggil echter met behoorlijke taboeh's — geslagen.

Alleen de gong's genieten dit voorrecht ook thans, terwijl de rotjèk door één nijågå als handbekkens behandeld worden.

De even oorspronkelijke als eentonige gĕnḍing Moenggang is weinig meer dan eindelooze herhaling van 't volgende motief:

dat snel en krachtig ingeleid, daarna vertraagd (rĕprĕpan) en uiterst langzaam en zacht doorgevoerd, en ten slotte weder luid en presto beëindigd wordt [106].

Welk een verschil met de zangen van den gamĕlan sĕkati, van den kyahi GOENTOER SARI, den ARDJÅ NĔGÅRÅ of menigen anderen werkelijk welluidenden gamĕlan! Maar 't is begrijpelijk dat sedert de schepping van den kyahi MOENGGANG, en dat wil zeggen sedert eenige eeuwen, met de speeltuigen zelf ook de toonkunst ontwikkeld en vooruitgegaan is [107].

't Zaterdag'sche spel van dezen gamĕlan en de verschijning op den aloen-aloen van den pajoeng bawat met zijn sĕḍèrèk's, en daarbij de geknopte steekspellansen, vertegenwoordigen de vorstelijke steekspelen, die vroeger op dit plein en op den avond van Zaterdag, dinå sĕptoe, gehouden werden, en die dus sĕpton moeten heeten, hoewel ze elders op Java op maandag, dinå sĕnèn, gevierd en daarom sĕnènan genoemd werden. Ook noemt men ze wel watang naar de geknopte lans, die daarbij gebezigd wordt [107a].

En evenals vroeger, ter eere der steekspelers, wordt ook nu nog in den naävond van dien dag, dus in den nacht van Zaterdag op Zondag (malĕm ngahad), binnen den kĕḍaton, in de kleine bangsal pĕngapit bezuiden de tratag Pråbåjĕkså, een wajang voorstelling gegeven, die boebar watang, dat is steekspelbeëindiging of -besluit, genoemd wordt.

[106] De voorstelling in ons notenschrift kan slechts benaderend juist zijn, omdat de toonschalen der Javanen niet met de onze overeenstemmen.

[107] Vergelijk de afbeelding van den gamĕlan: kyahi ARDJÅ NĔGÅRÅ op plaat IX van: In den kĕḍaton van Jogjåkartå.

[107a] Ik heb meer dan 25 jaren geleden zulk een sĕnénan te Banḍoeng gezien. (1888).

Benuttigen we de gelegenheid om ook den pajoeng bawat nog wat meer van nabij te beschouwen [108].

De zacht gewelfde, bijna vlakke schijf is uit gespleten bamboereepen gevlochten (kadjang), en wit geverfd, met een smallen rooden rand, en een kruis van dubbele roode lijnen over 't bovenvlak. Een dergelijk kruis van dubbele roodgeverfde ròtan koorden is van rand tot rand onder de schijf gespannen en bevestigt deze in haar altijd geopenden stand. Deze koorden loopen dus aan vier zijden om den vasten stok (ḍanḍan) heen, die boven de schijf met een vergulden houten knop (mĕnoer) gekroond is waarop nog een glazen topstuk staat, dat volkomen op den stop van een oud-hollandsche glazen karaf gelijkt.

Dewijl echter de pajoeng bawat even weinig als de kyahi MOENGGANG met ons eigenlijk onderwerp te maken heeft, keeren we nu tot de malĕman terug.

Nog vóor de gamĕlan verstomde, namen we op den ganschen aloen-aloen, maar vooral op de zuidelijke helft, een ongewone maar vrij kalme beweging waar.

Die gansche helft, van de wĕringin koeroeng tot aan de tratag Pagĕlaran, is ingenomen door een vierkant van zitmatten, klåså, en lampit of lanté, die langs de zuidoost- en westzijden, onder de in pajoengvorm gesnoeide en daardoor ontsierde wĕringinboomen van afstand tot afstand neergelegd zijn, met uitzondering van dat gedeelte van de zuidzijde dat toegang tot de sĕtinggil geeft. De noordzijde van 't vierkant strekt zich van achter (bezuiden) de twee omheinde middenboomen tot aan de oost- en westzijden uit, den doorgang tusschen die beide boomen vrij latend.

Wij kunnen daar dus 't vierkant binnengaan.

Elke mat of elk stel van aaneengelegde matten stelt een feestdisch voor, haast bezwijkend — neen, want ze liggen op den harden zandgrond, maar toch ingedeukt — onder den last van eet- en theeserviezen, van waterkaraffen en stroopflesschen, van petroleum- of olielampen, en kandelaars met was- of wel chineesche smeerkaarsen; alles in min of meer sierlijke djóḍang's door

[108] De pajoeng bawat wordt bovendien nog elken maandag- en donderdagmorgen met zijn sĕḍèrèk's onder de tratag Pagĕlaran aan de oostzijde van den toegang tot de sĕtinggil opgesteld, maar zonder begeleiding van gamĕlan-muziek, en voor korten tijd, en wel ter herinnering aan de audientie's, die de vorst in vroeger tijd, vóor 't Engelsche tusschenbestuur, op die dagen aan zijn onderdanen verleende.

koeli's aangedragen, en daaruit door de dienaren der, voor een deel reeds aanzittende, voor een ander deel nog niet verschenen feestgenooten aangerecht.

Op de lampit's achter al die serviezen — die van de prinsen alleen blijven nog onbezet — zien we eindelijk de prijáji's, die geroepen zijn aan deze algemeene sĕlamĕtan deel te nemen, in silåhouding nederzitten. Ze zijn in klein gala gekleed, dat wil zeggen in dòdot en tjĕlånå tjiṇḍé of irĕng, met den mogå en den witten koeloek, maar met een sitsen klambi om 't bovenlijf; met den kĕris achter in den gordel en 't dienstmes, den wĕḍoeng, aan de linkerheup.

Achter hen zitten hun meer of minder talrijke pĕngampil's en bátoer's (dienaren), de eersten met de ampilan in de handen of op den schoot, en de beide pajoeng's een groot staatsiescherm, en een ander kleiner, dat daaglijks gebruikt wordt, rechtstandig, maar gesloten, op 't zand geplant; de anderen gereed om hun meesters op den minsten wenk te bedienen.

Links, ten westen, van den uitgang van de sĕtinggil, zit de Rijksbestuurder, wiens serviezen en ampilan getuigen van zijn hoogen rang en grooter vermogen. Zijn pajoeng's zijn nagenoeg geheel verguld, maar hebben een smallen groenen kring halverwege den straal.

Aan zijn linkerzijde zetelt de hoofdpĕngoeloe, kyahi kadji Kamal Oedin, die een pajoeng voert als die der hoofdregenten, met een breederen groenen kring dan dien van den eersten hoofdambtenaar, maar overigens weder geheel verguld.

Hij is omgeven of gevolgd door geestelijken van minderen rang, kĕtib's, modin's en bardjoemóewah's, waarvan een enkele een pajoeng voert, aan dien der boepati's anom (de pĕngoeloe van den Landraad, kyahi kadji Ismangil), anderen zonneschermen hebben aan die der panèwoe's of der mantri's gelijk (groen met een breeden gouden rand, en blauw of rood met een smalleren gouden boord).

Links van deze groep vinden de vier boepati's najåkå djero en twee der vier boepati's najåkå djåbå en verder hun boepati's kliwon en anom plaats, de eersten met goud, groen, gouden, de anderen met breed goudgerande groene pajoeng's.

Bezuiden onder de beide wĕringin's koeroeng zitten de beide jongere boepati's najåkå djåbå en naast hen, aan de buiten zijden, hun kliwon's en boepati's anom.

De oost- en westzijden van 't vierkant worden door de rijå's boepati of onder-regenten, de panèwoe's, mantris, dĕmáng's enz. bezet; de eerstgenoemden met een pajoeng als die der boepati's anom, maar met een smalleren gouden rand, de panèwoe's met een blauwen of zwarten, de mantri's met een rooden goudgeranden pajoeng.

Rechts, ten oosten, van den sĕtinggiluitgang is de zitplaats van pangéran Mangkoe Boemi en daarnaast die van pangéran Ngabèhi. Hun pajoeng's wijzen 't aan: goud met een gelen tlatjap-kring voor den eerste, goud met een rechtrandigen gelen kring voor den tweede.

Rechts van deze heeft een oom van den Sultan, bĕndårå pangéran arjå Soerjå di ning Rat, reeds zijn plaats ingenomen. Zijn zonnescherm, oorspronkelijk goud met een witten tlatjapkring, 't waardigheidsteeken van uit een bijvrouw geboren sultanskinderen, is sedert eenige jaren, bij wijze van vorstelijk gunstbewijs, door een goud-geel-gouden pajoeng vervangen.

Verder oostwaarts zullen de overige prinsen, broeders en zonen van den Sultan aanzitten volgens rang en leeftijd; eerst de pangéran's poetrå sangking ngadjĕng, dáar beneden die welke sangking wingking geboren zijn [109].

Eindelijk zien we meer achteraf, beoosten en bewesten de tratag, nog andere mindere ambtenaren, gaṇḍèk's, panèwoe's, mantri's en dĕmang's, onder de beide zuidelijke boomenrijen zitten.

Thans naderen twee zendelingen van den Sultan, panèwoe's

[109] Behalve den Kraton-commandant, die in rang op den Rijksbestuurder volgt, telt men acht hoofdregenten; vier boepati's najåkå lĕbĕt of djĕro en vier b. n. djawi of djåbå. De vier binnen-regenten zijn de beide boepati's najåkå gĕḍong, kiwå en tĕngĕn, en de beide b. n. kĕparak, kiwå en tĕngĕn. De vier buiten-hoofdregenten zijn éen boepati noembak anjar, éen b. boemidjå, éen b. boemi sèwoe en éen b. pĕnoemping. Van elk tweetal is de eerste of oudste in rang loerah, de andere bĕkĕl. De beide laastgenoemde b. n. djåbå zijn de bĕkĕl's van de beide voorgaanden. De inkomsten zijn echter voor allen gelijk. Ieder heeft éen b. kliwon (die hem bij ziekte of andere ongelegenheid vervangt) en enkele of vele boepati's anom en tal van panèwoe's en mantri's onder zich.

Onder den Kraton-commandant staan de boepati's pradjoerit, de commandanten der verschillende troepen, met hun pandji's of mindere officieren. En onmiddelijk onder den Rijksbestuurder staan weder de boepati's wĕdånå, de regenten der verschillende distrikten of regentschappen, met de noodige ondergeschikte ambtenaren: rijå's, pandji's, dĕmang's, panèwoe's, mantri's en pálang nĕgårå's.

abdi dalĕm kåntjå Soerånåtå, van de sĕtinggiltrappen afdalend, 't vierkant en blijven daarbinnen tegenover den Rijksbestuurder staan. Zij dragen ieder een schenkblad, waarop bloemen en reukzalven (lĕngå djĕbát en borèh) onder pisangbladeren geborgen zijn.

Hen volgen de dragers en de geleiders van talrijke djatingárang's: draagbaren van hout en bamboe, dakvormig overdekt en meer of minder fraai met verguldsel en verven, soms met afbeeldingen van dieren, bloemen of landschappen versierd.

Aan iedere djatingarang is een briefje gehecht met den naam van hem of haar, voor wien of voor wie dat stuk bestemd is.

Na de zegenbede worden die draagbaren met hun inhoud voor een deel weder naar binnen teruggebracht en aan de sultanes, de bijvrouwen, en de binnenwonende prinsessen overgegeven, voor een ander deel naar buiten aan de prinsen en prinsessen die elders wonen, aan den Rijksbestuurder, den pangéran adipati Pakoe Alam, den Resident, den adsistent-resident, den militairen commandant, den tolk, den lijfwacht-commandant en den kraton-arts gezonden. Natuurlijk noem ik den laatste 't laatst, omdat hij geen loontrekkend landsdienaar en dus, in de oogen van enkelen dezer bevoorrechten, iemand van minder beteekenis is [110].

Terwijl allen in silåhouding nederzitten, blijven de beide gaṇḍèk's, overbrengers van den vorstelijken last tot het verdeelen en wegzenden dezer offergaven (adjat dalĕm), staan.

Nu komen de pangéran's poetrå naar buiten en zetten ook zij zich achter hun serviezen en lampen neder.

En dan verschijnen de voorloopers van den vorst op de trappen van de sĕtinggil. Meer dan honderd magang's en pånåkawan's dalen naar beneden, van afstand tot afstand door enkele piekendragende pradjoerit's in klein tenue geflankeerd. Zij zijn gekleed als op den garĕbĕgdag, 't bovenlijf onbedekt en den kĕris achter in den gordel. Zij, die meer bepaald aan den persoon des Sultans verbonden zijn, hebben de samir op de rechter heup onder den saboek geborgen, gereed om die ieder oogenblik, wanneer ze met eenig voorwerp, dat den vorst toebehoort, belast worden, om den hals te slaan. Slechts de met goud of zilver bewerkte uiteinden (kontjèr toempal) hangen onder den gordel af.

We herkennen onder hen enkele wajah's dalĕm, vorstelijke kleinkinderen en vermoedelijk toekomstige ambtenaren van rang.

De pånåkawan's, zonder rang, worden door hun bĕkĕl's, loerah's en wĕdånå's gevolgd.

De pradjoerit's van dienst, die de pånåkawan's begeleiden, dragen hun pieken met de punt recht vooruit boven den rechter schouder (nontjong) [111].

Binnen 't vierkant gekomen, zwenkt de stoet links om voor den rijksbestuurder en de boepati's heen, om 't gansche vierkant langs de zuid-, west-, noord- en oostzijden af te wandelen en weder over de sĕtinggil naar den kĕḍaton terug te keeren.

Achter de pånåkawan's gaan de europeesche ordonnansen, koetsiers en andere beambten, de ordonnansen in klein tenue [112], dat is in groenen jas met gouden kraag en mouwstrepen, een korten sabel met zilveren gevest op zijde en een groene pet met gouden band; de koetsiers in scharlaken, zonder wapens, de anderen, opzichters der wegen en bruggen en dergelijken, in zwarten rok.

Twee lijfwachtdragonders en twee werpspiesdragende pradjoerit's Njoetrå kondigen de nadering van den Sultan aan.

Hij wandelt in daagsche kleeding aan den rechterarm van den Resident, tusschen den adsistent-resident en den tolk, allen in zwarten rok. Op de linkerflank gaat de commandant der lijfwachtdragonders.

Achter de hoofdpersonen volgen hun pajoengdragers, de zonneschermen geopend, ondanks den invallenden nacht, boven de hoofden hunner gebieders houdend.

Achter deze dienaren gaan de mannelijke manggoeng's, met de sigarettendoos en de oepĕt, de spuwvaas en de gouden sabels.

Nu komt de kori (deur of toegang) van den kĕḍaton,

[110] Men vindt in deze djatingarang's een groote verscheidenheid van inlandsche spijzen en toespijzen, gezouten eendeneieren en vruchten, veelal in van djanoer (geel palmblad) gevlochten mandjes (tákir poṇṭang) op vierkante, meestal blauwgeverfde bamboe-raampjes (antjak) voorgediend, die de handigheid en den goeden smaak der vervaardigers, ondergeschikten der verschillende javaansche ambtenaren, doen kennen. Bij deze djatingarang's behooren nog ettelijke boḍagan's met gekookte rijst, een stuk van een jongen pisang-stam met bloemen gekroond, en eenige geverfde houten bakken of bladen met djĕbat en borèh, soeroeh-bladeren, gambir, djambe, tabak en andere sirih-benoodigdheden, een rolletje kopergeld en een paar smeerkaarsen, zinnebeelden van 't vroegere steeds door kaarslicht verhelderde nachtfeest.

[111] 't Rechtop dragen heet maṇḍi.

[112] Hun groot tenue is reeds in een vorig hoofdstuk beschreven.

de pangeran sĕntånå Joedå Nĕgårå [113], en dan volgen de boepati's najåkå en anom van dienst, die dezen dag de wacht in den kraton hebben (tjahos), en de kĕparak's en pĕngampil's, allen in daagsche dienstkleeding, en dus ook de mannen, nu ze geen sikĕpan dragen, met den wĕḍoeng aan de linkerheup.

Waar de Sultan nadert, wijken de aanzittenden een paar passen achter hun lampit's terug, om nedergehurkt (nḍoḍok), hun vorst te doen voorbijgaan en dan weder hun vorige zitplaats in te nemen.

Spreekt de gebieder één hunner toe, dan groet deze door de plat samengelegde handen tot voor 't aangezicht op te heffen (njĕmbah).

Zoodra de Sultan den pĕngoeloe voorbijgewandeld is, heft deze zich op en plaatst hij zich, met een achter hem gaanden Sajid [114] of een ondergeschikt geestelijke, midden voor de opengebleven ruimte, en vangt, onder opheffing der naar de borst en 't aangezicht geopende handen, de dongå aan, die door allen aanzittenden met dezelfde handenbewegingen en een herhaald amin-geroep [115] medegebeden wordt.

Onmiddellijk na 't gebed worden de lampen en kaarsen aangestoken en de laatste schotels voorgezet, en beginnen alle deelnemers, onder den dubbelen zegen van avondschemering en kunstlichtschijn, te eten en te drinken, zooals dat welopgevoeden Javanen past, om niet veel later, onder 't genot van een ròkok of een sĕroetoe (een sigarette of een sigaar) een buurpraatje te houden of in een zalig nietsdoen af te wachten dat de duisternis over den aloen-aloen zweeft en ook den hemel verdonkert; en dan onder lamplicht en obor-gloed naar huis terug te keeren, en met de welgevulde djoḍang's vrouwen en kinderen voor één nacht gelukkig te maken.

Och, 't avondmaal was immers in eigen woning toebereid; maar de Sultan schonk daarvoor, als gastheer van den eersten malĕman, een niet onwelkome bijdrage in geld, dat, in verhouding tot ieders ambtelijke inkomsten, op den laatsten dag der maand zal worden uitbetaald [116].

Nog een paar opmerkingen.

We hebben gezien dat sommige schotels met gĕḍáng- (pisang-) blad bedekt waren, en andere stukken blad als schotels dienst deden. Bij voorkeur wordt daarvoor 't blad van den géḍang rådjå, den „konings"-pisang gebruikt, en wel ter herinnering aan den tijd toen allen, ook de hoogst geborenen, evenals nu nog de geringe Javanen, deze bladeren tot dat doel bezigden.

Zelfs in den kĕḍaton wordt deze herinnering in eer gehouden, en als de Sultan zelf zijn maaltijd houdt, gezeten aan een zeer laag en behoorlijk gedekt tafeltje, tegenover hem de hem bedienende kĕlangĕnan van dienst [117], en om hem heen zijn vrouwen en kinderen, dan ligt er zulk een blad onder zijn bord.

Onder de gasten op den aloen-aloen waren er, die een of meer keurig gekleede kinderen hadden medegebracht, aanvallige jongens of misschien nog aanvalliger meisjes (maar de wĕḍaklaag op 't aangezicht bedekt veel, ook veel schoons), voor wie 't een feest was hun vader gezelschap te houden. Maar zoo die kinderen al genoten, dan deden ze daarvan weinig blijken. En noem dat nu natuur of gewoonte — vreemd kan 't niet zijn in de kinderen van een volk, dat door eeuwenlange onderworpenheid zelfbeheersching geleerd heeft.

De kroonprins, kangdjĕng goesti pangéran adipati anom Hamĕngkoe Nĕgårå, soedibjå rådjå poetrå narèndrå Mĕntaram [118], deelt zijn gaven uit op den avond van den tweedenmalĕman, die op 23 Poewåså gevierd wordt. Zoolang hij nog te jong is om zelf te verschijnen, wordt hij door zijn oom pangéran Mangkoe Boemi vervangen.

Pangéran Ngabèhi en de Rijksbestuurder dragen in dit geval ieder 't zijne bij voor 't derde avondmaal op den 25 der maand. Had de kroonprins zelf op den tweeden avond voorgezeten, dan

113 In Ngajogyåkartå zijn alle pangéran's sĕntånå tevens pangéran sĕngkán of tot prinselijken rang bevorderde, niet daarop door geboorte rechthebbende bloedverwanten. Alleen de zonen van den Kroonprins maken op dezen regel een uitzondering.

114 Afstammeling van den profeet. De vrouwelijke afstammelingen worden Saripah (Sarifah) genoemd. Voor de echtheid van veler stamboom wil ik liever niet instaan.

115 Met den klemtoon op de laatste lettergreep.

116 De laatste maal, onder den algemeenen over Indië gebrachten druk, heeft dat niet meer plaats gehad. (Aanteekening 1888).

117 Kĕlangĕnan: geliefde; wie of wat tot lust of genot dient, is een ander woord voor ampéjan, sĕlir of goendik, dat is: bijvrouw. Zij hebben, als andere Kraton-beambten beurtelings hun wacht- of dienstdagen bij den persoon van hun vorstelijken meester.

118 Doorluchtig vorstenzoon en heer van Mataram.

zouden MANGKOE BOEMI den derden en de beide anderen den vierden avond aan de beurt geweest zijn. Op den laatsten of de beide laatste avonden, 27 en 29 der vastenmaand, zorgt ieder voor zich en de zijnen.

't Vierkant neemt op deze vier avonden den geheelen aloen-aloen in. Rechts en links van den toegang tot de sĕtinggil vertegenwoordigt een prins 't vorstelijk huis. De Rijksbestuurder en de hoofdregenten zitten van afstand tot afstand langs de noord-, oost- en westzijden van 't plein; ieder voor zijn eigen pasébaan [119], houten, met sirap's gedekte open gebouwen met steenen vloeren, die achter de wĕringinboomen opgericht zijn. Die van der Rijksbestuurder staat aan de noordzijde halverwege tusschen den noordelijken toegang tot het plein en de oostelijke grens.

Aan beide zijden van ieder dezer hoofdambtenaren sluiten zich diens boepati's anom, panèwoe's en mantri's aan.

Tegen zonsondergang rijdt de Sultan te paard door den zuidwestelijken toegang, bezuiden de mĕsdjid, den aloen-aloen op en 't gansche vierkant langs, om ten slotte langs den weg Råtådjájan, in den zuidwestelijken hoek, 't plein weder te verlaten.

Hij wordt gevolgd door alle niet mede aanzittende prinsen, en door de boepati's en alle andere prijaji's van dienst, op meer of minder vurige hengsten van edel en minder edel ras, sierpaarden en dienstdoeners, schoon van vorm en houding en beweging, of draaglijk en minder dan dat. Een zeer bezienswaardige cavalcade!

Vooraan rijden twee panĕgár's of pikeurs, den koeloek op het hoofd en de samir om den hals, want zij bestegen vorstelijke rijpaarden.

Hen volgt op eenigen afstand de jeugdige kroonprins, wiens plaats later, wanneer hij in leeftijd vordert, half naast, half achter zijn vader zal zijn. Hij is rijk getooid, draagt een prachtigen struisveder op de glanzende haren, en berijdt een gitzwarten hit. Twee åmåtali's te voet geleiden 't fiere dier en een pĕnongsong en een pĕngampil volgen het, beide te paard, de eerste met den gesloten gouden pajoeng, de ander met een der drie ampilan-sabels.

[119] De plaats waar men voor zijn meerdere verschijnt (njébå). Sommige Hollanders maken daarvan passeerbaan, alsof dat gebouw een weg was, tot voorbijgaan bestemd! De fout dateert al van de vorige eeuw, maar wordt nog altijd door der tale onkundigen nagepraat.

Een weinig verder rijden twee lijfwachtdragonders met getrokken sabels, en dan nadert de Sultan met den lijfwachtcommandant aan zijn linkerzijde en alle prinsen volgens rang en leeftijd achter hem.

De pĕnongsong met den gesloten songsong kĕntjånå en de loerah's der javaansche ordonnansen met de gewone ampilan, sluiten zich bij dezen hoofdtroep aan, die door de europeesche ordonnansen, de overige dragonders en tallooze prijaji's, in afdalende rangen en allen te paard, gevolgd en gesloten wordt.

't Gebed wordt op deze vier avonden niet door den hoofdpĕngoeloe, maar door een kĕtib uitgesproken, die daarbij door een aantal mindere geestelijken ondersteund wordt.

De hoeveelheid vergoedt dus wat aan hoedanigheid verloren ging.

Van den noordelijken aloen-aloen rijdt de Sultan naar den kleineren aloen-aloen kidoel, waar de ons bekende pradjoerit's onder hun pandji's en boepati's, in klein tenue, in koeloek en dòdot, hun malĕman vieren. En van dáar begeeft de Vorst zich naar 't plein Magángan om door de zuidelijke régol kĕḍaton, waar hij 't grootste gedeelte van zijn gevolg afdankt, naar binnen te gaan of ook wel te rijden, en dan vóor de troonzaal af te stijgen. Zijn pĕngampil's, såmåtali's en pajoengdragers volgen hem te voet, want niemand van minder dan prinselijken rang mag te paard den kĕḍaton binnengaan.

Op de pĕlataran vóor de bangsal kĕntjånå vonden de pånåkawan's 't offermaal aangericht, hun door vorstelijke mildheid geschonken. En op den laatsten avond genieten mindere dienaren, kåntjå's kĕmit boemi, op 't plein kĕmanḍoengan lor, en de kåntjå's pĕnanḍon op 't achterplein kĕmanḍoengan kidoel, 't hunne.

Op den vierden avond wordt de zuidzijde van den noordelijken aloen-aloen grootendeels door kratonkoetsiers en stalknechts, en op den vijfden of laatsten avond door de leden der kapel en andere loondienaren ingenomen.

Wat op de aloen-aloen's en de binnenhoven van den kraton geschiedde, wordt elders met minder praal en ook op andere dagen herhaald. Prinsen en andere grooten geven zulk een malĕman op de erven hunner dalĕm's aan hun ondergeschikten.

Op 't voorplein van den dalĕm van pangéran adipati PAKOE ALAM gebeurt dat vier malen, om den anderen dag.

De gevangenisbeambten en matjánan's genieten zulk een feestmaal vóór de gevangenis aan de zijde van den grooten weg, en zelfs de mindere kampoengbewoner (wong tjilik) die geen onderhoorigen te onthalen heeft, verzuimt niet gedurende die nachten minstens een paar miniatuurlichten voor zijn huisdeur te onderhouden.

Ten slotte teeken ik nog aan dat vele javanen de vasten erg verwaarloozen, ook als ze niet ziek of op reis zijn. De ware geloovigen, die om zulke geldige redenen 't vasten verzuimen, halen die schade later weder in. Enkele vromen vasten bovendien nog gedurende de eerste week der maand Sawal.

Met den avond van den laatsten dag der maand Poewåså is echter 't verplichte vasten geëindigd. Dan reeds beginnen velen hun bloed- en aanverwanten en vrienden in feestdos (zoo mogelijk in nieuwe kleederen) te bezoeken, en hun ouderen en meerderen den kniekus te geven (óedjoeng); waarbij men voor begane fouten en tekortkomingen vergiffenis vraagt en erlangt, en voor 't vervolg beterschap belooft. In waarheid een groote verzoenweek, want die bezoeken en dat oedjoeng houden zeven dagen aan.

Dat wij den Sultan niet te benijden hebben, wanneer hij reeds onmiddellijk na de vermoeienissen van den garĕbĕgdag zooveel bezoeken en kussen te verduren heeft, begrijpt men, als men bedenkt dat al zijn bloed- en aanverwanten en vele anderen een beurt moeten hebben, en bij honderden te tellen zijn.

VI.

GARĔBĔG DAL.

De Javanen tellen hun jaren bij reeksen of kringen van acht. Dit zijn althans de meest gebruikelijke windoe's, want er zijn er meer.

De acht jaren dezer windoe heeten Alip, Éhé, Djimáwal, Djé, Dal, Bé, Wáwoe en Djimákir.

Evenals de twaalfde dag van de maand Moeloed geacht wordt MOHAMMED's geboortedag, en die maand zijn geboortemaand te zijn, is Dal zijn geboortejaar.

Dat Garĕbĕg Moeloed in dàt jaar met nog meer luister dan anders gevierd wordt, is dus begrijpelijk.

Maar men kiest daartoe niet altijd juist den twaalfden dag, maar liefst dien van maandag-pon die op den twaalfden valt of 't naast daarbij komt, en wel omdat de profeet op een dinåsĕnèn-pon geboren moet zijn [120].

De bizonderheden waardoor de viering van deze garĕbĕg zich van andere garĕbĕg's Moeloed onderscheidt, zijn de volgende.

De pradjoerit's WIRÅ BRÅDJÅ voeren in plaats van 't gewone vaandel aan den stok van den kyahi Sántri een ander, een poesåkå, paré anom, groen met witte arabische opschriften. Een gele pajoeng wordt aan een verlengde stok boven dit vaandel gedragen.

Ook de pradjoerit's KĔTANGGOENG hebben een andere banier, groen met gekruiste zwarte zwaarden, en die naar dat wapen kyahi DOELBÁKAR genoemd wordt.

Maar rechts van den vaandrig marcheert nog een tweede, een radèn ngabéhi, als drager van de heiligste aller banieren, den kyahi TÓENGGOEL WÓELOENG, met de piek kyahi DOEḌÅ op den stok.

[120] De Javanen gedenken hun geboortedagen bij 't samenvallen van dezelfde week- en pasar-dagen, wat natuurlijk om de 35 dagen terugkeert.

Dit vaandel wordt nooit ontrold, maar blijft altijd, nu ook, met een scheede van tjiṇḍézijde omkleed.

't Wordt liggend, met de piek naar voren, door de rechterhand van den vaandrig boven diens schouder gedragen.

't Werd van een met koranspreuken bewerkt kleed vervaardigd, dat, zooals beweerd wordt, om 't graf van den profeet gehangen heeft [120a], en wordt, behalve op dezen feestdag, ook bij zware volksrampen, zooals hevige epidemieën, naar buiten gebracht en rondgedragen, om den boozen genius te bezweren.

Een kåntjå ngadjĕng (een koeli glaḍag) draagt een rookend wierookvat vóór deze heilige poesåkå uit.

Achter de beide vaandels gaan twee pajoengdragers, met de gele zonneschermen die aan deze poesåkå's toekomen; 't zonnescherm van den omhoog gedragen kyahi DOELBAKAR is weder op een verlengden stok bevestigd.

Achter die vaandrigs gaan drie ngabèhi's, die ieder in een tjiṇḍézijden sĕlèṇḍang (die van den rechterschouder onder den linkerarm geslagen en op de rechterborst gesloten is) vóór op de linker borsthelft een der vier heilige bĕṇḍé's of slagbekkens dragen [121]; en wel de kyahi's TOEṆḌOENG MÓENGSOEH, BITJAK en OÉDAN (of DJÁWAH) AROEM.

De vierde bĕṇḍé, Kangdjĕng kyahi MÁTJAN of SIMÅ, die door zijn op 't tijgergebrul gelijkend geluid vrees wekt, past beter tegenover den vijand dan bij dit vredesfeest, en wordt daarom wijselijk in den Kĕḍaton achtergelaten.

Eindelijk sluit zich nog de drager van een andere poesåkå, den kyahi Pĕngárab-árab, een sikĕpan of galabuis van den eersten Sultan, bij de pradjoerit's KĔTANGGOENG aan.

't Wordt in een passend goed gesloten kistje medegevoerd.

De pradjoerit's MANTRI DJĔRO voeren als banier een tweeden kyahi DOELBAKAR, maar met gele zwaarden op een zwarten grond, mede, dat weder door een gelen pajoeng gedekt wordt.

Dat de dragers van deze poesåkå's, allen onderofficieren met den rang van ngabèhi, met de samir tjiṇḍé getooid zijn, spreekt van zelf.

We zien hier de beide korpsen KĔTANGGOENG en MANTRI djĕro bijzonder bevoorrecht; wat nog voor 't laatste bevestigd wordt door de poesåkå, die zijn pĕnoembak's, de pradjoerit's LANGÈN ASTRÅ volgt.

De beide korpsen zijn trouwens keurkorpsen, die reeds den eersten Sultan bij diens kroning bijstonden, en allen, ook de djadjar's, met sawah's begiftigd worden. Men noemt ze daarom pradjoerit's sáwahan ter onderscheiding van de anderen, die alleen soldij trekken, en pradjoerit's bájaran of -atoesan genoemd worden.

Achter de LANGÈN ASTRÅ's nu gaan, onder 't geleide van een ngabèhi, acht jeugdige kåntjå's ngadjĕng, die een viervoetige roodgeverfde houten draagstoel dragen, waarop, met tjiṇḍé overdekt, de kjahi MÈJÈK rust; een kĕṇḍang, die als een kostbaar kleinood van den eersten Sultan bewaard wordt.

Ook hier ontbreken de gele pajoeng en de samir (om den hals van den ngabèhi) natuurlijk niet.

De gamélan, kyahi GOENTOER SARI, wiens heldere klanken de danspassen der piekeniers begeleiden, sluit zich onmiddellijk achter deze heilige trom aan.

Ook bij de goenoengang's, de adjat dalĕm of vorstelijke offergaven, merken we iets bijzonders op. Zij worden door een enkelen spijsberg van ongewonen vorm voorafgegaan, de goenoengan koetoeg. 't Is een kegelvormige, van boven geopende spijsberg, in welk binnenste een wierookvat geplaatst is, waarvan de geurige rook naar boven ontwijkt, als de kraterdamp uit den top van een vuurberg.

Zetten we ons nu nog eenmaal met den Sultan in de bangsal kĕntjånå neder. 't Bezoek aan de ratoe's is reeds afgeloopen.

We zien weder allen wien dit aangaat een wenk van den Sultan volgen als een bevel.

Nu geldt dit pangéran ADI WINÅTÅ, den wĕdånå nijågå, den leider van alles wat met de gamĕlan's, oepåtjårå's en ampilan in verband staat; en hij begeeft zich, ditmaal gevolgd door de beide boepati's kliwon kĕparak, als wĕdånå's ngampil, en twee rijå's boepati en één mantri ngampil, naar de staatsiezaal Pråbåjĕkså.

[120a] Misschien is 't wel een stuk van 't kleed (kiswah) dat om de kabah in de groote masdjid te Mekka hangt en jaarlijks vernieuwd wordt, waarna 't oude door den deurwachter van dat heiligdom stuk gesneden en verhandeld wordt. Zie Dr. C. SNOUCK HURGRONJE's Mekka, uitgegeven door 't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-Indië, 1888, blz. 5.

[121] Deze wijze van dragen heet ngĕmbán.

Op weg daarheen brengt een wenk van hem de manggoeng's, de kĕparak's en de pĕngampil's in beweging, waarop de eersten met de gouden oepâtjârâ's onder de noordelijke èmpèr kĕntjânâ, de anderen met de ampilan en de pieken onder de zuidelijke èmpèr door, naar voren gaan, om onder de tratag hun plaatsen voor den optocht in te nemen.

De prins is intusschen de staatsiezaal binnengegaan en 't hoofdeneinde of de noordzijde van 't praalbed (pĕsaréjan agĕng) genaderd. Daar ligt een goed gesloten vrij lange djatihouten koker (gĕloḍag) op een dubbelen standaard, en in dien koker rust de eerste en heiligste aller poesâkâ's, de piek: kyahi agĕng PALÈRÈD. Twee andere pieken sĕḍèrèk's of broederwapens, de kyahi's BÁROE en GÂDÂ TÁPAN, liggen in kokers op dergelijke standaards aan de westzijde van 't praalbed. Achtereenvolgens worden de drie heilige wapens opgenomen en aan hun dragers overhandigd. Dáar treden dezen weder naar buiten; voorop de mantri ngampil met een rookend wierookvat; dan de beide regenten met den steeds door de scheede gedekten en met een tjinḍé-overtrek omsloten kyahi agĕng, de punt naar voren, boven hun beider rechterschouders. Een pĕnongsong volgt met den geopenden grooten gouden gala-pajoeng. De kyahi agĕng PLÈRÈD is de eenige poesâkâ, haast zou ik zeggen: de eenige persoon, die in rang en eerbetooning met den Sultan gelijk staat. Want zelfs de pajoeng van den kroonprins blijft in tegenwoordigheid van dien van zijn vorstelijken vader steeds gesloten.

Onmiddellijk achter den kyahi agĕng gaan de beide rijâ's boepati als dragers van diens sĕḍèrèk's, de eene van den kyahi BAROE, de andere van den kyahi GÂDÂ TAPAN. Ook zij dragen die pieken in de rechterhand boven hun schouders, maar deze wapens worden, als alle andere poesâkâ's, door gele zonneschermen gedekt.

In deze orde gaan allen midden door de bangsal kĕntjânâ, rechts langs den Sultan naar voren, en plaatsen zij zich onder de tratag, vóor de manggoeng's die de gouden oepâtjârâ dragen.

Vóor de ampilandragende kĕparak's hebben de dragers van een andere poesâkâ zich opgesteld. 't Is de kyahi DJAṬÁJOE, een oud houten zadel, dat de eerste vorst van Mataram eenmaal in den oorlog met Padjang op zijn vroegeren beschermer, den Sultan van dat kortstondige rijk, veroverde.

En vóor den kyahi agĕng Plèrèd eindelijk staan ettelijke kântjâ's pĕnanḍon met den tanḍoe Láwak, een rijk vergulde, in een rood geverfden houten draagtoestel hangende stoel [122].

Wanneer de Sultan zich tusschen de manggoeng's en de dragers van den kyahi DJAṬAJOE geplaatst heeft vangt de optocht naar de sĕtinggil, evenals gewoonlijk, aan. Daar gekomen, zetten de manggoeng's, kĕparak's en pĕngampil's zich als altijd achter den troonzetel neder; maar de dragers van den kyahi agĕng PLÈRÈD en van diens beide sĕḍèrèk's blijven achter hen, midden in de bangsal Witânâ, met hun steeds door de geopende pajoeng's gedekte poesâkâ's staan.

Wanneer de kyahi Nâgâ met de loerah's Pralatan onder 't luiden van zijn klaagzang de sĕtinggil trappen afgedaald is, wordt hij niet, zooals op andere garĕbĕg dagen, langs 't oostelijke zijpad naar binnen teruggebracht, maar nogmaals naar 't mĕsdjid plein gedragen en op de zuidelijke panggoeng sĕkati nedergezet. Hij wordt echter niet meer bespeeld.

Als de adjat's dalĕm op den aloen-aloen door de gebruikelijke geweerschoten begroet zijn, en de kanonnen uit de verte dat saluut beantwoorden, zendt de Sultan weder zijn ganḍèk's, de boepati's najâkâ kĕparak, naar den Rijksbestuurder, maar nu met den last om de boepati's, panèwoe's en mantri's djâbâ met de mede bij de pĕngapit pagĕlaran aanwezige pangéran's sĕntânâ, de offergaven naar de mĕsdjid te doen volgen, maar zelf de komst van den vorst af te wachten en zich dan bij de pangéran's poetrâ aan te sluiten.

Zoodra de ganḍèk's hun last volbracht en daarvan den Sultan verslag hebben gedaan; de onmisbare en toch zoo weinig bij de gelegenheid passende heildronken ingesteld, en de pangéran's poetrâ, met den pangéran sĕntânâ, die hen als kori naar binnen gevolgd was, naar den aloen-aloen afgedaald zijn, nu evenwel niet om zich naar de residentie te begeven, maar om hun plaats in den optocht in te nemen, treden ook de boepati's najâkâ gĕḍong met hun onderhoorigen naar buiten, om in den

---

[122] De stoel zelf is van Europeesch maaksel en past minder bij zijn Oostersche omgeving.

Kontjâ's pĕnanḍon zijn tanḍoe-dragers.

optocht voor de prinsen uit te gaan, en in de mĕsdjid den Sultan diens offermaal aan te bieden.

En wanneer dan ook pangéran Mangkoe Boemi met den adsistent-resident naar buiten treedt, volgen hem de dragers van de tanḍoe Lawak op den voet.

Nu wenkt de Sultan de beide wĕdânâ's ngampil en zij dragen den kyahi agĕng Plèrèd, door diens beide broederwapens gevolgd, naar beneden.

Een nieuwe wenk gebiedt de maagdelijke manggoeng's met de gouden oepåtjårå den kyahi agĕng te volgen. Zij blijven dus nu niet op de sĕtinggil achter, en de plechtigheid van dezen dag is de eenige waarbij zij als zoodanig buiten den kraton verschijnen, evenals de vrouwelijke kĕparak's, die heden hun ampilan den vorst ook over den aloen-aloen en tot in de mĕsdjid nadragen.

Als eindelijk de Sultan zelf met den resident naar buiten schrijdt, onmiddellijk door zijn sleepdraagster en haar gezellin met den gouden spuwvaas gevolgd en door den grooten galapajoeng overschaduwd, trachten wij hem zoo dicht mogelijk te naderen, al ware 't alleen om een blik te wagen aan den heiligen ḍoewoeng, of liever: wangkingan, dien hij op dezen dag in den gordel draagt. Want die kĕris is één van de beide kostbare erfstukken, die met den kyahi Plèrèd den rang van poesåkå agĕng deelen, en wier legenden ik in 't volgende hoofdstuk verhalen zal.

Ook wanneer de Sultan in vorstelijken zwarten krijgsdos (kĕprabon kasátrijan) den Gouverneur-Generaal te gemoet reist, pleegt hij een van beiden, den kyahi agĕng Kópèk of Bĕṭók, in den gordel, en een anderen kris aan een kostbaren anggar of draagband op de linkerheup te dragen [123]; maar buiten deze zeldzame gelegenheid en de om de acht jaren terugkeerende feesten van garĕbĕg Dal, worden die wapens steeds binnen den kĕḍaton bewaard en verzorgd [124].

[123] Deze wijze van dragen heet tjoerigan. Men vertelde mij eerst dat de Sultan bij die gelegenheid de beide krissen, Kopèk en Bĕṭok droeg, doch dit was een van die vele verkeerde inlichtingen, waarvoor men zich steeds te hoeden heeft. Beider wrångkå's hebben den vorm bránggah, en de kris, die in den anggar op de linkerheup hangt, den lageren wrångkå-vorm gájaman, die door andere prijaji's alleen buiten den Kraton mag gedragen worden, als minder officieel of „buiten model."

[124] Eénmaals jaars, in de eerste maand, Soerå, worden zij gereinigd, en daarom ook ontbloot, waarover later meer.

De Sultan stijgt niet in den staatsiewagen, maar wandelt, voorafgegaan en gevolgd door alles wat tot den plechtigen optocht van dezen dag behoort, over 't heete zand van den aloen-aloen (een sahara in miniatuur!) naar 't niet al te ver afgelegen bedehuis, en wij hebben, ondanks 't branden van den meer dan koesterenden zonnegloed, dat verheven voorbeeld met de noodige zelfverloochening te volgen. Wat baat het ons de dwaasheid van ons ras te betreuren, die ons doemt zulk een woestijnwandeling in 't kwellende zwarte pak te volbrengen?

De boepati's kĕparak gaan weder met hun panèwoe's en mantri's naast de groep, waarvan de Sultan zelf de hoofdpersoon is, en wier flanken door de lijfwachtdragonders en pradjoerit's Langĕn Astrå gedekt worden.

Wij laten den voorrang aan de kĕparak's en pĕngampil's of wagen ons zelfs, de vrije lucht boven bloemen- en menschengeuren lovend, buiten 't rechte spoor, terwijl de dragonders van Pakoe Alam, de keurkorpsen Kĕtanggoeng en Mantri djĕro en de tweede olifant ons de eer gunnen van hun volgzaamheid.

De dragonders blijven tegenover elkander buiten de mĕsdjidpoort staan die der lijfwacht aan de zuidzijde en die van Pakoe Alam aan den noordkant.

De eerste olifant wordt links (dat is zuidwaarts) van de poort, vóor de paséban van den boepati kĕparak kiwå, de andere rechts, vóor de bangsal praḍåtå (de vergaderplaats van de javaansche rechtbank van dien naam) tot stilstand gebracht.

De pradjoerit's Wirå Brådjå scharen zich tegenover elkander buiten de poort, en blijven dáar totdat de terugkeer aanvangt. De Ḍahèng's stellen zich voorloopig links, de Kawandåså's rechts van den toegang tot het bedehuis op. De Djågå Karjå's en de Prawirå Tåmå's marcheeren door tot op 't binnenplein, waar zij post vatten naast de panggoeng lor, de eersten front makend naar 't westen, de anderen naar 't oosten. Zij vormen den weg waarlangs de Resident met ons de verheven eetzaal bereiken zal.

De Njoetrå's scharen zich rechts en links van den toegang tot de soerambi tegenover elkander, de Kĕtèk's aan den noordkant, de Bòetå's daar tegenover aan de zuidzijde.

Van den linkervleugel der Kĕṭèk's tot aan de binnentrappen der poort hurken de hoofdpĕngoeloe, de pĕngoeloe landraad en alle andere geestelijken en kadji's, dat zijn zij die de bedevaart naar Mekka volbracht hebben, neder; en tegenover hen, op den

rechtervleugel der Boĕtå's, zetten de Rijksbestuurder, de pangéran's Sĕntånå, en de boepati's, panèwoe's en mantri's zich in dezelfde eerbiedige houding op den grond.

De pangéran's poetrå gaan, met Mangkoe Boemi en Ngabèhi aan 't hoofd, door tot binnen 't muurtje dat den mĕsdjid vijver op eenigen afstand omgeeft, om vóor den oostelijken vijverrand de nadering van den Sultan af te wachten; de ooms of ouderen van den vorst staande, de anderen of jongeren nedergehurkt [125].

Wanneer de Sultan met den Resident de vijverbrug overgegaan is en de soerambi bereikt heeft, staan alle nedergehurkten weder op om hun gebieder, deels over de brug, deels daar naast door 't water, naar binnen te volgen.

Voor ons, ongeloovigen geldt dáar 't: tot hiertoe en niet verder.

Men beweert wel eens, dat de Sultan op zijn weg naar de mĕsdjid door een zijpoortje gaat dat met los opeengelegde steenen afgesloten is, en dat hij die steenen dan uiteen zou trappen.

't Verhaal is onwaar, maar heeft toch eenigen grond; want in den zuidelijken buitenmuur is werkelijk een poortje, dat tijdelijk op die wijze afgesloten wordt.

Maar die steenen worden, terwijl de Sultan in de soerambi nederzit, aan 't volk prijsgegeven en door de stoutsten weggeroofd (di rĕboet), en verkocht (soms wel voor een gulden 't stuk) en door de gelukkige eindbezitters op of in de galĕngan's der rijstvelden nedergelegd, om de sawah's door zulk een hulde tot grooter vruchtbaarheid te brengen.

Oude handschriften, die in den kraton bewaard worden, geven de verklaring van dit feit, dat ons weder tot den oorsprong van de Sĕkaten terugbrengt en aantoont waarom die plechtigheid niet in de maand Soerå, maar in Moeloed gevierd wordt.

Toen de eerste Sultan van 't pas gestichte rijk van Dĕmak 't hindoerijk van Mådjåpahit ten ondergebracht en zijn vader, praboe Bråwidjåjå onttroond had, trachtte hij, als alle bekeerlingen ijverend voor zijn geloof, den Islam aan 't overwonnen volk op te dringen.

Die dwang verwekte echter zooveel tegenstand bij de nieuwe onderdanen, dat zij weder tot opstand dreigden over te slaan.

[125] Ware pangéran Soerjå ingalågå niet van Java verbannen geweest, dan zou hij, hoewel jonger in jaren dan de vorst, als zoon van den ouderen broeder van diens vader, met de rechten eens kakang's, staande gebleven zijn.

Toen gaf 's vorsten leeraar en schoonvader, soenan Ngampèl (éen der negen wali's of geestelijke raadslieden van den Sultan) hem den verstandigen raad, 't toonkunstlievende volk door gamĕlanspel naar de mĕsdjid te lokken en dáar, door woord en daad, voor de nieuwe leer te winnen.

Die goede raad werd gevolgd en de kyahi Sĕkár Dĕlimå uit den kraton naar 't voorplein van de mĕsdjid gebracht, en dag en nacht bespeeld; en de voor de macht der tonen gevoelige menigte kwam — maar werd niet binnen de gewijde muren toegelaten, dan nadat ze zich, als een voorbereiding tot wat volgen moest, 't aangezicht, de handen en de voeten met mĕsdjidwater (bánjoe wóeloe) gereinigd hadden.

Nog heden doen de geloovigen dit gedurende de sĕkaten die aan garĕbĕg Dal voorafgaat, en verzekeren zich daardoor 't genot van een duurzamer levenslente.

Daartoe staan dan aan den rand van den mĕsdjid vijver [126] een paar groote aarden vaten (pĕngáron), met water uit dien vijver gevuld, gereed, en de geloovigen koopen zich, voor een enkel koperen geldstuk en eenige geurige bloemen, die ze in dat water werpen, den zegen van een verlengde — waarom ook niet van een vernieuwde? — jeugd.

We behoeven de ver in 't rond geurende bloemenhoopen maar aan te zien, die de bloemenverkoopsters in de nabijheid telkens weder aan te vullen hebben, om ons van de algemeenheid van dit trouwens vrij onschadelijke bijgeloof te overtuigen.

Eenmaal binnengelaten, werden de Hindoejavanen van Mådjåpahit door gamĕlanzang in een vruchtbare stemming gebracht, en dan kondigden de Islampredikers hun een tijd van vrede en welvaart aan, waaraan slechts zij deel zouden hebben, die niet alleen hun lichaam maar ook hun ziel gereinigd zouden hebben en, als een getuigenis daarvan, zich wilden laten besnijden.

En om nu te voorkomen dat wellicht 't zien der bloedende bekeerlingen de weifelenden zou afschrikken, liet men de gelukkigen, die zich onderworpen hadden, door een achterdeur, dat is door een opening die men daartoe in den muur brak, naar huis gaan.

En dewijl dit alles gebeurde in de dagen, die aan de viering

[126] Men kan evengoed van een gracht, djagang, als van een vijver, bĕlóembang, spreken.

van MOHAMMED's geboortedag voorafgingen, zou de later ingestelde sĕkatèn een herinnering aan die Islamprediking, en de benaming aan de gemoedsbeklemming (sĕsĕk ati) ontleend zijn, die in die dagen van spanning, onrust en strijd, menigeen gekweld kan hebben.

Dit sluit de in 't eerste hoofdstuk gegeven verklaring van 't woord sĕkatèn nog geenszins uit. Want het is niet onmogelijk, dat de predikers in die dagen de gemoederen hunner half gewonnen toehoorders door aandoenlijke geloofsgeschiedenissen, als die van 't sterven van FATIMAH's zonen, bewerkt, en door een daarbij passend gamĕlanspel verteederd hebben, en dat 't weeklagen van de treurende moeder daarbij met eenigen nadruk in herinnering werd gebracht. En dan is de herdenking van die gebeurtenis, niet in den tijd van haar verjaring (in de maand Soerå), maar in de dagen vóor garĕbĕg Moeloed, volkomen verklaard [127].

Onder de èmpèr van de soerambi heeft de Sultan niet alleen den Resident, maar ook zijn kostbare muilen laten staan, en blootsvoets beklom hij de zes steenen trappen van den verheven binnenvloer.

Dáar zette hij zich aan de zuidzijde, 't gelaat naar 't noorden gekeerd, neder.

De pangéran's poetrå plaatsten zich aan zijn rechterhand; de Rijksbestuurder en de pĕngoeloe met hun onderhoorigen daartegenover, aan de noordzijde.

De manggoeng's zetten zich een weinig achterwaarts aan 's vorsten linkerhand neer, nog altijd de oepåtjårå op hun handen dragend, die nu weder een steun vinden in den schoot.

De dragers van den kyahi PLÈRÈD en van diens broederwapens blijven gedurende de gansche plechtigheid vóor de deur, die naar 't heilig binnenste van de mĕsdjid leidt, staan. De pajoeng's blijven geopend evenals die van den vorst.

De tanḍoe lawak wordt achter den Sultan nedergezet, en blijft dus ongebruikt. Maar hij herinnert ons aan den tijd, toen de vorst zich daarin liet dragen en de vertegenwoordiger der Oost-indische Compagnie nederig daarnaast liep. Onze voorvaderen durfden en duldden meer voor 't lieve geld dan wij!

De pajoeng bawat wordt buiten den vijvermuur, benoorden de brug op den grond geplaatst, steeds door zijn drager bewaakt; de eenige van 's vorsten abdi's die zijn gelaat niet naar den gebieder, maar, als vertegenwoordiger van den kĕḍaton, naar 't noorden, dat is naar buiten, keert.

Tegenover den pajoeng staan de praalpaarden met hun gevolg van såmåtali's en pajoeng- en ampilandragers. Ook hun zonneschermen blijven open.

Nadat wij dit eenige oogenblikken belangstellend hebben aangezien, volgen we den Resident naar eene luchtige eetzaal, medegenietend van de hulde, die den vertegenwoordiger onzer Regeering door de langs ons pad geschaarde javaansche krijgshelden gegund wordt. Maar dan wijden we 't beste deel van onze aandacht aan de goede gaven, die ons moeten sterken tot den lateren terugtocht.

Pangéran adipati PAKOE ALAM, die zijn godsdienstplichten in zijn eigen mĕsdjid kan waarnemen, verleent ons daarbij de eer van zijn medewerking.

Intusschen hebben de lijfwachtdragonders enkele posten onder de èmpèr van de soerambi uitgezet, en sloten de pradjoerit's KĔTANGGOENG en MANTRI DJĔRO zich bij de NJOETRÅ's aan, de plaatsen innemend, die door de prinsen, de ambtenaren en geestelijken ontruimd zijn geworden.

De MANTRI DJERO's schaarden zich aan de zuidzijde, de KETANGGOENG's tegenover hen in 't noorden, den toegang tot onze eetzaal vrijlatend.

De DAHÈNG's en KAWANDåså's stelden zich bezuiden de Soerambibrug langs de oost- en westzijde van 't plein tegenover elkander op. De door hen ontruimde plaatsen buiten de poort, naast de WIRÅ BRÅDJÅ's, worden door de SOERÅ KARSÅ's en BOEGIS bezet.

Gedurende den tijd, dien deze troepenbeweging gevorderd heeft, luidde de KYAHI MOENGGANG in zijn gĕḍong, aan den overkant van den ALOEN-ALOEN, zijn eentonig lied.

Wanneer alles eindelijk geregeld is, roept de Sultan den Rijksbestuurder en den pĕngoeloe gĕḍé voor zich, en gelast hun de adjat dalĕm door de boepati's kĕparak te doen naar voren geleiden.

Tegelijkertijd gaan de geweerdragende pradjoerit's op de

[127] Een afleiding van 't woord sĕkatèn uit sa kati, als 't gewicht van de pĕntjóe, 't half bolvormige middenstuk, van den gong, en een andere van 't minder javaansche dan maleische soeka ati of levenslustigheid, zijn te ver gezocht, om die ernstig te wederleggen.

zuidelijke helft van 't plein eenige passen vooruit, om, met het front naar 't westen, te vuren.

De pěngoeloe is reeds opgestaan, en spreekt, zacht biddend, de dongå uit, en als 't amin, amin! van zijn en veler lippen vloeit, spreken de geweren in knetterende salvo's mede, een doffen weerklank wekkend van de kanonnen van 't hollandsche fort.

Als 't kruit verschoten is, keeren de schutters naar hun vroegere standplaatsen terug.

Ook 't rijstmaal, dat door de boepati's gědong den Sultan in den kyahi Sijěm [128] aangeboden wordt, is door 't priesterlijk gebed gezegend geworden. Dat die kěnḍil mede een poesåkå is, begrijpt men als men weet dat wijlen Soenan Lèpèn, de wali uit den tijd van Děmak, met den geringen inhoud daarvan eenmaal vele geloovigen gespijzigd moet hebben, waarom de schaal ook wel kyahi Brěkat genoemd wordt [129]. De rijst, die hij nu bevat en door een njahi rijå gekookt is geworden, wordt thans ook door den Sultan, nadat hij zelf zijn bescheiden deel ervan genoten heeft, onder alle aanwezige prijaji's verdeeld. Zijn rechterhand reikt daartoe beurtelings aan ieder een enkele bete uit.

Den terugtocht zal ik niet beschrijven.

De Sultan vaardigt pangéran Adi Winåtå naar den Resident af, om dezen uit te noodigen naar de soerambi te komen, waar de vorst hem reeds onder de èmpèr afwacht; en de optocht vormt zich opnieuw, om, in dezelfde orde als bij den uittocht, naar de sětinggil terug te keeren.

Weder zetten de beide hoofdpersonen zich daar in de bangsal Mangoentoer, en wij ons onder de tratag Rambat neder, en nu marcheeren de troepen, maar in omgekeerde orde en paarsgewijs, langs de beide zijden van de tratag en de bangsal's Mangoentoer en Witånå, in gezwinden pas naar binnen. De Mantri djěro's houden eerst langs de oostzijde der tratag stand. De Kětanggoeng's gaan langs de westzijde door, tot op 't plein Kěmanḍoengan lor, waar zij zich aan de zuidzijde tegenover elkander scharen. Van de Njoetrå's gaan de rooden beoosten, de zwarten bewesten om ons heen, naar de westzijde van 't plein Srimĕnganti. De Prawirå Tåmå's en de Djågå Karjå's bereiken langs denzelfden weg de noordelijke helft van den voorhof Kěmanḍoengan, terwijl de Kawandåså's en de Dahèng's zich op de sětinggil, ten oosten en ten westen van de tratag opstellen.

De Wirå BråDjå's, Soerå Karså's en Boegis blijven op den aloen-aloen.

Op een wenk van den Sultan trekken de Mantri djěro's naar de oostzijde van de sriměnganti af.

Dan keeren de pånåkawan's, de praalpaarden, de pålåwidjå's en wat daar meer bij behoort, de pangéran's poetrå en eindelijk ook pangéran Mangkoe Boemi met den adsistent-resident naar binnen terug. En ten slotte geleiden wij den Sultan, andermaal voorafgegaan en gevolgd door den kyahi Plèrèd en de kyahi's Baroe en Gådå Tapan, de oepåtjårå's en de overige poesåkå's en ampilan, naar de bangsal Kěntjånå, waar, na nog enkele oogenblikken van verpoozing en nadat de kyahi agěng Plèrèd met zijn sědèrèk's weder weggeborgen is, de autoriteiten met een handdruk en wij met een buiging de lang gewenschte vergunning bekomen om ons te huis door een overstelpend bad, en, zoo 't ons gelukt, door een uur van ongekleede rust, voor te bereiden tot de genietingen van 't galadiner, dat ons dienzelfden avond weder in de residentie wacht, en ons nog eenmaal onder den rook der saluutschoten, juist nog even voor zonsondergang, met den Sultan en zijn kěprabon, zijn vorstelijke praal, in aanraking brengt.

LATERE AANTEEKENING (December 1885).

De derde garěběg Dal, die ik dezer dagen (op den 21 December) bijwoonde, werd door geen zonnegloed bestraald, maar door een aanhoudenden regen afgekoeld, die niet alleen den zandgrond van aloen-aloen en sětinggil doorweekte, maar ook de wit gesteven maar nu verslapt ineenzakkende koeloek's en de kleederen der prinsen en mindere prijaji's verdierf, die meer dan twee uren lang op den waterigen zandbodem onder de doorluchtige tratag's al de heerlijkheden van een stort- en zitbad te genieten hadden.

[128] Een kěnḍil proenggoe of bronzen kom. Sijam is 't hoogjavaansche woord voor poewåså. Sijěm is 't rijk Siam, waarvan de kěnḍil afkomstig kan zijn.

[129] Brěkat of barkat; arabisch: بركة is zegen, overvloed enz. vooral ook van de rijst der sělamětan's. Zie ook bl. 933 van T. Roorda's en A. C. Vreede's Jav. Nederduitsch Woordenboek, uitgaaf 1875.

Wij vonden, minder door den heiligen adat gebonden, een toevlucht onder de daken van de bangsal Witånå; maar onze wandeling over den aloen-aloen had meer van 't doorwaden van een overstroomde vlakte dan van een tocht door de woestijn.

Waar een vorstelijk voorbeeld ons echter voorging, eischte de wellevendheid dat wij niet achterbleven.

Duizende inlanders, mannen, vrouwen en kinderen, vooral uit de dèsâ's, bleven vrijwillig uren lang met hun beste kleederen in 't stijgende water en in den onverminderden regen zitten, of op den aloen-aloen rondwaden, om niets van den aanblik van al 't heilige en schoone te missen, dat zij van palen en uren ver uit den omtrek waren komen zien. Gelukkig gaven ze even weinig blijk van watervrees als de hoogeren en hoogsten in rang hunner landgenooten, die, niet op last, noch uit vrees voor straf, maar alleen uit eerbied voor de onschendbare wet van den adat, even onbeweeglijk nederzaten, alsof er geen droppel van den hemel gevallen was — en viel [130].

Wel heeft die hemel mij dien dag bevoorrecht, toen die mij 's morgens, vóor den aanvang der eigenlijke plechtigheid, juist zooveel minuten van droogte gunde als ik noodig had om van de goenoengan's op 't plein kĕmaṇḍoengan de voor dit werk benoodigde lichtbeelden te doen nemen. Ware dit niet gelukt, dan had ik den goenoengan koetoeg eerst acht jaren later kunnen doen afbeelden.

[130] Jammer dat de vorige pangoeloe van den Pakoealaman niet meer leefde; want deze man ('t is mij door een oud-patih van den pangéran adipati verzekerd) wist, door 't ophangen van een zijner kleedingstukken in een boom, regen of droogte te gebieden. Een natte kaṭok gaf regen, een droge deed dien ophouden. „Bedenk u maar eens" — zei mij de oude regent, radèn toemĕnggoeng Ardjå Winåtå — of 't ooit op garĕbĕg geregend heeft?" Ach, de bovenmachtige en de geloovige waren dood, en wij droegen daarvan den waterigen last!

VII.

DE POESÅKÅ'S VAN GARĚBĚG DAL.

Niet alle poesåkå's, die alleen op den dag van garĕbĕg Dal naar buiten gebracht worden, zijn poesåkå's ágĕng.

Er zijn er strikt genomen maar drie. en die zijn, naar volgorde van rang, de piek, kangdjĕng kyahi agĕng Plèrèd of Pĕlèrèd (ook Palèrèd) en de krissen kangdjĕng kyahi's agĕng Kopèk en Bĕṭòk.

Wanneer we dit werk met een schets van den oorsprong en de lotgevallen der vorstelijke poesåkå's besluiten, hebben deze drie poesåkå's agĕng recht op den voorrang.

Heilig boven allen is de kyahi Plèrèd, welks geschiedenis, zooals de overlevering die bewaard heeft, verband houdt met die van 't ontstaan van de vorstelijke dynastie van Mataram.

Van verschillende meer of minder afwijkende lezingen volgen wij in hoofdzaak die van den babad Dĕmak.

Gedurende den laatsten tijd van 't eenmaal machtige hindoerijk van Mådjåpahit (dus nu minstens vier eeuwen geleden) had een wong tåpå of kluizenaar, de paṇḍitå Sèh Maoelånå Maribi [131], een ouden boom tot woonplaats genomen, die in 't oerwoud aan den kant van een waterplas stond [131a].

Een vrouwelijke wong tåpå, déwi Råså Woelan, een dochter van den adipati of regent van Toeban, had de onvoorzichtigheid in dat water te komen baden, en de vrome paṇḍitå bracht haar door de kracht van zijn heiligen blik in den toestand die aan 't moederschap voorafgaat.

Door dien toestand niet weinig verontrust, riep de arme edelmaagd den raad van haar boombuurman in, en deze beval haar voorover

[131] Sèh van is 't van Arabische seich شيخ

[131a] De naam waarmede een kluizenaar in 't Javaansch aangeduid wordt, is wikoe of ook paṇḍitå of rĕsi, of als 't een jeugdige wong tåpå geldt: wasi.

op den grond te gaan liggen en de haarwrong los te maken, en riep toen 't kind zijner oogen langs den ongewonen weg van 't bovenlichaam en den langen haarbos naar buiten [131b].

De arme moedermaagd vluchtte uit schaamte over 't gebeurde naar elders en de verlaten vader bracht zijn zoon ter opvoeding naar de dèsâ Taroeb, waar de weduwe van 't dorpshoofd, die als zoodanig njahi agĕng ing Taroeb genoemd werd en pas haar eigen zuigeling verloren had, den jongen als haar eigen kind aannam.

Aanvankelijk Kidang Tilangkas geheeten, werd hij later djåkå ing Taroeb of korter: djåkå Taroeb (dat is een knaap van Taroeb) en, na den dood van zijn pleegmoeder, als haar erfgenaam en opvolger, kyahi (of ki) agĕng ing Taroeb genoemd.

De overlevering zegt verder dat de brave Sèh Maoelånå Maribi zich, misschien wel om de bovennatuurlijke wording van zijn zoon te staven, een daaraan onschuldig lichaamsdeel afsneed, en dat dit lid, in brons veranderd, tot een kĕris of brådjå vervormd werd, die als erfstuk, onder den naam van brådjå Soengkoeh, op zijn zoon en diens afstammelingen is overgegaan, en later in een piek herschapen, kyahi Pĕlèrèd genoemd geworden.

Eén van die afstammelingen werd de stamvader der vorsten van Mataram [132].

Djåkå Taroeb was een geweldig en, althans eenmaal in zijn leven, een hoogst gelukkig jager. Want toen hij eens op de vogeljacht wat ver in de wildernis afgedwaald was, verraste hij daar eenige hemelnimfen, widådári's, die, uit den Soerålåjå voor eenige oogenblikken op de aarde afgedaald, zich in een afgelegen, dicht omgroeiden, waterplas met baden verlustigden.

Ondeugend, als anderen van zijn leeftijd, nam djåkå Taroeb 't hemelsche kleed van één hunner weg, zonder 't welk zij niet meer met haar zusters naar den hemel kon terugkeeren.

Dat kleed heette Ontrå Koesoemå en zou den gelijkluidenden naam van 't hoogste kleedingstuk van den Sultan, een veelkleurigen sikĕpán, kunnen verklaren, indien niet een andere, na te noemen legende daarmede in verband werd gebracht. 't Komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor dat die legende later door vrome Moslim's bedacht is om den heidenschen oorsprong van die poesåkå te doen vergeten en door een andere te vervangen.

De arme widådari, déwi Náwang Woelan, wist in haar naakte verlatenheid in 't eerst geen raad, maar moet toen de gelofte hebben uitgesproken, dat zij de dochter of wel de vrouw van den man zou worden, die haar uit den nood en aan een draaglijk kleed zou helpen. De dochter, als de helper oud, de vrouw, als hij jong mocht zijn.

De onsterfelijken, die in den Soerålåjå een eeuwige jeugd leefden, wisten de jeugd dus ook bij sterfelijke aardbewoners te waardeeren.

Djåkå Taroeb was toen edelmoedig genoeg haar een toonbaar kleedingstuk af te staan en als vrouw tot zich te nemen.

De uit dat huwelijk geboren dochter werd de aardsche stammoeder van 't huis Mataram.

Toen de hemelsche, dewi Nawang Woelan, kort na haar verlossing van dit kind, haar hemelsch kleed onder de pari (de rijst) in de rijstschuur van haar man terugvond, en dezen dus als den roover en heler van dat kleed erkende, hernam zij haar lang verloren vrijheid om naar den hemel weder te keeren. Maar om haar kind, dat ze niet mee kon nemen, ook de moederborst niet te doen verliezen, vergunde zij den vader haar telkens, als de kleine om voedsel schreide, door den rook van mĕnján en mĕrang kĕtan irĕng naar beneden te roepen [133].

In den hemel werd zij echter, om haar huwelijk met een sterfelijken aardbewoner, niet meer toegelaten. Maar de ratoe Kidoel, de machtige Zuidzeegodin, ontfermde zich over de arme verstootene en stelde haar tot haar patih of rijksbestuurderes aan, in welk ambt zij nog altijd onder den naam van njahi of (nji) lårå Kidoel aan de zijde van de ratoe voortleeft [134].

Deze legende heeft meer dan één trek met die van de Walkuren onzer germaansche voorouders gemeen. 't Kleed dat, weggenomen, hen in de macht van den aardbewoner brengt; hun

---

[131b] [illegible]. Blad [illegible] van 't mij toebehoorend hs. Ik haal dit aan omdat de juistheid van mijn citaat, toen ik dit in een voordracht te pas had gebracht, door een Javaan van hoogen rang maar weinig belezenheid ontkend werd. 't Is waar, een andere lezing laat het kind uit de lendenen der moeder geboren worden, wat al even kunstig is.

[132] In de handschriften staat steeds Mĕntaram en zoo schrijven de Javanen 't dikwijls nog.

[133] Wierook en 't stroo van de zwarte rijst.

[134] De ratoe en haar patih worden veelal met elkander vereenzelvigd. Men ziet dat dit een vergissing is.

verbintenis met dezen en hun latere scheiding; en eindelijk ook het tijdelijk terugkeeren, op een overeengekomen teeken, om den man of 't kind te helpen [135]; mij dunkt, dit is meer dan volstrekt noodig is om aan gemeenschap van oorsprong, zij 't dan in een ver verleden, te denken. Dat dit verleden in 't Arisch Indië ligt, zou door menig feit, ook op taalkundig gebied bevestigd kunnen worden.

't Op aarde bij den vader achtergelaten widådarikind werd eerst lårå KASIJÁN en later, als volwassen maagd, déwi NAWANG SIH, genoemd, en huwde met een zoon van den toenmaligen vorst van Mådjåpahit.

Deze praboe had gedroomd dat hij van een slepende ziekte genezen zou, wanneer hij een prinses van 't rijk van Waṇḍan Koéning tot vrouw nam. Natuurlijk onderwierp hij zich aan de voorgedroomde kuur, en uit dit huwelijk ontsproot een zoon van wien weder voorspeld was dat hij voor zijn vader gevaarlijk zou worden. Daarom gaf deze den weldra moederloos geworden zuigeling aan een djóeroe sáwah of rijstboer, ki BOEJOET MASÁHAR, over, met den last om 't te veel belovende wicht binnen veertig dagen uit de wereld te helpen.

De eenvoudige landman en zijn vrouw waren echter menschelijker dan de bezorgde vader, en voedden hun pleegkind heimelijk onder den naam van radèn BONDAN KĔDJÁWAN op. Natuurlijk hielden ze hem ver van den kraton, maar even natuurlijk gebeurde wat zij hadden willen voorkomen; want, ouder geworden volgde de pleegzoon den ouden boer eens, zonder dat dit bemerkt werd, toen deze een deel van den rijstoogst naar de vorstelijke voorraadschuren bracht, en kwam hij zoodoende, een weinig afdwalend, op de sĕtinggil terecht, waar de groote klankbekkens van den gamĕlan zoo zeer zijn aandacht boeiden, dat hij den lust niet weerstaan kon den gong aan te slaan [136].

Maar de volle gongklanken op dit ongewone uur werden gehoord en onoorbaar geacht, en de arme bewerker van die inbreuk op den adat gevangen genomen en in de eene of andere gĕḍong pĕtĕng [136a] opgesloten.

Maar 't geluid was ook tot den vorst doorgedrongen en dit gaf aanleiding dat de gevangene voor hem gebracht werd en een verklaring van zijne tegenwoordigheid gaf, die door den voor 't leven van den vorstenzoon meer nog dan voor 't zijne beduchten pleegvader ten volle bevestigd, en door de belijdenis der gansche waarheid aangevuld werd.

De werkelijke vader was toen menschelijk genoeg den knappen jongen als zoon te erkennen en hem met de namen van LĔMBOE PĔTĔNG twee poesåkå's, de krissen MAHÉSÅ PĔNOELAR en MALÉLÅ, te schenken en hem ter verdere opvoeding aan den ons reeds bekenden kluizenaarszoon, Kyahi agĕng ing Taroeb toe te vertrouwen.

In diens woning leerde de radèn de schoone widådaridochter kennen, en... uit hun huwelijk werd weder een zoon geboren, die als kyahi agĕng GĔTAS Pĕṇḍåwå de vader werd van kyahi ageng SELÅ, den vader van kyahi agĕng ÈNIS, den grootvader van kyahi agĕng PAMANAHAN, die door den Sultan van Padjang, schoonzoon en erfgenaam van den laatsten Sultan van Dĕmak, tot adipati van 't landschap Mataram aangesteld en als zoodanig kyahi agĕng MĔNTARAM genoemd werd.

Wij weten dat de zoon van dezen man als panĕmbahan Sénåpati en erfgenaam van den Sultan van Padjang zich tot eersten vorst van Mataram opwierp, en dat zijn nazaten, de tegenwoordige vorsten van Soeråkartå en Ngajogyåkartå met die van de landen van MANGKOE Nĕgårå en PAKOE-ALAM, dus door hem van 't vorstenhuis van Mådjåpahit en, ondanks hun belijdenis van den Islam, door hun stammoeder, déwi NAWANG WOELAN, uit den indischen hemel afstammen.

Altijd volgens de hier gevolgde legende, die niet weinig van de geschiedenis, voor zoover wij die kennen, afwijkt.

Maar we zijn nog altijd met den kyahi PLÈRÈD bezig, 't oude erfstuk, welks waarde als eerste poesåkå agĕng van Mataram ons nu begrijpelijk zal zijn geworden.

Volgen we zijn verdere lotgevallen.

Men zegt dat de punt van dat wapen licht beschadigd is (poegoet). Daar de kyahi agĕng nooit ontbloot wordt, behalve

[135] Zie FELIX DAHN, Walhall. vierte Auflage, Seitz 168. (Kreuznach. Verslag van VOIGTLÄNDER, 1884).

[136] De gong SĔKAR DĔLIMÅ van den gamĕlan KĔBO GANGGANG. Deze voorstelling is natuurlijker dan een andere, volgens welke de bekkens van zelf geluid gaven als iemand zich in hun onmiddellijke nabijheid nederzette.

[136a] Letterlijk: een donker huis, figuurlijk: een gevangenis.

wanneer hij voor alle andere erfwapens in de eerste maand van 't jaar (Soerå) gereinigd wordt, heb ik mij van die beschadiging niet door eigen aanschouwing kunnen overtuigen.

Die reiniging wordt met groote plechtigheid volbracht op den dag van vrijdag-kliwon, of (wanneer deze dag in die maand niet voorkomt) op dien van dinsdag-kliwon, en wel in den kĕḍaton zelf, achter den gĕḍong koening. De Sultan en alle daarbij aanwezige prinsen zijn daarvoor met den koeloek gedekt. De vorst zelf of de kroonprins, namens hem, ontbloot 't heilige wapen. 't Staal wordt eerst met limoensap blank gewreven en dan met warángan of rattekruid [137] behandeld, totdat het den dof donkeren glans herkregen heeft, die aan de javaansche wapens eigen is. 't Verbruikte reinigingsvocht wordt in een oud chineesch porceleinen vat, dat ook weder een poesåkå is en kyahi PLÁWON genoemd wordt, opgevangen.

Na den kyahi agĕng PLÈRÈD komen de beide andere kyahi's agĕng en daarna alle andere wapens aan de beurt, en die zijn zoo vele, dat deze jaarlijksche reinigingskuur ettelijke dagen aanhoudt.

Ook alle andere javanen van rang tot den minsten mas ngabèhi, doen in hun eigen dalĕm's, huizen of hutten, hun wapens gedurende diezelfde dagen een even zorgvuldige behandeling ondergaan.

Maar we hebben met den kyahi PLÈRÈD nog niet afgedaan.

Volgens den babad Dĕmak staat zijn beschadiging met de volgende gebeurtenis in verband.

De Sultan van Padjang was een der afstammelingen van den eersten Sultan van Dĕmak. Maar hij niet alleen. Een zijner bloedverwanten, arijå Pĕnangsang, adipati van Djipang, had alle anderen, waaronder de Sultan van Djapårå, KALI NJAMAT, gedood of doen dooden en ook getracht den Sultan van Padjang te vermoorden, om zelf als eenig overblijvend rechthebbende, den troon te kunnen beklimmen.

Daarom beloofde de Sultan 't beheer der landschappen Paṭi en Mataram aan dengene, die de wereld van dien moordenaar bevrijden zou.

Maar die man heette onoverwinnelijk. Toch ondernam ngabèhi LOR ING PASAR, zoon van kyahi agĕng PAMANAHAN, 't waagstuk, besteeg een merrie, die den adipati de macht over diens wilden hengst deed verliezen, en doorstak hem met den kyahi PLÈRÈD, de poesåkå van zijn geslacht.

't Wapen leed een geringe schade, en de dader, die als aangenomen zoon van den Sultan 't gansche rijk te erven had, liet de eer van de daad aan zijn vader en aan zijn oom Pĕndjawi, waarop deze tot adipati van Paṭi en PAMANAHAN tot regent van Mataram verheven werd.

Ngabèhi LOR ING PASAR volgde hem later als panĕmbahan Sénåpati in 't bestuur van dat landschap op, om ten slotte als eerste onafhankelijke vorst 't nieuwe rijk van dien naam te grondvesten.

Ik gaf de legende zooals ik haar vond. Zij is echter (zooals gewoonlijk) niet de eenige.

De babad Kartåsóerå geeft een andere verklaring van de beschadiging van den kyahi PLÈRÈD. Beide kunnen waar zijn, maar van deze is dat waarschijnlijker, omdat zij in veel later tijd valt, en een feit verhaalt dat in strijd is met onze geschiedbronnen, maar den Javanen tot oneer strekt. 't Is dunkt mij eer denkbaar dat zij hun minder goede daden verhalen, dan dat zij tot eigen schande zich wandaden toedichten.

Toen de oost-indische Compagnie den kapitein TAK naar Kartåsoerå afzond, om van den Soesoehóenan van Mataram, MANGKOE RAT den tweede, de uitlevering te vragen van den daarheen ontweken javaan OENTOENG, meer bekend onder den naam van SOERÅ PATI (de kompagnie had geen ongelukkiger keus kunnen doen [138]) zou de vorst den gezant hebben toegestaan zich zelf van OENTOENG meester te maken, en daardoor een tweegevecht tusschen beiden uitgelokt hebben, dat voor den Javaan, tegen de verwachting van den Soesoehoenan, ongunstig scheen te zullen afloopen. Daarom gelastte deze zijn jongeren broeder, pangéran POEGĔR, den machtigen kyahi PLÈRÈD te nemen, en daarmede den bedreigden landgenoot te hulp te komen. POEGĔR zou toen TAK van achteren doorstoken hebben, maar de punt van 't heilige wapen door de metalen ringen van een maliënkolder (kòtang

[137] Dat rattekruid of arsenigzuur wordt natuurlijk weder volkomen weggewasschen, maar kan toch wel aanleiding gegeven hebben tot het sprookje dat javaansche krissen en pieken vergiftigd zouden zijn. Mij is daarvan geen enkel voorbeeld bekend. Wel van de kleine blaaspijltjes der Dajak's van Borneo.

[138] TAK werd verdacht de rijkskroon, van het voormalige Mådjåpahit die op den opstandeling TAROENÅ DJÅJÅ heroverd en door TAK aan den Soesoehoenan teruggebracht was, van haar kostbaarst juweel beroofd te hebben; hij werd daarom door 't hof met wantrouwen en minachting bejegend.

kĕré), dien TAK onder zijn bovenkleederen droeg, geschonden zijn [139].

Ook in den boven reeds aangehaalden pĕrang tjinå werd de kyahi agĕng PLÈRÈD medegevoerd, bij den terugtocht door den veldheer, pangéran MANGKOE BOEMI, aangehouden en later, bij zijn verheffing tot Sultan van Ngajogyåkartå, naar den kraton van 't nieuwe rijk overgebracht.

Wij weten immers dat zijn oudere broeder en vorst, de zwakke en kleinmoedige soesoehoenan PAKOE BOEWÅNÅ de tweede, alle souvereiniteitsrechten aan de Compagnie afgestaan had, en dat MANGKOE BOEMI, een man van veel meer karakter, met enkele andere grooten tegen den onwaardige opstond. en den burgeroorlog jaren lang tegen hem en zijn opvolger, PAKOE BOEWÅNÅ den derde, volhield, tot dat de Compagnie daaraan, door de verdeeling van 't rijk in de beide leenvorstendommen Soeråkartå en Ngajogyåkartå, een meer of minder passend einde maakte. Ook een gedeelte der rijkspoesåkå's kwam daardoor in 't bezit van 't nieuwe sultanaat, en hoe dat met den heiligste van allen, den kjahi PLÈRÈD en ook met den gamĕlan kyahi MOENGGANG geschiedde, hebben wij boven gezien.

De heilige kĕris, kyahi agĕng KOPÈK, moet volgens de overlevering een niet veel jongeren oorsprong hebben gehad dan de PLÈRÈD.

Soenan LÈPÈN of KALI Djågå ontmoette eens den hindoevorst, praboe DĚRMÅ KOESOEMÅ, van Amartå, terwijl deze vruchtelooze pogingen deed om een voor hem onleesbaar arabisch handschrift te ontraadselen.

„Als gij mij dit schrift verklaren kunt” — sprak de vorst tot den wali van Dĕmak — „zult gij dit nemen” („mĕngko pèkĕn”), en hij wees op zijn kĕris [140].

En de wali las en verklaarde 't handschrift, en nam den kĕris, en noemde dien ter herinnering aan de beide woorden: mĕngko pèkĕn, met weglating der uiterste lettergrepen: KOPÈK.

Na den val van Dĕmak ging dit wapen, als vele andere poesåkå's, op Mataram over, en 't werd door den derden PAKOE BOEWÅNÅ als een teeken van verzoening, dat hij hem misschien liever in de fiere borst gedrukt had, aan zijn oom, den eersten Sultan van Ngajogyåkartå, geschonken.

Deze wantrouwde althans den gever zoo zeer, dat hij de echtheid van 't wapen aanvankelijk betwijfelde, en 't aan een zijner soerånåtå's [141] in gebruik gaf, tot dat de, om zijn vijandige houding in den veldtocht tegen de Chineezen (den pĕrang tjinå) naar Sèlan (Ceylon) gebannen oud-rijksbestuurder, pangéran NÅTÅ KOESOEMÅ, naar Java terugkeerde en de echtheid van den kyahi agĕng vaststelde.

De kĕris, kyahi agĕng BĔṬOK, volgt op zijn ouderen broeder als de derde in den heiligen bond.

Soenan PRAWÅTÅ (geen wali) erfde dezen kĕris van zijn vader, den laatsten Sultan van Dĕmak.

Hoewel oudste zoon en dus erfgenaam van den troon volgens den adat, was hij op raad van den soenan van Koedoes, een heilig man, als kroonprins door den schoonzoon van den vorst, den ons bekenden Sultan van Padjang vervangen geworden. Begrijpelijk is 't dat hij desniettemin in de oogen van den meergenoemden onrechtmatigen kroonpretendent, arijå PĔNANGSANG, adipati van Djipang, als een gevaarlijk mededinger gold, die daarom liefst uit den weg geruimd moest worden.

Vier sénåpati's of veldoversten werden door den adipati met die onedele taak belast.

Toen soenan PRAWÅTÅ hen zag, vroeg hij hun van waar zij kwamen en wat het doel was van hun bezoek.

„Wij komen van den dipati van Djipang om u te dooden” — antwoordden zij zonder omwegen.

„Welnu, ik ben oud en zwak, ga dus uw gang” — sprak de soenan, maar terwijl hij den doodsteek ontving, slingerde hij zijn wapen, den kyahi BĔṬOK, naar zijn aanvaller, die stervend naast zijn slachtoffer nederzeeg.

Twee dooden meer op rekening van den boozen PĔNANGSANG!

[139] Men vindt de andere lezing over 't sneuvelen van kapitein TAK o. a. in VETH's Java, II, bl. 255—259.

[140] DĔRMÅ KOESOEMÅ is een der namen van praboe JOEḌISṬIRÅ, den oudste der vijf PĔNḌÅWÅ-broeders, ons uit het groote javaansche heldendicht Brâtâ-Joedå bekend geworden, en dat door 't oudere kawi-epos naar enkele der vele zangen van 't Indische Mahâbhârata gevolgd is. Daar DĔRMÅ KOESOEMÅ dus geen geschiedkundig persoon is, kan ook 't verhaal van de schenking van den Kyahi KOPÈK slechts een fabel zijn.

[141] Soerånåtå is een geestelijk leermeester (goeroe) van de kinderen van den vorst. In de mĕsdjid kondigen zij als modin's de uren van 't gebed aan door 't slaan op den bĕḍoeg.

Toen later de kyahi Plèrèd hèm doodelijk trof, onderging hij dus een welverdiende straf. En wanneer de eerste vorst van Mataram zijn kroon aan die daad te danken heeft gehad, dan werd de troon van dat eenmaal machtige, maar later, door innerlijke tweedracht en europeeschen invloed, ten val gebrachte rijk op eerlijk gewonnen grond geplaatst.

Bĕṭok is de benaming van een bijzonderen vorm (dápoer) van krissen [142].

Na de drie kyahi's agĕng hebben de beide broederwapens van den kyahi Plèrèd de meeste aanspraak op onze belangstelling.

De kyahi Baroe was eenmaal 't eigendom van kyahi agĕng Mángir, 't vrij onafhankelijke hoofd van de dèså van dien naam, die nog nabij de kali Prågå in 't zuiden van 't rijk van Ngajogyåkartå te vinden is.

Panĕmbahan Sénåpati achtte dien man een gevaarlijk mededinger naar de pas door hem gewonnen oppermacht, en niet alleen om diens veelvermogenden invloed onder een talrijken aanhang, maar ook om de kracht die van zijn machtig wapen, de heilige erfpiek, uitging.

Geen wonder dus dat de jonge vorst dien man en dat wapen in zijn bezit wenschte te hebben. Maar 't dorpshoofd was te verstandig om uit vrijen wil in den val te loopen. Zulke tegenstanders overwint men alleen door list, en dat zou de panĕmbahan beproeven te doen.

Kyahi agĕng Mangir was vroeger goeroe van 's vorsten kinderen geweest en had toen een van diens dochters begeerd. Nu gelastte de vader dat meisje, als talèḍèk verkleed, naar de dèsa Mangir te gaan, en, door dáar als openbare danseres op te treden, de aandacht van den kyahi agĕng te winnen. Eenmaal in den dalĕm geroepen, moest zij zich aan den ouden goeroe bekend maken en voorgeven dat zij den kraton haars vaders onder die vermomming ontvlucht was om zich in de beschermende armen van den man te werpen, die nu over haar naar welgevallen te beschikken had.

De kyahi agĕng geloofde — toen alleen ongeloof hem had kunnen behouden — en aanvaardde zijn vermeend geluk.

En toen kort daarop een gezantschap van den panĕmbahan hem kwam aanzeggen, dat de vader, troosteloos over 't verlies van zijn dochter, in 't gebeurde berusten wilde, en beide vergiffenis zou schenken, indien zij die van hem kwamen vragen, volgde de gelukkige bezitter zijn jonge vrouw naar de kraton te Pásar gĕḍé, en vond daar voor zijn wapen een veilige bewaarplaats, en voor zich zelf een graf [143].

De kyahi Baroe zelf moet volgens sommigen verloren zijn geraakt, volgens anderen in den kraton te Soeråkartå bewaard worden, en dus zou de in Ngajogyåkartå bewaarde slechts een poetrå of kopie daarvan zijn. Enkelen meenen, dat hij wel eenmaal zoek geweest, doch werkelijk in de laatste hofstad terecht gekomen is.

Wanneer alleen een lang verleden eerbiedwaardig maakt, dan is de derde piek, kyahi Gådå Tapan dat minder. Hij werd door den tweeden vorst van Mataram, sinoehoen Krapyak, aldus genoemd, omdat hij den vorm van een knots of gådå had en door den Mådjåpahitschen wapensmid ĕmpóe Tapan gesmeed zou zijn.

Men weet van hem te verhalen dat hij door den naamgever in den strijd gevoerd werd en dat deze er ettelijke vijanden mee geveld heeft.

Van zijn vroegere geschiedenis weet men niets, maar wel vertelt men nog dat hij later, in 't begin van onze eeuw, gedurende den veldtocht der Engelschen, die de Javanen pĕrang sĕpéhi genoemd hebben, alleen in den kraton van Mataram achter gelaten werd, toen alle andere poesåkå's daaruit weggevoerd waren. Dit moet toen als een blijk van bijzondere heiligheid gegolden, en den kyahi, als een poesåkå van hoogeren rang, in waarde verhoogd hebben.

Onmiddellijk achter den Sultan hebben we in den optocht van garĕbĕg Dal een houten rijzadel zien dragen, den kyahi

---

142 Zie figuur 32 van 't werk van F. L. Winter: [illegible] te Soeråkartå in 1871 bij P. F. Voorneman uitgegeven.

143 Dat graf ligt juist buiten de deur der kamer, waarin de graven van Kyahi agĕng Mataram, van panĕmbahan Sénåpati, van diens zoon en opvolger, sinoehoen Krapyak en van andere bloedverwanten en vrouwen, verzorgd worden; en wordt door een zeer lange zerk gedekt, omdat het lijk, in twee deelen gescheiden, in een even langen kuil nedergelegd werd.

Djaṭájoe. Dit zadel werd door panĕmbahan Sénâpati in zijn strijd tegen Padjang buit gemaakt en, als ware 't een nieuwe kroon, op 't hoofd geplaatst. Sedert dien tijd heeft geen van Sénâpati's nakomelingen zich daarop meer durven nederzetten, en werd het als poesâkâ vereerd.

We hebben nog van de poesâkâ's te spreken, die we door enkele der pradjoeritkorpsen zagen meevoeren.

Van de vier heilige vaandels valt weinig meer te zeggen dan wat boven reeds gezegd is.

Belangrijker zijn de vier bĕṇḍé's, waarvan de ééne slechts in den oorlog meegevoerd wordt, en dien we daarom na de anderen een woord zullen wijden.

De kyahi Tóenḍoeng Móengsoeh is van den eersten Sultan afkomstig, die zijn deugden reeds als veldheer van Mataram had leeren waardeeren; want altijd behaalden de troepen den zege, wanneer dat bekken in den strijd meegedragen werd. Daarom ook noemde de vorst het "verdrijver des vijands."

De kyahi Bitjak was meer dan drie eeuwen geleden 't eigendom van een ḍálang van dien naam, een wajanglezer van kyahi agĕng Sélâ, den overgrootvader van Mataram's eersten vorst.

Die ḍalang was bovendien nog de gelukkige bezitter van een kostbaar wajangspel en van een mooie vrouw, en de kyahi agĕng, die de waarde van zulke dingen als kenner wist te schatten, begreep zonder moeite dat ze in zijn handen meer tot hun recht komen en dus beter voegen zouden dan in die van zijn dienaar. En toen deze van die waarheid niet te overtuigen bleek, en diens heer geen ander middel overbleef om in 't bezit der begeerde schatten te komen, dan door den dood van den eigenaar — aarzelde hij niet te doen, wat hij zijn recht achtte.

Maar zijn raadsman, de wijze soenan Lèpèn (we kennen hem reeds lang als één der negen wali's of Islampredikers van Dĕmak) dacht daarover anders; en op diens raad behield Sélâ alleen den bĕṇḍé — die de geenszins verwerpelijke macht bezat om, bij een voorgenomen veldtocht, door een helderen klank de overwinning te voorspellen of door een dof geluid voor een nederlaag te waarschuwen — en liet den goeden raadgever de vrije beschikking over 't wajangspel en de mooie vrouw.

Nog een enkel woord over dien braven man.

Hij was in jonger jaren een deugniet, en later een der heiligste mannen van zijnen tijd.

Zoon van den adipati van Toeban, was hij een broeder van déwi Râsâ Woelan, dè ons reeds bekende maagdelijke moeder van djâkâ Taroeb, den lateren opvoeder en schoonvader van radèn Lĕmboe Pĕtĕng, den mâdjâpahit'schen stamvader der vorsten van Mataram. Als kind heette hij radèn Masahit en later, als wong tâpâ of kluizenaar, sèh Mélâjâ. Hij bewoonde als zoodanig een pĕrtapan aan den oever van een rivier (kali) en werd daarom als soenan: Kali Djâgâ of Lèpèn [144] genoemd.

De kyahi Oedan (of Djáwah) Aroem was voor eenige eeuwen in 't bezit van kyahi agĕng Pĕngging, den vader van djâkâ Tingkir, den lateren Sultan van Padjang.

De toenmalige Sultan van Dĕmak achtte den kyahi agĕng, die in zijn bĕṇḍé een machtige poesâkâ bezat, gevaarlijk voor de veiligheid van zijn troon, en trachtte hem dus in den kraton te lokken, om zich van hem en van zijn erfstuk te kunnen verzekeren. En 't bezit van dat bekken was waarlijk niet gering te schatten, want men kon door 't te slaan, een zachten "geurigen regen" doen vallen. Van daar de gelijkluidende naam.

Toen evenwel de kyahi agĕng aan geen enkele der beleefde oproepingen van den vorst gehoor gaf, bleef ook dezen alweder geen ander dan 't meer en meer gebruikelijke middel over om zijn doel te bereiken en... Pĕngging werd naar betere gewesten gezonden, en de Sultan behield den regenwekker voor zich, die van hem op zijn zoon, en van deze op diens opvolger, den Sultan van Padjang overging. Zoo kwam de poesâkâ weder in handen van zijn wettigen erfgenaam, den zoon van zijn oorspronkelijken bezitter, van wien hij later door den eersten vorst van Mataram geërfd werd.

De vierde bĕṇḍé, die, en om goede redenen, niet aan den Dal-optocht deelneemt, de kyahi Simâ of Matjan (dat is tijger), behoorde aan den laatsten Praboe Brâ-Widjâjâ van Mâdjâpahit.

Deze vorst droomde eens dat een zijner vrouwen, een poetri

144 't Hoogjavaansch van kali.

tjinå of chineesche prinses, telkens op den dag van anggårå (of dinsdag) -kliwon de zon en de maan in haar schoot ontving, wat natuurlijk beteekenen moest dat het kind, dat geboren zou worden, eenmaal koning zou zijn, misschien wel ten koste van zijn vader. Daar zulk een vooruitzicht den vorst minder aangenaam was, zond hij de zwangere vrouw naar Palémbang en schonk hij haar aan den adipati van dat overzeesche gewest, aan wien zij weldra een stiefzoon, en later een eigen zoon baarde.

De eerste werd radèn PÀTAH, de andere radèn TIMBAL genoemd.

Toen de beide broeders volwassen waren, zond de regent hen als màgang's of leerling-ambtenaren naar 't hof van Mådjåpahit, na den oudste met zijn werkelijke afkomst bekend te hebben gemaakt.

Radèn PATAH, die over 't onvaderlijk gedrag van zijn waren vader erg verstoord was, zette de reis niet door, maar bleef onderweg bij den soenan van Ampèl achter, die hem tot den Islam bekeerde en zijn dochter tot vrouw gaf.

Eenigen tijd later vestigde hij zich op raad van zijn schoonvader in de wildernis van 't landschap Dĕmak en begon hij die streek te ontginnen, waar velen zich weldra bij hem voegden en hem een eigen hofstoet vormden.

Dit werd ook te Mådjåpahit bekend en als een schending van de rechten der kroon opgevat, waarom praboe BRÅ WIDJÅJÅ zijn dienaar radèn TIMBAL op verkenning daarheen zond, met den last om den vermeenden opstandeling gevangen te nemen en naar de hoofdplaats te brengen.

In plaats echter van een gevangene, bracht TIMBAL den vorst een zoon te huis, die toen door den vader erkend en met vorstelijke geschenken begiftigd, en tot boepati van de door hem ontgonnen landstreek aangesteld werd.

Hadden beiden nu 't zelfde geloof beleden, dan ware alles tusschen vader en zoon geschikt geworden; maar.... radèn PATAH was een aanhanger van den onverdraagzamen nieuwen godsdienst geworden, en, volijverig als alle bekeerlingen, trachtte hij ook zijn vader, den kafirvorst, voor de ware leer te winnen, en deed hij hem, toen dit mislukte, ondanks den beteren raad van zijn schoonvader, den oorlog aan.

Toen gelastte BRÅ WIDJÅJÅ zijn dienaar radèn TIMBAL, andermaal tegen den nu werkelijk oproerigen zoon op te trekken en dien gevangen te nemen of te dooden — de droom van vroeger dreigde immers bewaarheid te worden! — en hij gaf hem den kĕris, kyahi NÅGÅ SÅSRÅ [145] en den bĕṇḍé, kyahi MATJAN, die den vijand angst aanjaagt, door een als tijgergebrul dreunenden klank; maar PATAH liet den tijger brullen en versloeg de troepen van zijn vader, en verwoestte den kraton en de stad van Mådjåpahit... en erfde later, na den dood van zijn ongelukkigen vader, den kĕris, terwijl TIMBAL den bĕṇḍé behield.

Deze ging na diens dood op TIMBAL's schoonzoon, den soenan van Koedoes, en van dezen op Mataram over.

De vóor den gamĕlan, kyahi GOENTOER SARI, uitgedragen kĕṇḍang, kyahi MÉJÈK, is weder van veel lateren oorsprong. Hij is een schepping van den eersten Sultan, die daarvan in den babad Gijánti, die zijn geschiedenis bevat, deed verhalen.

Toen hij nog als pangéran MANGKOE BOEMI tegen den Soesoehoenan van Mataram oorlog voerde, zette hij zich eens moedeloos op een djatiboomstronk [146] neder, en viel dáar in slaap, Een droom bemoedigde hem.

Later als Sultan daaraan terugdenkend, liet hij dien boomstronk in de wildernis opzoeken en uitgraven en van zijn hout den kĕṇḍang vervaardigen, opdat die de herinnering aan 't overwonnen leed telkens zou kunnen verlevendigen, en gaf aan die trom den naam van Méjèk, die van 't zwoegen spreekt onder een zwaren last.

Gedurende de aardbeving van 1867 werd deze poesåkå door 't vallend puin verbrijzeld, en daarna werden de overblijfselen ervan in een anderen trom, van denzelfden vorst afkomstig, in den kyahi SÒROT weggesloten, en nu is deze kĕṇḍang nog altijd de drager van 't heilig erfstuk.

De bewering dat er in dat voórwerp nog een andere poesåkå, de kyahi OENGKĔL, bewaard zou worden, is onjuist, en deze reliquie moet nog in den kraton van Soeråkartå te vinden zijn, en uit een stuk brons bestaan, dat den vorm heeft, en 't verharde overblijfsel zijn zou van een aan den meergenoemden soenan LÈPÈN ontgleden handvol afval.

Van denzelfden wali moet 't kleedingstuk bewaard gebleven zijn,

[145] Hij wordt ook wel Kyahi SĔGÅRÅ WÉDANG genoemd, omdat hij de zee aan 't koken bracht, toen hij na 't smeden daarin afgekoeld werd.

[146] Bónggol of bóngkot.

dat als kyahi ONTRÅ KOESOEMÅ in den kraton te Soeråkartå in eer gehouden wordt, en waarvan de Sultan van Ngajogyåkartå bij zeer plechtige gelegenheden, zooals soms op 't garĕbĕgfeest, een gelijknamigen poetrå draagt.

Pas na de voltooiing van de mĕsdjid van Dĕmak viel dat kleed, in een geitenvel gewikkeld, als een geschenk van den profeet, van boven onder de verzamelde soenan's neder.

Daar 't alleen aan soenan LÈPÈN pastte en dus ook voor hem bestemd bleek te zijn, betwistte niemand hem 't bezit van 't heilige geschenk; maar wel meende zijn vroegere goeroe, soenan BONANG, bescheidenlijk om 't geitevel te mogen vragen, dat, als een kòtang bewerkt, kyahi GOENḌIL genaamd werd. Toen hij 't evenwel vruchteloos beproefde aan te trekken, en 't alweder aan niemand anders dan aan den bezitter van den kyahi ONTRÅ KOESOEMÅ bleek te passen, werd het duidelijk dat de profeet zelf ook 't geitevel voor soenan LÈPÈN bestemd had, en gaf BONANG 't zoo zeer begeerde voorwerp aan den bevoorrechten ambtgenoot terug.

Gaarne laat ik aan meer bevoegden de beslissing over of de legende van 't gelijknamige en, evenals dat van den Sultan, veelkleurige widådarikleed niet de voorkeur verdient boven 't laatste verzinsel. Schooner dunkt mij die overlevering zeker.

Nog slechts één Dal-poesåkå heb ik te noemen.

Ook de praalpaarden hebben 't voorrecht van zulk een erfstuk op dien feestdag in hun gevolg te mogen opnemen. 't Is de kyahi PÁMOEK, een rijzweep van den eersten Sultan, en die door een der hen begeleidende såmåtali's gedragen wordt.

Maar hiermede acht ik mijn taak volbracht. Indien ik alle andere poesåkå's beschrijven wilde, die in elken garĕbĕg-optocht medegevoerd worden, dan zou ik nog menig vel schrifts te vullen hebben met wat minder belangstelling verdient.

Van de gouden rijkssieraden, de banjak ḍalang sawoeng galing, heb ik in den tekst van 't plaatwerk: In de kĕḍaton van Jogjåkartå, gesproken. Van deze oepåtjårå, van de overige ampilan en daaronder dus ook van de wahos of pieken zal ik bij de bij dit werk behoorende platen 't noodige mededeelen.

Mijne beschrijving van de garĕbĕg's zij hiermede dus beëindigd. Ik geef mijn werk geenszins voor onfeilbaar, overtuigd als ik ben, door veelvuldige ervaring, van de moeilijkheid van 't onderzoek bij 't ontvangen van dikwijls geheel tegenstrijdige inlichtingen, ook van de meest vertrouwbare en bevoegde Javanen; maar ik meen geen moeite ontzien te hebben om tot klaarheid te brengen wat twijfelachtig was, en gedaan te hebben wat mij te doen mogelijk was, om aan de eischen van nauwkeurigheid en volledigheid te voldoen.

Bijlaag.

Verslag van de zending ter overbrenging van den last aan den rijksbestuurder, om de offergaven naar de mĕsdjid te begeleiden en, na 't gebed, te verdeelen.

Zie bladzijde 34.

[illegible]

[illegible] (*)

[illegible]

Naar 't handschrift van den toenmaligen radèn toemĕnggoeng PRAWIRÅ ADI RĔDJÅ.

(*) Of wel, volgens radèn toemĕnggoeng WIDJIL: [illegible] enz....

WOORDENLIJST

met opgaaf der beteekenis der woorden in dit werk.

hf. beteekent hoftaal; **hg.** hoogjavaansch; **lg.** laagjavaansch; **mal.** maleisch; **ar.** arabisch.

---

abdi, dienaar, onderdaan.
aḍi, aḍik, jongere broeder of zuster.
adipati, ambtstitel van den rijksbestuurder.
adisoerå, vaandrigs der pradjoerit's Njoetrå.
adjat dalĕm, vorstelijke offergaven.
adjĕng (als ajoe: vrouwelijk schoon), adellijke titel van vorstendochter, klein- en achterkleindochters.
agĕng, hg., gĕḍé, lg., groot.
agoeng, hg., doewoer, lg. inggil, hg. hoog, verheven.
ajoe (als adjĕng), adellijke titel van meerderjarige ongehuwde dochters van den vorst en eene vorstin, en van gehuwde dochters van den vorst en eene bijvrouw en van gehuwde vorstenklein- en achterkleindochters.
alam (boewånå, boemi, wereld, heelal) gedeelte van een vorstennaam.
alip, 1ste jaar van de windoe, een kring van 8 jaren.
alit, hg., tjilik, lg., klein.
aloen-aloen, plein vóor en achter den Kraton.
amartå, naam van een voormalig hindoerijk.
ampéjan, hf., kalangĕnan, hf. en hg., sĕlir, hg., goenḍik, hg. en lg., bijvrouw en bijzit.
ampèl, plaatsnaam.
ampilan, al wat iemand door zijn volgelingen nagedragen wordt.
andikå, idjĕngandikå, u (tweede persoon).
anḍong-anḍong, naam van een gĕnḍing.
anggar, heupdraagband voor den kĕris.
anggårå (kawi), dinsdag.
angkloeng, bamboe muziek instrumenten.
angkoes, olifantshaak.
anjar (nieuw), noembak anjar, ambtstitel.
anom, jong, ook in ambtstitels en persoonsnamen.
antjak, platte vierkante mand.
apit, insluiten van beide zijden.
arahan, pradjoerit arahan, ongeregelde désatroepen.
ardjå nĕgårå, naam van een der kratongamĕlan's.
ardjåkartanipoen, hf., genitief van ardjåkartå, rijk, vorstenland.
ardjoenå- en rĕdjoenå mangsah, gĕnḍingnaam.
arijå, adellijke titel.
aring, zie: orang-aring.
arjå, pangéran arjå, prinsentitel.
aroem (geurig), oedan- en djawaharoem (geurige regen), naam van een poesåkå.
astrå, wapen, piek.
ati, gemoed, hart.
atmådjå, poetrå (kind), zie såmå.
atoer-atoer, gĕnḍingnaam.
atoesan, bajaran, pradjoerit atoesan en bajaran, soldaten die alleen in geld betaald worden.

babad, geschied- en legendenboek.
baḍak, pauweveeren waaier.
bagé, verdeelen.
bagénḍå, eeretitel.
bajaran, zie: atoesan.
bajĕm toer gĕnḍingnaam.

Bålådéwå, vorstennaam.
bamboe, mal., dĕling, hg., pring, lg., bamboestengels.
Bandjirmasin, mal., plaatsnaam.
Baṇḍoeng, plaatsnaam.
bangoen toelak, kleurennaam voor zwart met wit.
bangsal, pĕṇḍåpå waarin de vorst zetelt of ook gerechtsraden zitting houden.
banjak ḍalang, de gans onder de gouden rijkssieraden, banjak ḍalang sawoeng galing, benaming dier rijkssieraden, naar de gans en den haan, sawoeng galing.
banjoe woeloe, reinigingswater uit den mĕsdjid-vijver.
Banjoemas, naam van een gewest.
banṭéng (woudstier), banṭéng kĕtaton (gewonde stier), kleurennaam voor zwart met rood.
bapong pikoel, gĕṇḍingnaam.
bårå, gordel met op beide heupen afhangende franjes.
bardjamagah, en
bardjoemoewah, geestelijke ambtstitel.
barkat, (ar.), poesåkånaam.
baroe, poesåkånaam.
baroeng poetih, gĕṇḍingnaam.
baṭårå, godentitel.
baṭik, teekenen en teekening op doek.
batoer, lg., réntjang, hg., dienaar, bediende.
bawang saboengkoel, gĕṇḍingnaam.
bawat, pajoeng bawat, staatsiepajoeng, vorstelijke oepåtjårå.
bé, 6de jaar van de windoe.
bĕbatoer, djrambah, verheven binnenvloer van pĕṇḍåpå's.
bĕbĕd, lg., njamping, hg., mannenkleed.
bĕḍåjå (hofdanseres), mannelijke manggoeng; adellijke drager der vorstelijke ampilan.
bĕḍoeg, trom in de mĕsdjid en bij enkele vorstelijke gamĕlan's.
bĕkĕl, ambtstitel.
bĕloembang, vijver.
bénang, persoonsnaam.
bĕndårå (gebieder en gebiedster) predicaat van vorstenkinderen en kleinkinderen.
bĕṇḍé, plat klankbekken.
bĕṇḍoel, rijstbaksel.
bĕrtji, zwarte, dof glanzige stof voor koeloek's.

bĕsar, 12de maand van 't jaar.
bĕskap, buis, en snit van een buis.
bĕṭak, poesåkånaam.
bibaran njoetrå, gĕṇḍingnaam.
bitjak, poesåkånaam.
blabar, gĕṇḍingnaam.
bodagan, offergaven
boebar, lg., bibar, hg., einde, beëindigen, uiteengaan.
boegis (boeginees), pradjoeritkorps.
boejoet marabar, persoonsnaam.
boemi, zie: alam; boemi séwoe, ambtstitel.
boemidjå, ambtstitel.
Boendan kĕdjawan, persoonsnaam.
boepati, ambtstitel.
boetå (reus, demon), pradjoeritafdeeling
boewånå, zie: alam.
bókong, posteriores; mĕlakoe bókong, hurkend kruipen.
bòkor, gĕloeng- of oekĕl bòkor, haarwrong van bepaalden vorm.
bonang, gamĕlaninstrument.
bonggol, wortelstronk.
bongkot, boomstronk.
borèh, gele huidzalf.
brå widjåjå, vorstennaam.
brådjå, wapen, kris.
brådjånålå, kratontoegang en poort tusschen sĕtinggil en kĕmaṇḍoengan lor.
branggah, een der beide hoofdvormen van de wrångkå, 't breede hoofd der krisscheede bråtåjoedå, indisch-javaansch heldendicht.
brĕkat, zie barkat.
broendjoeng, middengedeelte der pĕṇḍåpå's.

ḍaheng, pradjoeritkorps.
ḍajoeng, soeloeng ḍajoeng, gĕṇḍingnaam.
dal, 5de jaar van de windoe.
ḍalang, wajangvertooner, voorlezer bij de hofdansen.
dalĕm, vorst, vorstelijk, ook de woning van vorsten of andere grooten.
daloedag, mannelijke gĕndérå (met een wimpel).
damar woelan, javaansch heldendicht.

ḍampar, troonstoel.
ḍampar tjĕpoeri, troontabouret voor 't vorstelijke betelstel.
dånå pĕrtåpå, binnenste kratonpoort.
ḍaṇḍan, pajoengstok.
danoe, persoonsnaam.
ḍapoer, vorm (van 't lemmer van wapens).
ḍawoeh, bevel, bevelen.
ḍatĕng, ḍoematĕng, naar, tot aan,
dĕdĕr, oekiran, krisgreep.
dĕlimå, (granaatboom), sĕkar dĕlimå (granaatbloem), gong- en gamĕlannaam.
dĕling, hg., pring lg., bamboe.
dĕmak, een voormalig rijk.
dĕmang, ambtstitel.
dĕmoeng, gamĕlan instrument.
ḍĕmpĕl, lålå- en loengkå ḍĕmpĕl, gĕṇḍingnaam.
ḍĕnḍang sĕpinang, gĕṇḍingnaam.
ḍèndèng, gedroogd vleesch.
dĕrmå koesoemå, vorstennaam.
dĕrmènan, 't rieten mondstuk van de poewi-poewi, blaas-instrument.
déså, lg. (ḍoesoen, hg.) dorp.
dĕstar, hf., ikĕt hg. en lg., hoofddoek.
déwå, god, vorstennaam.
déwi, godin, oud-adellijke vrouwentitel.
ḍi, als aḍi en aḍik.
dinå, dag.
djåbå, lg., djawi, hg., buiten.
djadjar, (gelid), in de gelederen staanden, gemeenen.
djågå, wachthouden, wachter; Kali djågå, persoonsnaam.
djagang, gracht.
djagoeng, maïs.
djåjå (overwinnaar), persoonsnaam.
djåkå, knaap.
djalĕr, hg., lanang, lg., mannelijk.
djamang, diadeem.
djambe, pinang, mal., de noot van den dusgenoemden Arecapalm.
djamboe kloeṭoek, een vruchtboomsoort.
Djanåkå, persoonsnaam.
djangĕt, lederen riemen onder de gamĕlanklankbekkens.
djangkangan, krijgshoed der pradjoerit's Kawandåså.
djanoer, gele bladstrook der nog niet ontloken kĕlåpå-bladeren.
Djapårå, plaatsnaam.
djarit, doek, kleedingstuk.
djaṭajoe, poesåkånaam.
djati, boomsoort.
djatingarang, draagbaar van hout of bamboe, voor offergaven.
djawah, hg., oedan, lg., regen.
djawi, hg., djåbå, lg., buiten.
djé, 4de jaar van de windoe.
djĕbat, lĕngå djĕbat, reuk, zalf.
djĕksa, justitie-ambtenaar.
djĕnĕngan, naam, stand, waardigheid.
djèngkèng, knielen (op één knie).
djĕro, lg., lĕbĕt, hg., binnen.
djim akir, 8ste jaar van de windoe.
djim awal, 3de jaar van de windoe.
djinggå, lichtrood.
Djipang, naam van een gewest.
djoḍang, draagbak voor eetwaren enz.
djoemĕnĕng, regeeren, stand hebben.
djoemoewah, vrijdag.
djoempoetan, djarit djoempoetan, kleed dat geverfd is, nadat daarvan enkele plooien tusschen duim en vinger opgenomen en met touw omwonden zijn, waardoor ongekleurde ringen op den gekleurden grond overblijven.
djoengkat, lg., sĕrat, hg., pĕṭat, hf., kam als hoofdtooisel.
djoeroe, opzichter; djoeroe sawah, opzichter der rijstvelden.
djoewadah pĕngantèn, een waaiervormig in gespleten bamboe geknepen kĕtanbaksel.
djogèt, dansen, dans.
djoglo, pĕṇḍåpå met 4 såkå's goeroe.
djrambah, bĕbatoer, binnenvloer der pĕṇḍåpå's.
dòdot, lg., kampoeh, hg., dubbel hofkleed.
ḍoeḍå, poesåkånaam.
doelbakar, naam van twee vaandels met een dubbele afbeelding van 't arabische zwaard van dien naam.

ḍoematĕng, ḍatĕng, naar, tot.
ḍoemoegi, tot dáar; ook geschied, volbracht.
ḍoewoeng, hg., wangkingan; hf., kĕris, lg., javaansche dolk.
ḍoewoer, lg., inggil, hg., hoog.
dongå, gebed, bidden.
dongaknå, gebiedende wijs van dongå.

éhé, 2de jaar van de windoe.
ĕmban, ngĕmban, voor de borst of op de heup dragen in een draagdoek.
èmpèr, afdak om de pĕṇḍåpå's.
ĕmpoe, meester, wapensmid.
èṇḍong, pijlkoker.
Endrå, indrå (Indra, godennaam), gadjah endrå of indrå, geṇḍiugnaam.
Ĕnis, persoonsnaam.
éstri, hg., wédok, lg , vrouwelijk.

Fatimah, ar., Pĕrtimah, persoonsnaam.

gådå, (knots), gådå tapan, poesåkånaam.
gadjah éndrå of: indrå, gĕṇḍingnaam.
gaḍoeng, zie ikĕt en loeng.
gajaman, een der beide hoofdvormen van de wrångkå.
gajor, draagtoestel der gong's en van andere hangende gamĕlanbekkens.
galĕngan, dijkjes langs en tusschen de sawah's.
galing, sawoenggaling, de haan bij de gouden rijkssieraden.
gambir, bestanddeel der betelpruim.
gamĕlan, stellen van muziekinstrumenten.
gaṇḍèk, afgezant.
ganggang, kĕbo ganggang, gamĕlannaam.
gantènan, hg., tjĕpoeri, hf., kinangan, lg., betel- of sirihstel.
garĕbĕg, openbaar godsdienstfeest; door velen omgeven zijn.
garoeḍa (zonarend van Wishnoe), garoeḍå jĕkså, een der staatsiewagens.
gatĕl, sĕmoet gatĕl (een miersoort), de schare van magang's en pånåkawan's; ook hun kapsel.
gĕḍang, pisang, mal. pisang- of banaanplant.
gĕḍé, lg., agĕng, hg., groot.

gĕḍong, steenen gebouw.
gĕlaḍag, glaḍag, noordelijke toegang tot den aloen-aloen.
gĕloḍog, djatihouten koker tot berging der 3 heiligste erfpieken.
gĕndérå, bĕndérå, vlaggedoekstrook langs een hoogen bamboestengel.
gĕṇḍéwå, boog, handboog.
gĕṇḍing, toonstuk, toonwijs.
Gĕtas, persoonsnaam.
Gijanti, babad gijanti, naam van een geschiedboek.
gilik (rol rond), oeḍĕng gilik, rol ronde tulband.
ginarĕbĕg, door velen omgeven in optocht verschijnen.
glaḍag, zie: gĕlaḍag.
glaḍi, oefenen, oefening; glaḍi rĕsik, wapenschouwing vóor garĕbĕg.
gléjong, gĕṇḍingnaam.
goḍagan, de ruimte tusschen de 4 såkå's goeroe in pĕṇḍåpå's.
goebah, zie: gĕbĕr.
goebĕgan, gelijkmatige teekening van tjiṇḍékleedingstukken, zonder kĕpålå.
goelå, lag., gĕṇḍis, hg., suiker.
goeṇḍik, zie ampéjan.
goeṇḍil, poesåkånaam.
goenoeng, lg., rĕdi, hg., berg.
goenoengan, lg., parĕdèn, hg. (wat op een berg gelijkt), berg van offerspijzen.
goentoer (donder), goentoer madoe en goentoer sari, gamĕlannamen.
goeroe, onderwijzer, såkå goeroe, de 4 of 6 zware middenstijlen der pĕṇḍåpå's.
goesti, gebieder en gebiedster, vorstelijk predicaat.
gong, de zware hangende klankbekkens der gamĕlan's
grabah, aardewerk.

hadi, zie: adi.
hadipati, zie: adipati.
hadjat dalĕm, zie: adjat dalĕm.
hadji, kadji, moslim die de bedevaart naar Mekka volbracht heeft.
hagoeng, zie: agoeng.
hamĕngkoe, beheerscher, vorstennaam.
haṇḍawoehakĕn, bevelen.
haṇḍèrèkakĕn, volgen.

hanom, zie: anom.
harjå, zie arjå.
Hasan, persoonsnaam.
hastrå, zie: astrå.
hèr, geeft acht.
hidjĕngandikå, zie andikå.
hing, zie: ing.
hingkang, zie: ingkang.
Hoesin, persoonsnaam.

Ibrahim, Abraham.
idoe, lg. en hg., kĕtjoh, hf., speeksel, spuwen.
ikĕt, lg. en hg., ḍĕstar, hf., hoofddoek; ikĕt gaḍoeng mĕlaṭi, hoofddoek der mannelijke manggoeng's.
imam, gebedsvoorganger.
Indrå, zie: Endrå.
ing, in, te.
ingalågå, in den oorlog, persoonsnaam.
inggil, zie ḍoewoer.
ingkang, hg., kang, sing, lg., die, welke, dat.
irĕng, lg., tjĕmĕng, hg., zwart.
Ishak, Izaäk.
Ismangil, persoonsnaam.

jĕkså, als boetå; garoeḍa jĕkså, zie: garoeḍå.
jèn, als, indien, wanneer.
joedå, persoonsnaam.
Joeḍiṣṭirå, persoonsnaam.
joeswå, hg., oemoer, lg., leeftijd.
Jogjåkartå, Ngajogyåkartå, plaats- en rijksnaam.

kabah, ar., 't steenen gebouw midden in de masdjid te Mekka.
kabaja, mal. kĕbajak, van voren open vrouwenjak.
kaḍal mènèk, haardracht der Sålå'sche jongelingen.
kadjang, vlechtwerk van bamboe of palmbladeren.
kadji, zie: hadji.
kadjogan, buitenvloer der pĕṇḍåpå's onder de èmpèr.
kadonganan, door gebed gezegend worden.
kafir, ar., kapir, heiden, ongeloovige.
kakang, kang, oudere broeder enz.
kakĕrsakakĕn, gelast worden.
kali, lg., lèpèn, hg., rivier; Kalidjågå en Kalinjamat, persoonsnamen.
kalifatoellah, av., vertegenwoordiger van Allah, vorstentitel.
kalijan, hg., sĕrtå, sartå, lan, lg., en, met.
kaloeng, hg. en lg., sangsangan, hf., halsband.
Kamaloedin, ar., persoonsnaam.
kampoeh, hg., dòdot, lg., dubbel hofkleed.
kampoeng, wijk, dorp.
kang, zie inkang en kakang.
kangdjĕng, predicaat van hooge personen en voorwerpen.
kanigårå, zwarte koeloek met gouden banden en stralen.
kåntjå, ambtgenoot, makker, gezel.
kapala, mal., kĕpålå, rand van gewijzigde teekening aan tjiṇḍé- en baṭik kleedingstukken.
kaping, hg., ping, lg., de (zooveelste enz.)
kapoerantjang, gevouwen handen met gekruiste vingers.
kapoetren, de vrouwenwijk in den kĕḍaton.
karahardjanipoen, hf., genitief van karahardjan, hf., rijk, vorstendom.
karaton, kraton, vorstenwoning en omgeving.
karjå, persoonsnaam.
Kartåsoerå, plaatsnaam.
kasatrijan, kĕprabon (of pĕngagĕman) kasatrijan, vorstelijke krijgsdos.
kasijan, persoonsnaam.
kati, gewicht van $\frac{1}{100}$ pikoel.
katjang, peulvruchten.
koṭak, korte broek.
kawandåså, pradjoerit korps.
kawi, oud javaansche taal.
kawoelå, hf. (koelå, hg. akoe, lg.) ik, wij.
kĕbajak, zie kabaja.
kĕbajan, lagere ambtstitel.
kĕbĕn, boomsoort, ook één der voorboven van den kĕḍaton, kĕmaṇḍoengan lor.
kĕbo ganggang, gamĕlan naam.
kĕḍaton, als karaton, meer bepaald 't binnengedeelte daarvan.
Kĕdjawan, persoonsnaam.
kĕlangĕnan, zie: ampéjan.

kĕlåpå, hg. (krambil, lg.) kokosvrucht.
kĕlir, wajangscherm.
kĕmagangan, magangan, één der achterhoven van den kĕḍaton.
kĕmaṇḍoengan lor en- kidoel, een der voorhoven en een der achterhoven van den kĕḍaton.
kĕmbĕn, lg., sĕmĕkan, hg., vrouwenborstdoek.
kĕmis, donderdag.
kĕmit boemi, lagere ambtstitel.
kĕmoening, een boomsoort.
kĕmpyang, gamĕlaninstrument.
kĕnångå, geurige boombloem.
kĕṇḍang, handtrom van den gamĕlan.
kĕṇḍil, pan, pot, kom.
kĕnong, gamĕlaninstrument.
kĕntjånå, hf., mas, hg. en lg., goud.
kĕpålå, zie kapala.
kepang, bamboevlechtwerk.
kĕparak, ambtstitel.
kĕprabon, vorstenpraal.
kĕré, kotang kĕré, maliënkolder, kĕré tembok, gemetseld rasterwerk.
kĕris, zie ḍoewoeng.
Kĕrtå, persoonsnaam, plaatsnaam.
kĕtan, kleefstofrijke rijstsoort.
kĕtanggĕl, désataal, kĕtanggoeng, hg. en lg., pradjoeritkorps.
kĕtaton, gewond, zie banṭèng kĕtaton.
kĕtèk (aap), pradjoeritafdeeling.
kĕtib; geestelijke ambtstitel.
kĕtipoeng, kleine gamĕlantrom.
kĕtjéloeng tibå panḍan, kleurennaam voor groen met rood.
kĕtjèr, rotjèk, gamĕlan-instrument.
ketjoe, roover, rooverbende.
kĕtjohan (pakĕtjohan), hg., pĕngodjokan, hf., pahidon en pangidon, lg., spuwvaas.
ki, kyahi, predicaat voor oude of eerwaarde personen of voorwerpen.
Kidang tilangkas, persoonsnaam.
kidoel, zuid.
kinangan, zie: gantenan.
kiswah, ar., kabahkleed.
kiwå, links, linker.
kyahi, zie: ki.
klambi, lg., rasoekan, hg., buis, bovenkleed; klambi koeroeng, gesloten (kokervormig) bovenkleed voor vrouwen.
klåså, lg, gĕlaran, hg., mat.
klĕboet, koeloekdoos of standaard.
kliwon, naam van een pasarweekdag; ambtstitel.
kloeṭoek, zie djamboe kloeṭoek.
koḍog ngorèk, kikvorschgekwaak, gamĕlan- en gĕṇḍingnaam.
koeḍoep toeri, krijgshoed der pradjoerit's wiråbrådjå.
Koedoes, plaatsnaam.
koeli, lastdrager, daglooner.
koeloek, hg., en lg., wangkidan, hf., dienst- en hofhoed of muts.
koelon, west.
koening, lg. en hg. (djĕne, hg), geel.
koentjå, de sleep van een kleed.
koeroeng, omheind; klambi koeroeng, zie: klambi.
Koesoemå, persoons- en poesåkånaam.
koetoeg, wierook, goenoengan koetoeg, spijsberg met brandende wierook.
kontjèr, afhangend uiteinde van sjerpen, gordels, van de haarwrong, enz.
kopèk, poesåkånaam.
koran, heilige schrift der moslim's.
kori, deur, tusschenpersoon, ambtstitel.
kotang, borstrok, lijfrok.
kotang pradjoeritan, soldatenrok.
kotbah, ar., voorlezing in de mĕsdjid.
Krapyak, vorstennaam.
kraton, zie karaton.
Krĕsnå, persoons- en poesåkånaam.
krètå (karetta, europ.) rijtuig, koets.

ladjĕng, hg., bandjoer, lg., vervolgens, terstond.
lagoe, gĕṇḍingnaam, inleiding.
lålå dĕmpĕl, gĕṇḍingnaam.
lampit, lg., en hg., lanté, hf., ròtan zitmat.
lanang, zie: djalĕr.
låndå of: walåndå, lg. landi, of: walandi hg., hollander, hollandsch.
Langĕn Astrå, pradjoeritkorps.

lanté, zie: lampit.
lårå (in Sålå: rårå), meisje van aanzien.
laras ati, gĕṇḍingnaam.
Låtå, persoonsnaam.
lawak, zie: ṭanḍoe lawak.
lawakan, pĕṇḍåpåbouwstijl.
lawoeng, watang, geknopte steekspellans.
lĕbaran, einde, opheffing.
lĕbĕt, nglĕbĕt (inglĕbĕt), zie djĕro.
lĕgi, naam van een dag der pasarweek.
Lĕmboepĕtĕng, persoonsnaam.
lèmpèng, harde, witte kĕtankoekjes.
lĕmpĕr, kĕtanrollen met fijn gesneden vleesch van binnen, in pisangblad gekookt.
lĕngå, olie, zalf.
lèpèn, zie kali.
loehoer, hoog.
loek (gebogen), loekrånggå en loek tjanṭèl, poesåkånamen.
loeloesipoen, genitief van loeloes, bestendigheid.
loeloet, zie: mĕrtåloeloet.
loeng gaḍoeng pèl, gĕṇḍingnaam.
loengkå ḍĕmpĕl, gĕṇḍingnaam.
loerah, hoofd, hoofdman.
loerik, gestreept weefsel.
lokånontå, gĕṇḍingnaam.
lombok, roode peper (capsicum).
lor, noord.
lorèk, grofgestreept of geruit weefsel.
loro, twee.

Mådjåpahit, voormalig hindoerijk.
madoe (honig), zie: goentoer madoe.
Madoerå, Mĕndoerå, voormalig rijk.
madijå, middensoort (madyå).
magang, onbezoldigd ambtsleerling.
magangan, kĕmagangan, een der achterhoven van den kĕḍaton.
måhå, indisch, groot.
måhårådjå, koning.
mahéså pĕnoelar, poesåkånaam.
malelå, poesåkånaam.
malĕm, avond, nacht, waarmede de (volgende) dag begint.
malĕman, avondoffermaal.
manggoeng (op de handen dragend), ambtstitel.
Mangir, persoons- en plaatsnaam.
mangkårå, palmvormig oorsieraad.
Mangkoe (in den schoot dragen), persoonsnaam.
Mangoen gĕṇḍing, persoonsnaam.
mangoentoer (wangoentoer), bangsalnaam.
mangsah, zie: Ardjoenå mangsah.
mantri, ambtstitel.
Maoelånå maribi, persoonsnaam.
maribi, zie: maoelånå maribi.
marikĕloe, de handen zonder kruising der vingers in den schoot samengevouwen.
maroe, medevrouw.
mas, adellijk predicaat.
Masahar, persoonsnaam.
Masahit, persoonsnaam.
masdjid, mĕsdjid, moskee.
Mataram, Mĕntaram, voormalig rijk, persoonsnaam.
matĕng, papasan matĕng, kleurennaam voor rood met groen.
matjan, simå, tijger; poesåkånaam.
matjanan, gerechtsdienaar, gevangenwachter.
mbajoe (ĕmbajoe) oudere zuster, enz.
Mĕdjå, persoonsnaam.
méjèk, poesåkånaam.
mĕlåjå, persoonsnaam.
mĕlakoe bòkong, kruipen, hurkend loopen.
mĕlaṭi, geurige boombloem.
mĕnårå, minaret.
mĕnawi, hg., (manåwå, lg.) indien.
Mĕndoera, zie: Madoerå.
mènèk, zie: kaḍalmènèk.
mĕnganti, wachten; srimĕnganti, een der voorhoven van den kĕḍaton.
mĕngko, toekomende, aanstonds.
mĕnjan, wierook, benzöé.
mĕnoer, pajoengknop, topstuk.
Mĕntaram, zie Mataram.

mĕrang, rijststroo.
Mérapi, een vulkaan.
Mĕrtå, persoonsnaam.
mĕrtåloeloet, ambtstitel der beulen.
mĕsdjid, moskee.
mĕståkå, rijstmeelbaksel.
midji (voorgaan), bijnaam der lijfwacht pradjoerit's.
miḥrâb, Arabisch, in het Javaansch ook wel pangimaman genoemd, de nis in de moskee.
mimbar, ar., pamimbaran, pĕmimbaran, kansel in de mĕsdjid
modin, geestelijke ambtstitel.
Moehammad, persoonsnaam.
moeloed, 3de maand van 't jaar.
moendoer, terugkeeren.
moendri, hf., njamat, hg. en lg., koeloek-knop.
moenggang, gamĕlan- en gendingnaam.
moenggangan, panggoeng, voor den gamĕlan Moenggang.
moengsoeh, vijand; toendoeng moengsoeh, verdrijver van den vijand, poesåkånaam.
mogå, galagordel.

nabi, profeet.
någå (mythische slang), gamĕlannaam; någå såsrå, vorm van kĕris.
nagari, nĕgari, hg., nĕgårå, lg., stad, hoofdplaats, land.
najåkå, ambtstitel.
najoeban, danspartij.
nanggålå, nĕnggålå, wapen van praboe Bålådéwå; poesåkånaam.
nanṭang (uitdagen), uitdagende houding aannemen, pal staan.
naréndrå, vorst, heer.
Nåtå, vorst; persoonsnaam.
Nawang, persoonsnaam.
'nḍoḍok, hurken.
Nĕgårå, persoons- en gamĕlannaam.
nĕgari, zie: nagari.
mĕnggålå, zie: nanggålå.
nĕsĕk, benauwen, drukken.
Ngabéhi, ngĕbéhi, persoonsnaam en ambtsitel.
ngabdoerrahman, ar., dienaar van den Barmhartige; vorstentitel.
ngadjĕng, hg., (ngarĕp, hg.), ing adjĕng, vóor.
Ngajogjåkartå, Ingajogjåkartå, naam van een rijk en de hoofdplaats daarvan.
Ngampèl (ing ampèl), Ampèl, plaatsnaam.
ngampil, in of op de hand dragen.
ngapit, van beide zijden insluiten.
ngĕmban, zie: ĕmban.
nginang, betel (sirih-) kauwen.
nglĕbĕt (ing lĕbĕt), hg., djĕro, lg., binnen.
ngoḍé, in 't gevolg van zijn meester meegaan, zonder iets te dragen, reserve-ampilandragers.
ngorèk, zie: kòḍok ngorèk.
ngriki (ing rîki), hier.
Ngromå (ing romå) plaatsnaam.
nijågå, gamĕlanspeler.
njahi, nji, predicaat voor oudere, eerwaarde vrouwen.
Njamat, zie: moendri en Kali njamat.
njamping, hf., bĕbĕd en tapih, hg. en lg., mannen- en vrouwenkleed.
njangkraknjånå, pradjoerit-afdeeling.
njĕmbah, groeten, huldigen door de plat samengevouwen handen voor 't gelaat op te heffen.
njoetrå, pradjoeritkorps.
njoṭé, 't dragen van den kĕris in den gordel op zijde, met de greep naar voren.
noembak anjar, ambtstitel.
noewoen, eerbiedig danken.
nontjong, 't horizontaal boven den schouder dragen van een piek.
nonton, kijken, toeschouwen.

obor, fakkel.
oedan, lg., djawah, hg., regen.
oedan aroem, poesåkånaam.
oeḍĕng, tulband; oeḍĕng gilik, rolronde tulband.
oedin, zie: kamaloedin.
oedjoeng, kniekus, de kniekus geven.
oekĕl, hf., gĕloeng, hg. en lg., haarwrong.
oekir, hout enz. besnijden.
oekiran, krisgreep (van besneden hout, hertshoren, ivoor).
oemboel-oemboel, vrouwelijke gĕndérå, zonder wimpel.

oengkĕl, poesåkånaam.
Oentoeng, persoonsnaam.
oepåtjårå, rijkssieraad, waardigheidsteeken.
oepĕt, lont van reepen van kĕlåpåschutbladen.
oepil-oepilan (wat op neusslijmkorsten gelijkt), driehoekige kĕtankoekjes.
ontjèn, bloemkrans, snoer van geurige bloemen enz.
ontrå koesoemå, poesåkånaam.
orang-aring, gĕṇḍingnaam.

Padjang, voormalig rijk.
padmå (lotusbloem), padmå sri krĕsnå, poesåkånaam.
pagĕlaran, zuilenhof vóor de sĕtinggil op den aloen-aloen.
pagĕr, omheining.
pagongan, plaats waar de gamĕlan (gong) opgesteld wordt.
pahidon, zie: kĕtjohan.
pajoeng, lg. en hg., songsong, hf., zonnescherm.
pakĕtjohan, zie: kĕtjohan.
pakoe, spil; Pakoealam, vorstennaam.
pakoealaman, verblijf en gebied van Pakoealam.
palang nĕgårå, ambtstitel.
pålåwidjå, albino's en misvormden.
palèrèd, pĕlèrèd, plèrèd, poesåkånaam.
Pamanahan, persoonsnaam.
pamĕngkang, toegang tot den kĕḍaton langs de sĕtinggil.
pamimbaran, zie: mimbar.
paming sari, kleurennaam voor wit met rood.
pamoek, poesåkånaam.
pånåkawan, adellijk dienaar, edelknaap.
panåtågåmå, regelaar van den godsdienst; vorstentitel.
panḍan, pandanus; zie ook kĕtjèloeng tibå panḍan.
panḍi, 't rechtop dragen van een piek.
panḍitå, kluizenaar.
pandjangipoen, genitief van pandjang, hf., lengte.
pandjĕnĕngan, stand, staf.
pandji, ambtstitel.
pamĕgar, pikeur.
panèkèt, ambtstitel.
panĕmbahan, vorstentitel.
panèwoe, ambtstitel.
pangéran, prinsentitel.
panggoeng, klein, open, meestal verheven gebouw.
pangidon, zie: kĕtjohan.
pangimaman, (en pangimanan onjuist) zie: miḥrâb.
pantjatnjånå, pradjoeritafdeeling.
papasanmatĕng, kleurennaam voor rood met groen.
pårå (gezamelijk), vóór ambtstitels.
parang, baṭikfiguren.
paréanom, kleurennaam voor groen met geel.
parĕdèn, zie: goenoengan.
pari, rijst in de aar.
paroeng, slangvormig van krissen en pieken.
pasar, lg., pĕkĕn, hg., markt.
Pasargĕḍé, plaatsnaam.
pasében, gehoor- of spreekzaal of -loods.
Patah, persoonsnaam.
Pati, plaatsnaam.
patih, ambtstitel.
patjikĕran, twee kleine gebouwtjes beneden en bezijden de sĕtinggiltrap.
pĕḍang, sabel.
pĕkĕn, zie: pasar.
pĕking, gamĕlan-instrument.
pèl, zie: loeng gaḍoeng pèl.
pĕlataran (latar), vóór- of achterplein van eene woning.
Pĕlembang (Palembang, mal.) plaatsnaam.
pĕlèrèd, zie: palèrèd.
pélog, gamĕlanstelsel van tonen in 't octaaf.
pĕmimbaran, zie: mimbar.
pĕnagab, zijdaken der pĕṇḍåpå's.
pĕnanḍon, tanḍoedragers.
Pĕnangsang, persoonsnaam.
pĕṇḍåpå, open houten ontvangstzaal.
Pĕṇḍåwå, persoonsnaam, ook de 5 zonen van Panḍoe, in de Bråtåjoedå.
pĕnding, gordel van metalen platen.
pĕṇḍitå, zie: panḍitå.
Pĕndjawi, persoonsnaam.
pĕnḍok, lg. (kandĕlan, hg.), metalen buitenscheede van krissen.
pĕngampil, ampilandrager.

pĕngantèn, zie: djoewadah pĕngantèn.
pĕngapit, naam van een bangsal en van twee gamĕlanbekkens.
pĕngarab-arab, poesåkånaam.
pĕngarak, såkå pĕngarak, buitenstijlen onder de èmpèr der pĕṇḍåpå's.
pĕngaron, aarden vat.
Pĕngging, persoonsnaam.
pĕngodjokan, zie: kĕtjohan.
pĕngoeloe (pangoeloe), geestelijke ambtstitel.
pĕngoerakan, kori pĕngoerakan, toegang tot den aloen-aloen.
pĕniwèn, hf., wĕḍoeng, hg. en lg., ambtelijk dienstmes.
pĕnoelar, zie: mahesåpĕnoelar.
pĕnoembak, piekenier.
pĕnoemping, ambtstitel.
pĕnoeṇṭoeng, gamĕlaninstrument.
pĕnoeroeng, staatsiepiek der boepati's.
pĕnongsong, hf., songsong- of pajoengdrager.
pĕntjoe, halfbolvormige verhevenheid op de gamĕlanbekkens.
pĕrang (prang), oorlog.
pĕringgitan, overdekte doorgang tusschen vóor- en binnenhuis.
Pĕrmadi, persoonsnaam.
pĕrtåmå, såmå pĕrtåmå, pradjoeritnaam.
pĕrtåpå, zie: dånåpĕrtåpå.
pĕrtapan, kluizenaarsverblijf.
Pĕrtimah, zie: Fatimah.
pĕsaréan, praalbed.
pĕsiṇḍèn, zanger en zangeres.
pĕṭak, hg., poetih, lg., wit.
pĕtat, zie: djoengkat.
pĕtĕng, donker; gĕḍong pĕtĕng, gevangenis.
pikoel, gewichtshoeveelheid; ook over den schouders dragen.
pindjoeng, wijze van dragen van de tapih door jonge meisjes.
pitoe, zeven.
plåntjå, standaard voor pieken enz.
plĕngkoeng, poort met booggewelf.
plèrèd, zie: palèrèd.
Poegĕr, persoonsnaam.
poegoet, afgebroken, afgestompt.
poernåmå sidik, kleurennaam voor zwart met wit.
poesåkå, erfstuk.
poespåråna, gamĕlannaam.
Poespitå, persoonsnaam.
poetih, lg., pĕṭak, hg., wit.
poetrå, hf., atmådjå, oud jav., anak, hg. en lg., kind. Poetrå ook = namaaksel.
poetri, prinses.
poewåså, lg., sijam, hg., vasten; de vastenmaand, de 9de van 't jaar.
poewi-poewi, een blaasinstrument.
pradjoerit, soldaat, krijgsman.
pradjoeritan, zie kotang pradjoeritan.
prågå, riviernaam.
Pralåkå, persoonsnaam.
pralatan, pralåtå en gevolg.
prang, zie: pĕrang.
pratonggå, gamĕlan.
Prawåtå, persoonsnaam.
Prawirå, persoonsnaam.
prawirå tåmå, pradjoeritkorps.
prijahi en prijaji, eldelman en -vrouw, ambtenaar.
Prijangan (parahiangan), naam van een gewest.
pring, zie: dĕling.
proenggoe, brons.

radèn, rahadèn, adellijk predicaat.
rådjå, vorstentitel.
rahadèn, zie: radèn.
rambat (vlak dak), tratagnaam.
ramboe, gĕṇḍingnaam.
rampok (rampog), gezamelijk met pieken afmaken.
rånå, zie: poespåråna.
rånggå, ambtstitel, loek rånggå, poesåkånaam.
rangkoeng, gĕṇḍingnaam.
rangoe-rangoe, gĕṇḍingnaam.
rangsang toeban, gĕṇḍingnaam.
rantjakan, onderstel van gamĕlaninstrumenten.
Råsåwoelan, persoonsnaam.
rasoekan, zie: klambi.
Rat (wereld), persoonsnaam.

råtådjajan, kratonwijk.
ratoe, vorstin, gehuwde vorsten- en vorstinnendochter (ook vorst).
råwå, såkå råwå, buitenstijlen van 't hoofddak der pĕṇḍåpå's.
rawånå, naam van den aanvoerder der boetå's.
rawé, ḍéṇḍéng rawé, uitgerafeld gedroogd vleesch.
rĕbab, gamĕlan-strijkinstrument.
rĕbo, woensdag.
rĕboet, afrukken, plunderen.
rĕdi, zie: goenoeng.
rĕdjå, persoonsnaam.
Rĕdjoenå, zie: Ardjoena.
régol, poort.
réjog, kunstpaard van bamboevlechtwerk; berijder daarvan; dans dezer kunstrijders.
rèndèng, gĕṇḍingnaam.
rĕngginang, schijfvormig kĕtanbaksel.
rĕprĕpan, ritardando.
rĕsi, kluizenaar.
rĕsik (rein, afgedaan), glaḍi rĕsik, zie glaḍi.
rijå, ambtstitel.
rinå-rinå, gĕṇḍingnaam.
ringgit, hg., wajang, lg., tooneelpoppen, voorstelling daarvan.
ritjik-ritjik, gĕṇḍingnaam.
roesak, parang roesak, baṭikfiguur.
ròkok, stroosigaret.
ron (blad), ontjèn ron, bloemensnoeren aan de ooren.
rontèk, kleine vlag.
rotan, stengels van klimpalmen.
rotjèk, zie: kĕtjèr.

sabĕt, sabel.
saboek, gordel.
saboengkoel, zie: bawang saboengkoel.
sajak, schootsvel.
sajid, mannelijke afstammeling van den profeet.
sajidin, ar., heer van den eeredienst, vorstentitel.
såkå, stijl (pilaar).
Sålå, Soeråkartå, plaats- en rijksnaam.
saléndro, saléndro (soerå-éndrå), gamĕlanstelsel met 5 tonen in 't oktaaf.
salikoer, sĕlikoer, 21.
såmå (gelijk aan), såmå atmådjå of- poetrå, såmå pertåmå, lijfwachtkorpsen, såmåtali, verzorgers der vorstelijke rijpaarden.
samir, halsband, dienstteeken der dragers of bewaarders van vorstelijke poesåkå's, lijfstukken, enz.
saṇḍangan (kleeding), klankteeken, letterteeken.
santĕn, steunsel; såkå santĕn, bijstijlen.
santri, poesåkånaam.
sapitan, vleesch of gebak in waaiervormig gespleten bamboelatjes geklemd.
sari (liefelijk), zie goentoer sari.
sarifah, ar., saripah, vrouwelijke afstammeling van den profeet.
saroeng, scheede; ook scheedevormig kleed.
saroengan, scheede b.v. van wapens.
såsrå, någåsåsrå. kĕrisvorm met het beeld van den någå.
sawah, lg. (sabin, hg.) bevloeibaar rijstveld.
sawahan, met sawah's bedeeld.
sawal, 10de maand van 't jaar.
sawoeng galing, zie galing.
sĕḍèrèk, broeder, ook van voorwerpen, zooals wapens.
sĕgårå, zee; sĕgårå wédang, poesåkånaam.
sèh, persoonstitel.
sĕkar, hg., kĕmbang, lg., bloem.
sĕkar dalimå, zie: zie: dĕlimå.
sĕkatèn, godsdienstig feest.
sĕkatènan, panggoeng voor den gamĕlan sĕkati.
sĕkati (sĕsĕk ati), gamĕlan sĕkati, de beide gamĕlan's, die gedurende de sĕkatèndagen bespeeld worden.
Sólå, persoonsnaam.
Sélan, Ceylon.
sĕlamĕt, lg., wiloedjĕng, hg., soegĕng, hf., heil, welvaart, sĕlamĕt, ook een poesåkånaam.
sĕlamĕtan, offermaal.
sĕlawatan, tĕbiran, bidstond.
Sĕlébĕs, 't eiland Celébes.
sĕlèṇḍang (slĕṇḍang), draagdoek.
sĕlir, zie. ampéjan.
sĕlobok, dodot sĕlobok, galakleed der panèwoe's en mantri's gĕlaḍag.
sĕmbah, huldegroet, zie njĕmbah.

sémbong, dubbele galaborstdoek.
sèmĕkan, zie kĕmbĕn.
sĕmirat, gĕṇḍingnaam.
sĕmoet (mier), sĕmoet gatĕl, zie gatĕl.
sénåpati, veldheer; overste.
sĕndikå, u zegt het; zooals u beveelt!
sĕnén, maandag.
sĕnénan, maandagsch steekspel, zie ook: watang.
sĕngkan, bevorderd, verheven: pangéran sĕngkan, prins door verheffing.
sĕnik, ronde mand.
sĕntånå, vorstelijk bloedverwant.
sĕpèhi (sepoy), bengalees.
sĕpinang, zie: ḍĕṇḍang sepinang.
sĕptoe, zaterdag.
sĕpton, zaterdagsch steekspel.
sĕrati, verzorgers der olifanten.
sĕrban, tulband, zie: oeḍèng.
sèrèdan, sleep van de tapih.
sĕroetoe, sigaar.
sĕs (ĕsĕs), hf., (oedoed, hg. en lg.), rooken, sigaar en sigaret.
sĕsĕk, beklemd, bedrukt.
sĕtinggil, siti inggil, verheven grond, terras vóor en achter den kĕḍaton.
sèwoe, zie: boemi sèwoe.
sidik, zie: poernåmå sidik.
Sih, persoonsnaam.
sijam, poesåkånaam; zie ook: poewåså.
Sijĕm, Siam.
sikĕpan, galabuis.
silå, zitten met gekruiste beenen en in den schoot samengelegde handen.
sima, zie: matjan.
Sindoe, persoonsnaam.
singå nĕgårå, ambtstitel als mĕrtaloeloet.
siniwåkå, in vorstelijke staatsie op den troon zitten.
sinoehoen, sinoewoen, vorstentitel.
sirap, houten dakpan.
sirih, mal. soeroeh, lg., sĕḍah, hg., betel.
siti, grond.
soedibjå, doorluchtig, vorstentitel.
soegĕngipoen, hf., genitief van soegĕng, zie: sĕlamĕt.
soegriwå, aanvoerder der kĕṭĕk's.
soeling, fluit.
soeloeng ḍajoeng, gĕṇḍingnaam.
soeltan, sultan.
soembit, lange met een ijzeren vork gewapende steunstok.
soemping, oorversiersels.
soenan, wali-en vorstentitel.
soenat, lg. en hg., tĕtĕs, hf., besnijden en besnijdenis van meisjes.
soengkoeh, brådjå soengkoeh, poesåkånaam.
soengsoen, laag; sĕmbah soengsoen, lage sĕmbah.
soepit, hf., tĕtak, hg. en lg., besnijden en besnijdenis van jongens.
soera, ar., koranhoofdstuk.
soerak, gamĕlannaam.
Soeråkartå, plaats en rijksnaam (Sålå).
soerålåjå, indische godenhemel.
soerambi, voorzaal van de mĕsdjid.
soerånåtå, ambtstitel.
soerjå, zon; persoonsnaam.
soeroeh, lg., sĕḍah, hg., betel.
soesoehoenan, vorstentitel.
soewĕng, lg., en hg., sĕngkang, hf., oorknoppen.
soṇḍèr, danssjerp.
songbah, gĕṇḍingnaam.
songgom, zilveren standaard voor de spuwvaas.
songkok, krijgshoed.
songsong, zie: pajoeng.
sòrot, rand, kĕpålå bij tjiṇḍé kleedingstukken; ook poesåkånaam.
sri, plaats, ook persoons- en poesåkånaam.
srimĕnganti, één der voorhoven van den kĕḍaton.
swåså, metaalmengsel.

taboeh, klepel, gamĕlanhamer.
taboehan, gamĕlan.
takir ponṭang, mandje van palmblad.
taléḍèk, tĕléḍèk, openbare danseres.
tåmå, tamtåmå, zie: prawirå tåmå.
tamèng, schild.

tampat, mal., waḍah, doos, koker, bak enz.
tamtåmå, zie: tåmå.
tanḍoe lawak, draagstoel of -koets.
tanggal, maansikkel.
tåpå, asceet, als asceet leven, boetedoen.
Tapan, persoonsnaam. Zie ook gådå tapan.
tapih, lg., njamping, hg., vrouwenkleed.
Taroeb, plaats- en persoonsnaam.
taroenå, wirågå taroewå, poesåkånaam.
Taroenådjåjå, Troenådjåjå, persoonsnaam, pradjoeritafdeeling.
tawonan, ròtanringkussentjes onder de klankstaven der saron's.
tĕbiran, zie: sĕlawatan.
tĕkĕn, stok, staf.
témbok, metselwerk, muur.
tĕngĕn, rechts, rechter.
tĕpèn, geboord.
tĕtak, zie: soepit.
tĕtĕs, zie: soenat.
tigå, hg. (tĕloe, lg.), drie; tigå warnå, kleurennaam voor rood, wit en blauw.
Tilangkas, persoonsnaam.
Timbal, persoonsnaam.
timbalan dalĕm, vorstelijke last.
tjahos, hf., djågå, lg., djagi, hg. wachthouden.
tjåkrå, wapen van Wishnoe, poesåkånaam.
tjanṭèl, haak, zie: loektjanṭèl.
tjantjadan, voetenbank bij den ḍampar.
tjaping, hoed van gevlochten bamboe.
tjébol, dwerg.
tjébolan, dwergen en andere misvormden.
tjĕlånå, lange broek.
tjĕmpåkå, geurige boombloem.
tjĕnélå, muilen.
tjĕpoeri, zie: gantènan.
tjilik, zie: alit.
tjinå, Chinees, chineesch, pĕrangtjînå, de oorlog met de Chineezen.
tjinḍé, veelkleurig zijdeweefsel.
tjitrå, persoonsnaam.
tjoerigan, 't op de linker heup in een anggar dragen van den kĕris.
tjoṭé, zie: njoṭé.
tlatjap, getande kringen op hoogadellijke pajoeng's.
Toeban, plaatsnaam.
toelak, zie: bangoen toelak.
toembak, lg., wahos, hg., piek, lans.
toemĕnggoeng, ambtstitel.
toempal, oplegsel, borduursel.
toendjoeng, de onderpunt van een lansschacht.
toenḍoeng, verdrijven; toenḍoeng moengsoeh, poesåkånaam.
toenggoel (boven iets uitsteken), vaandel; toenggoel woeloeng, naam van een heilig vaandel.
toer, zie: bajĕm toer.
toeri, zie: koeḍoeptoeri.
toewan, heer (ook vrouwe).
toko, winkel.
topèng, masker.
toro, lange kiel der bedienden.
tòwok, werpspies.
tradjoe mas, pĕnḍåpå met 6 såkå's goeroe.
tratak, vlak dak of afdak van sèsèk.
trimoerdå (driehoofdig), kleurennaam voor rood, wit en zwart.
trisoelå (wapen van Siwå) poesåkånaam.
Troenådjåjå, zie: Taroenådjåjå.

waḍah, doos, koker enz., waḍah sĕs, zie: sĕs.
wadjik, zoet gebak van kĕtan met kĕlåpå.
wahos, zie: toembak.
wajah, hg. (poetoe, lg.) kleinkind.
wajang, zie: ringgit.
wali, Islamprediker.
Wanḍan koening, naam van een voormalig rijk.
wanéngbåjå, pijlkokerdrager bij de pradjoerit's njoetrå.
wangkidan, zie: koeloek.
wangkingan, zie: ḍoewoeng.
warangan, rattekruid.
warnå (wĕrnå, lg., warni, hg.), kleur, vorm.
waroeng, spijskraam.
wasi, jeugdig kluizenaar.
watang, geknopte steekspellans; steekspel.
wawoe, 7de jaar van de windoe.

wĕḍak, huidpoeder van rijstmeel.
wĕdånå, ambtstitel.
wédang (heet water), zie sĕgårå wédang.
wĕḍoeng, zie: pĕniwèn.
wédok, vrouwelijk.
wĕringin, vijgeboomsoort.
wétan, oost.
widådari, hemelnimf.
Widjåjå, persoonsnaam.
wilågå; någå wilågå, gamĕlan- en persoonsnaam.
wilahan, klankstaaf.
wiloedjĕng, zie: sĕlamĕt.
wiloedjĕngipoen, genitief van wiloedjĕng.
Winåtå, persoonsnaam.
windoe, achtjarig tijdperk.
wingking, hg. (boeri, lg.), achter.
wiråbrådjå, pradjoeritkorps.
wirågå taroenå, zie: taroenå.
witånå, bangsalnaam.
witjaksånå (wijs), ambstitel.
woelan, hg. (sasi, lg.), maand.
woeloe, zie: banjoe woeloe.
woeloeng, zie: toenggoel woeloeng.
wong, lg. (tijang, hg.) mensch.
wontĕn, hg. (ånå, lg.), er is, er zijn (werkwoord).
wradin, hg. (wråtå, lg.), gelijkelijk.
wrångkå, 't breede hoofd van de houten kĕrisscheede.

WOORDEN,

die, behalve de boven vermelde, nog in de beschrijving der platen voorkomen.

---

angkoes, pieknaam.
ardå walikå, een der gouden rijkssieraden.
awatara, verschijningsvorm.
boetå, reus.
ḍapoer, vorm, van wapens.
dijan, olielampje.
Djåjå, persoonsnaam.
gamĕl, paardenknecht.
gaṇḍèk, ampilannaam.
garoeḍå rĕsmi, naam van een piek.
goḍi, metalen scheede boven om de schacht van een piek, goḍi djinggring, id. uit ringen bestaande; goḍi soelam, id. met gedreven figuren.

kaṇḍil, een der rijkssieraden.
katjoe, een der rijkssieraden.
kĕṇḍågå, een der ampilan.
koeṭoek, een der rijkssieraden.

landéhan en landéjan, piekschacht.

mangoenonĕn, een der ampilan.
mapak, metalen ring om den top der piekschacht.
mĕndjangan, een der rijkssieraden.
mĕrak, een der rijkssieraden.

Niti, persoonsnaam.
njråtjåbålå, een der pieken.

ongsåtåmå, reuzennaam.

pajal, een der pieken.
panèkĕt, ambtstitel.
pĕngoendjoekan, een der ampilan.
pĕsi, onderpunt, waarmede de piek in de schacht steekt.
pĕson, zonder pamor, van wapens.
pĕtjroek sili, een der pieken.
pĕtoerasan, een der ampilan.
pinang, bestanddeel der betelpruim.
Poespå, persoonsnaam.

samboek, zweep.
sangoet, een der pieken.
sawoe, boomsoort.
sĕpoeh, oudere in rang.
songgom, een der ampilan.
sopal, onderpunt van een piekschacht.

tjangak, vogelsoort.
tjarak, drinkhoren.
tjĕmårå, vliegenjager.
tjĕmiti, karwats.
tjĕmpoeling, een der pieken.
tjèrèt, een der ampilan.
tjoeṇḍå mani, een der pieken.

wahana, godenrijdier.
wos woetah, pamorvorm.
wĕtoek, basis van een piek tusschen de punt en de pĕsi.
Widjåjå, persoonsnaam.
widjikan, een der ampilan.

BESCHRIJVING DER PLATEN.

I.

DE GAMĔLAN SĔKATI.

Daar de poesåkå, kyahi Goentoer madoe, op andere dan de sĕkatèndagen niet naar buiten mag worden gebracht, werd zijn poetrå, kyahi Någå, vóor de zuidelijke panggoeng op 't mĕsdjidplein ter afbeelding opgesteld. Gebrek aan licht en aan ruimte voor 't plaatsen van den lichtdruktoestel, op genoegzamen afstand om alle instrumenten samen te vatten, belette ons den gamĕlan op de panggoeng af te beelden.

Op den voorgrond staat de bonang baroeng met zijn 14 klankbekkens en twee bonangs's pĕngapit, bespeeld door den met een witten koeloek, met oorsieraden, bloemensnoeren en samir getooiden loerah nijågå. Tegenover hem zit zijn helper, een minderjarige nijågå, met den rug naar ons toegekeerd.

Achter den loerah worden de vier saron's, ieder met 7 klankstaven, bespeeld; de grootste dĕmoeng tusschen de beide saron's in engeren zin, en rechts van deze drie (links op de plaat) de kleinere pĕking. Achter dezen pĕking hangen de beide gong's in hun gajor en rechts een weinig daarvóor behandelt een andere nijågå de beide kĕmpjangbekkens; terwijl de kleinere bènḍé's geheel vóóraan, rechts van den bonang gezien worden. Links van dit hoofdinstrument en een weinig naar achteren ligt de bĕḍoeg in zijn fijn besneden raamwerk.

(Hoofdstuk Sĕkatèn.)

II.

DE MĔSDJID AGĔNG.

Wanneer men door de toegangspoort 't mĕsdjidplein betreden heeft, ziet men vlak voor zich wat deze plaat te aanschouwen geeft.

't Hooge piramidale middendak is 't bovenste der daken van 't eigenlijke bedehuis. Van de lagere daken zien we slechts een klein gedeelte, omdat 't overige geheel door de daken der soerambi of voorzaal bedekt is. 't Lage breede benedendak vertegenwoordigt wat de èmpèr bij gewone pĕnḍåpå's genoemd wordt. 't Hoogere breede dak overdekt de binnenzaal der soerambi.

Buiten de èmpèr en binnen den lagen opengewerkten muur op den voorgrond, ligt de vijver of gracht, die 't geheele gebouw omgeeft, en waardoor aan deze voorzijde drie steenen dijken gelegd zijn (één achter elke opening in den muur), waarvan alleen de middelste gedeeltelijk als een brug boven 't water uitsteekt. Onder de tot die brug leidende houten poort door, zien we de houten leuningen van 't droge middelgedeelte van die brug, waarvan de vóor- en achterhekken open staan. Daarnaast wijzen steenen pilaren, door dunne houten leunbalken verbonden (evenals bij de beide zijtoegangen) den buitenkant der onder water liggende zijpaden aan.

Sawoeboomen beschaduwen 't vrij ruime plein van afstand tot afstand.

(Hoofdstuk Sĕkatèn, Tĕbiran Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

III.

DE ALOEN-ALOEN LOR,

op den morgen van den Garĕbĕg Moeloed.

Wij staan op den aloen-aloen en hebben den noordelijken toegang achter ons. Vóór ons zien wij de beide omheinde wĕringin koeroeng, en tusschen beide door in de verte de sĕtinggil. Verder zijwaarts daarvan de, evenals de pas genoemde boomen, in pajoengvorm geschoren wĕringin's der zuidzijde van 't plein.

Op den voorgrond rijzen enkele gewimpelde mannelijke gĕndérå's (daloedag) omhoog en naast dezen herkennen wij de met driekleurig, en met vergulde figuren beplakt, doek omhangen pajoeng's agoeng der districtsregenten, wier volgelingen, pradjoerit's arahan en anderen, hun standplaatsen bij die waardigheidsteekens hebben ingenomen. De meesten zijn evenwel, na hun

korte vlagpieken (rontèk) in den grond geplant te hebben, met de volksmenigte verder zuidwaarts opgegaan om de juist van de sĕtinggiltrappen afdalende kratontroepen te bekijken, of wel ze vleiden zich tot verpoozing in 't zand, of meer achteraf bij een der wandelende waroeng's neder.

Achter de wĕringin koeroeng zien we weder andere en ook vrouwelijke gĕndérå's (oemboel-oemboel) boven 't opeengedrongen volk, dat ons 't verdere uitzicht belet, uitsteken.

Konden we met een goeden tooneelkijker onder de daken der bangsal's op de sĕtinggil doordringen, dan zouden we daar den Sultan in vollen staatsie met den resident op de troon zien zitten.

't Schemerlicht dat dáar heerscht was natuurlijk te zwak, bij 't felle zonlicht daarbuiten, om een miniatuurbeeld van deze hoofdgroep van 't feest in $\frac{1}{50}$ seconde op de plaat te doen ontstaan.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

IV.

DE PRADJOERIT'S WIRÅBRÅDJÅ.

Evenals van alle andere pradjoerit-korpsen werd ook van dit korps slechts een gedeelte afgebeeld, en de voltalligheid aan de duidelijkheid opgeofferd zonder aan de volledigheid te kort te doen.

Eene enkele sectie geweerdragenden en een klein aantal piekeniers waren immers voldoende om met de muzikanten, de vaandeldragers en één der officieren (pandji's) een overzicht te geven van het geheel, dat van de sĕtinggiltrap noordwaarts over de pagĕlaran naar zijn standplaats op den aloen-aloen marcheert.

Vooraan twee tamboers en één pijper, gevolgd door den pandji en de twee vaandels die door de kyahi's Santri en Sĕlamĕt gedekt zijn. Dan volgt eene sectie fuseliers met een onderofficier op de rechterflank van 't eerste gelid. Eene sectie piekeniers, door een anderen onderofficier voorafgegaan, sluit den stoet.

Op den middengrond 't westelijke zijgedeelte van de tratag Pagĕlaran, en daarachter de daken van de bangsal Pĕngapit koelon.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

V.

DE PRADJOERIT'S BOEGIS.

Van de 75 manschappen van dit korps werden er 17 afgebeeld. De overigen zijn piekeniers, evenals de 9 djadjar's, die op de plaat voorafgegaan worden door de zes muzikanten, één commandeerenden loerah en den vaandeldrager.

Vooraan op den rechtervleugel gaat de poewi-poewiblazer met een eenvoudige, naar buiten trechtervormig verwijde, houten buis, met toongaten voor de vingers der beide handen en een rieten mondstuk, dĕrmènan. Zijn nevenman bespeelt een paar kleine metalen handbekkens, kĕtjèr, en hen volgen twee bĕṇḍéslagers en twee kĕtipoengspelers, die hun trommen met een trommelstok bewerken.

De loerah draagt een sleepsabel en de vaandrig een hollandsche vlag, gekroond met een gewone rechte, vierkante piek zonder eigennaam. Bij officieele plechtigheden wordt de vlag door den kyahi Loek Rånggå gekroond.

't Gebouw op den achtergrond is de groote pĕṇḍåpå of bangsal op 't erf van den rijksbestuurder. Wij zien van onderen tegen de sèsèk van de zuidelijke tratag aan, en daarachter op de sirapdaken van de èmpèr en van 't hoogere middengedeelte dezer ontvang- en feestzaal.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

VI.

DE PRAALPAARDEN, TITIHAN DALĔM.

De beschrijving in den tekst geldt het oogenblik waarop de paarden door de régol kĕḍaton over 't plein Srimĕnganti naar de sĕtinggil worden geleid. Om den stand der zon werden zij bij 't afbeelden in omgekeerden zin opgesteld, van buiten naar binnen terugkeerend, en dus met de westelijke bangsal Srimĕnganti op den achtergrond en de régol Kĕmaṇḍoengan in den rug. 't Kleine dak tusschen deze poort en de bangsal overdekt de wachtplaats van de schrijvers van den hoofdregent van dienst, 't hoofd van de kratonwacht, die zijn beurtwacht gedu-

rende een etmaal onder de noordelijke èmpèr der bangsal koelon betrekt.

Voorop gaat de oudste běkěl der såmåtali's, de běkěl sěpoeh, die een vorstelijke zweep als ampilan, en daarom ook de samir om den hals draagt. De zweep wordt door een gelen pajoeng gedekt en door twee piekdragers geflankeerd.

In plaats van den dòdot en den witten koeloek der běkěl's dragen de piekeniers een běběd en een zwarte hofmuts.

Twee loerah's, zonder samir, omdat zij geen ampilan dragen, volgen, en daarachter gaat een ngoḍé of reserve-pěngampil tusschen de beide dragers der met zilver beslagen banṭéng-horens, tjarak [1]; allen djadjar's of såmåtali's zonder rang.

Dan volgt het eerste paard, een fraaie bruine hengst (merries worden alleen door den minderen man, en dan nog bij uitzondering bereden), door twee djadjar's aan de hand geleid en met een kostbaar gala- of tournooizadel bekleed. Rechts van 't edele dier loopt zijn pajoengdrager met het gele zonnescherm.

Wederom door drie pěngampil's voorafgegaan, die een zweep (samboek), een karwats (tjěměti) en een vliegenwaaier (tjěmårå) dragen, volgt het tweede paard, misschien nog edeler van vorm dan 't eerste, en koolzwart van kleur; en, na een zweepdragenden pěngampil en twee ngoḍé's 't derde, een zwaarder gebouwde sjek. Deze beide paarden dragen goudgerande fluweelen schabrak's en worden op dezelfde wijze als 't eerste geleid.

Achter den sjek gaat de wědånå, die, hoewel hij niets draagt, als aanvoerder van 't geheel, even als alle ampilandragers en de geleiders der paarden, met de samir tjinḍé getooid is. Hij is bovendien door zijn witten koeloek en zijn dòdot van zijn volgers te onderkennen, gaměl's of stalknechts zonder rang, die roodkoperen waschbekkens, waterscheppers en andere stalgereedschappen dragen en weder door twee piekdragers gevolgd worden. Deze djadjar's zijn allen in een běběd gekleed en dragen den zwarten koeloek als hoofddeksel.

(Hoofdstuk Garěběg Moeloed en Garěběg Dal.)

[1] Drinkhorens, aan den wilden stier ontleend.

VII.

DE OEPÅTJÅRÅ BANJAK DALANG SAWOENG GALING.

De acht gouden rijkssieraden werden door mij gegroepeerd zooals deze plaat die te zien geeft, opdat allen goed zouden uitkomen. Op de beide eerste platen van 't werk: In den kěḍaton van Jogjåkartå en op plaat XI van dit werk ziet men in welke volgorde zij door de edelmaagden, abdi dalěm prijaji manggoeng, vóor den Sultan uitgedragen worden.

Links op de marmeren tafel staat de fijn gevederde pauw, měrak; daarnaast ligt het hert, měndjangan. De fraai geschubde en gekroonde någå of slang, ardå walikå, neemt ongeveer 't midden in; de vierkante wěḍakdoos, koeṭoek, staat daarvóor, en de van goud en zilver vervaardigde kanḍil, de lantaarn waarin 't kleine olielampje, dijan (o. a. ook voor de opiumpijp gebruikelijk) geplaatst is, daarachter. Dan volgen de keurig gedreven piramidale zakdoekdoos, katjoe, de even fraai bewerkte gans, banjak ḍalang en de haan, sawoeng galing.

Men ziet dat ook de dieren doozen zijn, wier deksels zich op hun ruggen openen, en die tot berging van soeroehbladeren, tabak, kalk, gambir en andere betelbenoodigdheden heeten bestemd te zijn, hoewel ze als zoodanig natuurlijk niet gebruikt worden.

(Hoofstuk Garěběg Moeloed en Garěběg Dal.)

VIII.

DE AMPILAN.

Deze plaat bevat alle ampilan, die den Sultan door de vrouwelijke abdi dalěm pårå goesti nagedragen worden, behalve de gouden sigarettendoos, waḍah sěs, die op 't oogenblik, dat het lichtbeeld vervaardigd werd, zich in handen van 's vorsten lijfdienaar van dienst bevond, en de beide geweren, die ook door mannelijke kåntjå's ngampil vóór de staatsiepieken gedragen worden, en waaraan dan, door de roode doeken waarmede zij bekleed zijn,

niets, en ook, toen ik ze ontblootte, weinig bijzonders te zien was, omdat die, hoewel fraai bewerkte weeldewapens, oude vuursteengeweren van europeesch maaksel zijn. Zie plaat II van 't werk: In den kědaton van Jogjåkartå, en den daarover handelenden tekst.

Vóor de tafel staat de gouden troonzetel, ḍampar kĕntjånå, met de kleinere ḍampar tjĕpoeri, waarop 't gouden betelstel, tjĕpoeri, geplaatst is; de gouden pĕngódjokan of spuwvaas op zijn zilveren standaard, sònggom, en de voetenbank tjantjádan. Een grootere zilveren spuwvaas en de zilveren gaṇḍèk, waarin kinderspeelgoed en kleederen van den eersten Sultan van Ngajogyåkartå bewaard worden, staan daarnaast.

Vooraan op den rand der tafel liggen drie sabels. De voorste, met gouden scheede en greep, kyahi Mangoenonĕn, is een javaansch sierwapen. Een roode doek voor 't aanvatten omhult de scheede. De beide anderen, met gouden gevest en zwarte met goud beslagen scheede, zijn korte europeesche degens.

Achter die sabel staat links de pĕngóendjoekan, 't drinkstel, een groote gouden kom, waarin onder een kegelvormig purperfluweelen met zilver beslagen deksel een zilveren theepot (tjèrèt) meegedragen wordt; en rechts de pĕtóerasan, een gouden kom met gouden waterkruik, welker mondstuk als een vogelkop bewerkt is. Vóór deze beide ampilan plaatste ik de widjikan, een gouden handewaschkom op een gouden schaal waarop nog een vork en een lepel liggen; en achter de beide pas genoemde grootere stukken den goudgevleugelden pijlkoker, éṇḍong, en de bádak of waaier van pauweveeren. De met goud beslagen boog, gĕṇḍéwå, staat links voor de pĕngoendjoekan, en daarvoor de vierkante wĕḍakdoos, kĕndågå. 't Met pieken bedekte en alweder met goud beslagen ròtanschild, támèng, ligt rechts, de pieken met houten scheeden gedekt.

In de tjĕpoeri onderkent men de verschillende onderdeelen van een behoorlijk betelstel, de tabaksdoos, 't kleinere kalkvat, de peperhuisvormige soeroeh bladhouder, pinang- en gambirdoosjes, enz.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

IX.

DE STAATSIEPIEKEN, WAHOS.

Er zijn er meer dan de 12, die hier afgebeeld zijn en gewoonlijk door even zooveel abdi's dalĕm kåntjå ngampil gedragen worden. Zie plaat II van 't werk: In den Kĕḍaton van Jogjåkartå en daarbij behoorenden tekst. Twee andere pĕngampil's dragen de beide geweren, in de bij de voorgaande plaat gegeven verklaring genoemd.

Elke piek bestaat uit het eigenlijke wapen wáhos, laag javaansch: ṭóembak, en de meest van kostbaar hout vervaardigde schacht, laṇḍéhan, welker boveneind met een metalen ring (mapak) omgeven en dikwijls nog door een metalen scheede (goḍi) versterkt is, die effen zwart gelakt (goḍi tjĕmĕng) of met een netwerk van gouden en zilveren figuren bedekt is (goḍi soelam), of ook wel uit opvolgende ringen bestaat (goḍi djinggring). In 't dus versterkte boveneind van de schacht is de onderpunt (pĕksi) van 't wapen gedreven. De op den ring steunende basis van 't vrije gedeelte heet wĕtoek.

Ook 't ondereind van de laṇḍéhan is van een stevige maar stompe metalen punt voorzien (toendjoeng of sopal).

Vrije houten scheeden (saroengan of wrångkå) dekken gewoonlijk de punt of de punten dezer wapens.

Meestal is 't ijzer der toembak's met wit meteoormetaal doorsmeed (pamor), dat bij alle hier genoemde pieken naar den vorm der figuren pamor wos woetah heet. Zonder pamor wordt het ijzer pĕson genoemd.

De laṇḍéhan is altijd met een scheedevormigen zak van tjiṇḍé- of ander doek omkleed, dat op de plaat nog gedeeltelijk zichtbaar is.

De afgebeelde pieken zijn van links naar rechts:

1. kangdjĕng kyahi Sangoet, die een vogel, den steltlooper tjangak voorstelt. Geen pamor, dus pĕson.
2. k. k. Garoeḍå rĕsmi, een dubbele garoeḍå; d. i. de wahana of 't rijdier, of ook de zonarend van den god Wisnoe.
3. k. k. Trisoelå, de drietand van den god Siwå en zijn awatara baṭårå Goeroe.
4. k. k. Tjĕmpoeling, verkeerdelijk soms Trisoelå genoemd. Een driedubbele harpoen.

5. een piek van gewonen vorm en zonder eigennaam.
6. k. k. Nråtjåbålå, mede een wapen van baṭårå Goeroe.
7. k. k. Tjoeṇḍå mani, aldus genoemd naar den vorm (ḍapoer), die aan dien van 't gelijknamige wapen van den boetåvorst Ongså Tåmå beantwoordt.
8. k. k. Pajal, weder een wapen van båṭårå Goeroe.
9. k. k. Tjåkrå, de werpschijf van praboe Krĕsnå (Krisnå), eigenlijk de vlammende zon van den zonnegod Wisnoe, wiens achtste awatara Krisna is.
10. k. k. Angkoes, de haak, angkoes, door den Sultan van 't voormalige rijk Padjang bij 't berijden van zijn olifant gebruikt.
11. k. k. Tanggal, de maansikkel. Geen pamor, dus pĕson.
12. k. k. Pĕtjroek sili, in den vorm van een wilde-eendsoort, pĕtjroek, die een sili, een soort van visch, inslikt. Ook deze piek heeft geen pamor, omdat de hals-, buik-, vleugel- en staartvederen een andere bewerking eischten.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

X.

DE PRADJOERIT'S MIDJI: SÅMÅ ATMÅDJÅ.

Deze lijfwacht telt slechts twaalf manschappen. Twee ervan hebben de wacht in den kĕḍaton. In den garĕbĕg-optocht dansen zij in twee groepen, ieder van vijf man, vóor de manggoeng's uit, die onmiddellijk aan den Sultan voorafgaan. Zie plaat XI. Eén dezer groepen is op deze plaat afgebeeld.

Zij dragen den rolvormigen tulband oeḍeng gilik, met bloemen getooid, den kòtang pradjoeritan met den zilveren kaloeng of borstplaat, den tweekleurigen met een lederen saboek omgorden dòdot bangoen-toelak, en in de linkerhand 't ròtanschild, tamèng, en in de rechter (vreemd genoeg) den oud-hollandschen houwdegen.

Door de openingen van den voormuur van de sĕtinggil, waarover zij beoosten de tratag Rambat en de bangsal's naar binnen terugmarcheeren, zien we de kronen der wĕringinboomen van den aloen-aloen en 't dak van de vorstelijke bangsal Pĕngapit bezijden de Pagĕlaran.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XI.

Z. H. DE SULTAN IN OPTOCHT NAAR DE SĔTINGGIL. A

De Sultan treedt juist aan den arm van den adsistent-resident Varkevisser (wegens ongesteldheid van den resident) uit de régol Dånå Pĕrtåpå (Kĕḍaton) naar buiten, voorafgegaan door twee pradjoerit's Langĕn Astrå en twee lijfwachtdragonders, allen met getrokken sabels [1]. De eersten zijn moeilijk te onderkennen, omdat ze achter de dragonders en de manggoeng's gaan en door dezen gedeeltelijk bedekt worden.

Vóor hen gaan de acht abdi's dalĕm prijaji manggoeng met de gouden rijkssieraden, door de vier njahi's kliwon begeleid, en vóor dezen dansen de tien pradjoerit's midji in twee groepen over 't plein srimĕnganti naar de beide toegangen van de régol kĕmanḍoengan, die wij dus achter ons hebben.

De Vorst zelf wordt door zijn gouden gala-songsong overschaduwd, de adsistent-resident door diens goud-wit-goud gekringden pajoeng beschut. Pangéran adipati Pakoe Alam de vijfde gaat in kolonelsuniform naast dezen, een weinig achterwaarts, mede door een gouden zonnescherm verduisterd. Aan zijn linkerzijde wandelt de militaire commandant, de luitenant-kolonel van den Abeelen en rechts van dezen, achter den adsistent-resident, de tolk van den Berg. De lijfwacht-commandant, ritmeester Kohn, is achter en boven de manggoeng's zichtbaar. De commandant der schutterij, Raaff, beweegt zich op den uitersten linkervleugel naast zijn medelandhuurder, den gepensionneerden artillerie-overste Eekhout.

[1] De beide pradjoerit's Langĕn Astrå zijn voor deze gelegenheid niet met pieken, maar met sleepsabels gewapend.

De kleinere gele pajoeng's op den achtergrond behooren bij de vorstelijke ampilan die grootendeels onzichtbaar bleven, omdat ze 't poortgebouw nog niet binnengedragen zijn of in de schemering daarvan verborgen blijven. Dit geldt ook van alle overige feestgenoodigden.

De beide kleine houten loodsen rechts en links van de régol dienen tot wachtplaatsen van de javaansche poortwacht en van de europeesche ordonnansen van dienst. Ook de hollandsche lijfwacht-dragonder, die dezen voor Europeanen verboden toegang bewaakt, zet zich daar nu en dan op de houten ordonnansenbank neder.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

XII.

Z. H. DE SULTAN IN DEN OPTOCHT. B.

Dit lichtbeeld werd een paar jaren vroeger genomen, toen de hofphotograaf nog geen toestel bezat voor momentphotographie, en ik dus verplicht was den Sultan te verzoeken op mijn wenk eenige oogenblikken stil te staan, en de pradjoerit's midji in hun danspas niet mede afgebeeld konden worden. Zij zijn dus met de manggoeng's reeds voorbijgegaan. Toch meende ik deze plaat niet te mogen weglaten, en wel omdat de groep van den vorst meer op den voorgrond treedt en duidelijker zichtbaar is.

Z. H. ging ook op dien dag aan den arm van den adsistent-resident. Links van dezen gaat pangéran adipati Pakoe Alam met den militairen commandant, de luitenant-kolonel Schmilau, en den gepensionneerden majoor der genie Broese van Groenou. Rechts naast den commandant der lijfwacht, Kohn, herkennen we den toenmaligen contrôleur Rosemeier, later secretaris der residentie Soeråkartå.

De beide pradjoerit's Langĕn Astrå, evenals de beide lijfwacht-dragonders met getrokken sabel vóor den Sultan uitmarcheerend, zijn op deze plaat niet door voorgangers aan 't gezicht onttrokken. Beide platen vullen dus elkander aan.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

XIII.

PIEKEN OP DE VAANDELS EN VAN DE PENOEMBAK'S DER KRATONTROEPEN.

Zie toelichtingen op de plaat.

XIV.

DE TROONWACHT, PRADJOERIT'S NJOETRÅ.

Van deze veelsoortige en merkwaardige pradjoerit's heb ik meer manschappen moeten afbeelden dan van de andere korpsen, om de verschillende groepen behoorlijk te doen vertegenwoordigen.

De dikke met sèsèk overdekte steenzuilen behooren tot de tratag Rambat. 't Kleine dak vóor de sĕtinggilmuur is een wachthuisje, zooals de op de vorige plaat afgebeelden. De geschoren boomkruinen van den aloen-aloen vormen weder den achtergrond.

Vooraan gaan twee horenblazers, die door vier met bogen gewapende pandji's gevolgd worden, op wier linkerflank de boepati korpscommandant, radèn toemĕnggoeng Mĕrtå di ning Rat, loopt, in zwarten sikĕpan, met gouden kraag en boorden, dòdot en tjĕlånå tjiṇḍé en gedekt met den witten koeloek.

De overige kleedingstukken en de kĕris zijn nauwelijks zichtbaar. Hij draagt den zilvergeknopten tĕkĕn in de rechterhand.

Achter de pandji's gaan hun pijlkokerdragers, wanèngbåjå, en daarachter de beide vaandrigs, Adisoerå. Dan volgen, als vertegenwoordigers der Pantjatnjånå's, een paar onderofficieren, met de geweren zonder bajonet in de rechterhand, en een viertal fuseliers; een paar tamboers met een pijper, eenige Troenådjåjå's of werpspiesdragers, de gevederde ondereinden hunner towok's naar boven gekeerd, en eindelijk nog eenige Njangkraknjånå's of piekeniers, wier onderofficieren de piek niet boven den schouder maar in de afhangende hand dragen. Zij hebben 't hoofd met den tulband, oeḍĕng gilik, alle anderen 't hunne met den koeloek djamang, den hofmuts met gouden diadeem, gedekt.

Voor de beschrijving dezer hoofddeksels en der andere kleedingstukken verwijs ik naar den tekst.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XV.

DE PRADJOERIT'S KAWANDÅSÅ.

Waarom dit korps, dat toch 80 man telt, kawandåså (veertig) heet, is mij niet bekend.

Even als alle volgende troepen marcheert het in de volgende orde. Voorop een horenblazer; dan de eerste pandji, 't vaandel met de vaandelwacht, de eerste sectie fuseliers, tamboers en pijpers of andere toonkunstenaars; de overige secties geweerdragers, beurtelings door onderofficieren en pandji's aangevoerd, en een achterhoede van piekeniers. Voor bijzonderheden leze men den tekst.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XVI.

DE PRADJOERIT'S DJÅGÅKARJÅ.

Daar 't bij de vorige plaat aangevoerde ook van deze geldt, valt van dit korps niets meer te zeggen dat niet reeds in den tekst gezegd is.

De troep marcheert weder over de plaats Pagĕlaran naar den aloen-aloen. De opengewerkte muur, die zich van den linker voorgrond naar achteren uitstrekt, is 't westelijk gedeelte van den noordelijken of vóormuur van de sĕtinggil, van buiten gezien; en 't lage dak, achter den lagen kĕré témbok of opengewerkten muur op den linker voorgrond, behoort aan een der beide patjikĕran's, die beneden naast de sĕtinggiltrap staan.

Rechts zien we nog een hoek van 't dak van de westelijke bangsal Pĕngapit (de oostelijke hebben we achter ons), die op plaat IV en XIV bijna in haar geheel zichtbaar is, en daarachter een stuk van 't pannen dak van de stallen der dragonderlijfwacht.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XVII.

DE PRADJOERIT'S PRAWIRÅTÅMÅ.

Deze en de vier volgende lichtbeelden zijn weder, evenals die van plaat VII en XIV op de sĕtinggil genomen, ten oosten van de tratag Rambat.

Van den troep zelf, die door den boepati korpscommandant, radèn toemĕnggoeng Djåjå di ning Rat, begeleid wordt, valt na 't in den tekst vermelde niets naders te zeggen.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XVIII.

DE PRADJOERIT'S KĔTANGGOENG.

Ook van deze afbeelding geldt wat van de vorige gezegd is. Daarom verwijs ik voor bijzonderheden naar den tekst.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XIX.

DE PRADJOERIT'S MANTRI DJĔRO.

Van dit keurkorps, dat bij uitzondering 80 geweerdragende manschappen en 40 piekeniers telt, werden twee lichtbeelden vervaardigd. Deze plaat geeft eene afbeelding van de eersten. Twee horenblazers, één der pandji's, de vaandrig, eene sectie fuseliers en de daarachter marcheerende tamboers en pijpers. Beter dan op de andere platen is 't wapen zichtbaar dat het vaandel kroont: de tjåkrå of werpschijf van praboe Krĕsna, den goddelijken

held uit het epos Bråtåjoedå, een incarnatie van den hindoegod KRISHNA, de achtste awatara van den onderhouder der schepping, den god WISHNOE.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XX.

DE PRADJOERIT'S LANGĔNASTRÅ.

Van deze 40 pĕnoembak's der pradjoerit's MANTRI DJĔRO kon ik slechts één onderofficier, radèn wĕdånå POESPÅ DI REDJÅ, en vier djadjar's doen afbeelden, om minstens een grooter gedeelte van den gamĕlan, kyahi Goentoer Sari, wiens melodieën den dansmarsch dezer dapperen begeleiden, op de plaat te brengen.

De beide hoofdinstrumenten, de rĕbab en de kĕṇḍang, worden, ieder onder een gelen pajoeng, onmiddellijk achter de pradjoerit's gedragen; de eerste met den voet in een draagdoek, een sĕléṇḍang tjiṇḍé, die den drager, een kåntjå ḍoewoer, over den rechter schouder om borst en rug hangt; de tweede door een koeli gĕlaḍag in een dergelijken doek op den rug, en door een daar achter naast den pajoengdrager gaanden nijågå bespeeld.

De andere speeltuigen volgen, op bamboedraagbaren of aan zware bamboestengels door andere koeli's getorscht en voortdurend door de achter de instrumenten loopende nijågå's geslagen, terwijl nog enkele kåntjå's ḍoewoer voor den goeden gang der koeli's en een richtigen stand der speeltuigen waken.

De koeli's gĕlaḍag zijn aan hun eenvoudige kleeding en hun lagen rooden lederen koeloek kenbaar, de kåntjå's ḍoewoer en de nijågå's aan hun witten of zwarten koeloek en galakleeding te onderkennen. De drager van den rĕbab en de bespeler van den kĕṇḍang bovendien aan de samir om den hals.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Dal.)

XXI.

DE GOENOENGAN'S LANANG.

Voor de beschrijving van deze en van de volgende tot de adjat dalĕm of vorstelijke offergaven behoorende spijsbergen moet ik naar den tekst verwijzen, die door deze lichtbeelden verduidelijkt wordt.

Wij zien hoe 't uit ruwe houten balken vervaardigde onderstel door gewone désålieden, in hun dagelijksche kleeding, gedragen wordt, en hoe aan elke zijde een mantri- of panèkĕt gĕlaḍag 't hooge gevaarte, waar dit noodig wordt, met een langen gevorkten staf, soembit, in evenwicht helpt houden.

De afbeelding werd genomen op 't plein kĕmaṇḍoengan lor (kĕbĕn), aan de oostzijde van de bangsal, die 't midden van dit plein inneemt. De poort op den achtergrond is de régol Brådjånålå, die naar de zuidelijke sĕtinggiltrappen voert.

Alle goenoengan's en bodagan's worden voor den garĕbĕg-optocht op dit plein bijeengebracht.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Bĕsar en Poewåså.)

XXII.

DE GOENOENGAN'S WEDOK.

Wat van de afbeelding van de mannelijke goenoengan's gezegd is, geldt natuurlijk ook van de vrouwelijke spijsbergen. Nadere bijzonderheden zoeke men dus in den tekst.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed en Garĕbĕg Bĕsar en Poewåså.)

XXIII.

DE PRALÅTÅ'S.

De beide loerah's PRALÅTÅ en Tjitrå LÅTÅ zijn afgebeeld zooals zij, in hun strijddans tegenover elkander staande, hun tĕkĕn's kruisen.

Ook van den gamĕlan, kyahi NÅGÅ, die hun danspassen begeleidt, kon slechts een gedeelte op de plaat gebracht worden.

Als hoofdinstrumenten worden de bonang baroeng en de bĕḍoeg door gele pajoeng's gedekt. De laatste wordt door de dragers en de bespelers van andere stukken nagenoeg geheel aan 't gezicht onttrokken, doch dit schaadt in dit geval niet, daar toch de afbeelding van dezen gamĕlan op plaat I van alle instrumenten een duidelijke voorstelling geeft.

't Is trouwens niet mogelijk aan alle voorwerpen en personen, die op deze en de vorige plaat bijeengebracht werden, gelijkelijk recht te doen wedervaren.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed.)

XXIV.

DE GAMĔLAN KYAHI MOENGGANG.

De oudste, eenvoudigste en als erfstuk de heiligste aller gamĕlan's, niet alleen van de beide vorstenlanden en van 't voormalige rijk Mataram, maar zeker ook van geheel Java, is op deze plaat in zijn geheel afgebeeld, zooals hij op den garĕbĕg-feestdag op de sĕtinggil bespeeld wordt.

Op den voorgrond de beide trommen, rechts de kĕṇḍang en links de kĕtipoeng, die bij dezen gamĕlan: pĕnoentoeng heet, ieder door een, met de samir omhangen nijågå betokkeld.

Daarachter de vier bonang's, elk slechts drie klankbekkens tellend. Rechts achter deze bonang's de beide gong's en links de bĕṇḍé's, en tusschen beiden links de kĕnong en rechts de aan één koord bevestigde klankschijven, kĕtjèr of rotjèk, in de handen van den laatsten der tien spelers.

De gamĕlan is op de sĕtinggil, een weinig oostelijk van de plaats, waar hij onder de tratag op garĕbĕgdagen geplaatst wordt, opgesteld.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Moeloed, Malĕman en Garĕbĕg Dal.)

XXV.

DE GOENOENGAN KOETOEG.

De enkele, in vorm zoowel van de mannelijke als van de vrouwelijke goenoengan's afwijkende „wierook-spijsberg", die alleen op 't feest van garĕbĕg Dal, en dus slechts eenmaal in de acht jaren, vóor de andere goenoengan's uitgedragen wordt.

Uit den geopenden top ontwijkt de rook van 't wierookoffer, dat binnen in dezen spijsberg brandend gehouden wordt.

Hij wordt niet als de andere goenoengan's door désålieden, maar door koeli's gĕlaḍag gedragen.

(Hoofdstuk Garĕbĕg Dal.)

DE KRATON.

De kraton heeft meer dan een uur omtrek. Er wonen ongeveer 15.000 zielen. De geheele omtrek is omgeven door een steenen muur; de oppervlakte is ongeveer 3600 voet lang, 2400 voet breed. De muur is 14 voet hoog en 15 dik. Aan de vier hoeken zijn bastions met wachttorens. Rondom den geheelen muur loopt een gracht, en van binnen is een aarden wal, waarop hier en daar een stuk geschut, vernageld. Poort N° 11 is dicht gemetseld. De kraton werd in 1760 aangelegd. De aloen-aloen (N° 15) is door een muur ingesloten. Een steenen trap van 12 treden leidt naar de sĕtinggil.

Inhoud van den tekst.

ERRATA.

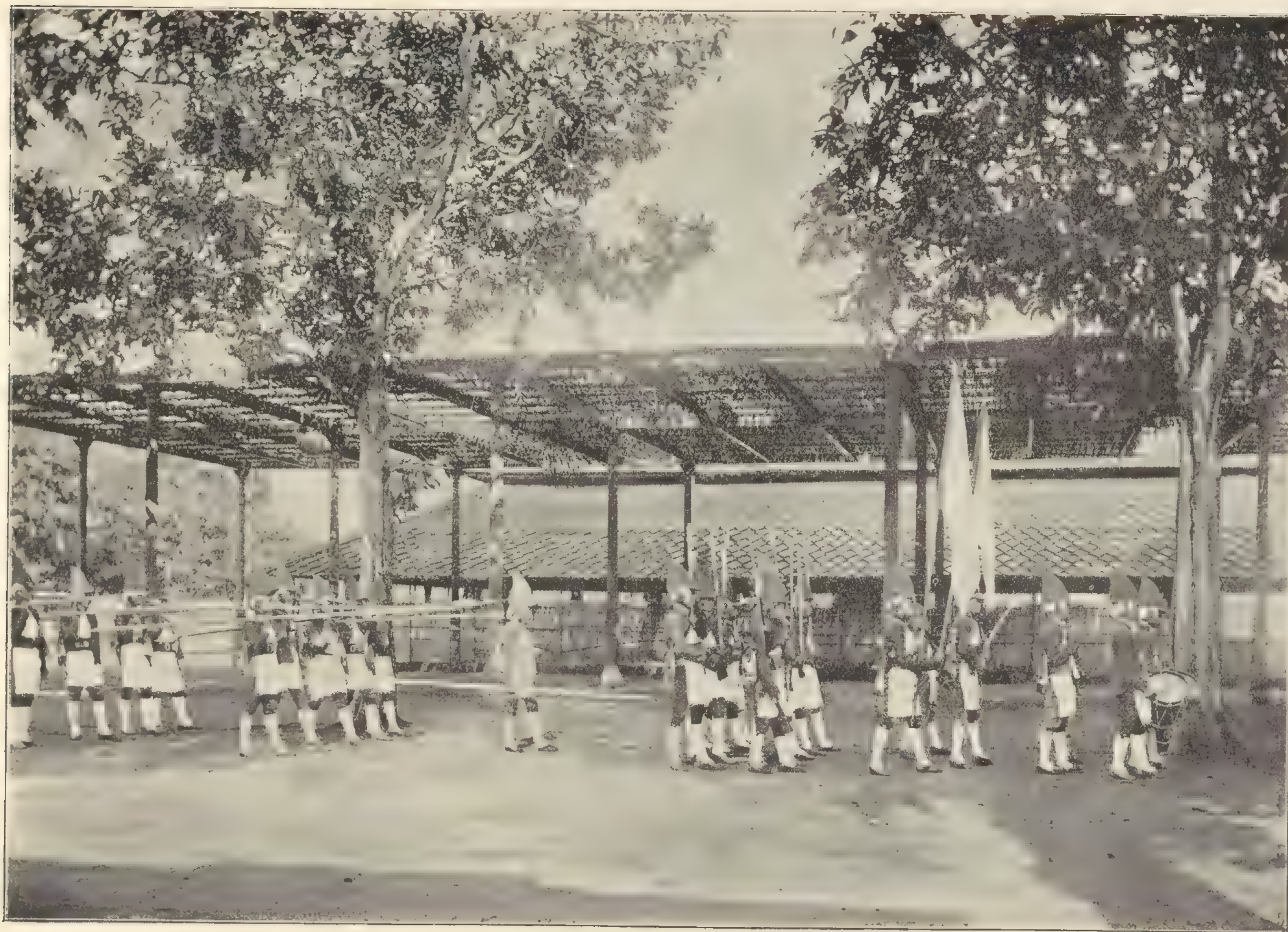
Bl. 54,	noot	129,	*staat:* بركه, *lees:* بركة		
„ 55	„	131,	*lees:* Sèh is van 't Arab. sjeich.		
„ 56	„	131*b*	*lees:* [illegible]		
„ 65,	2e kol. regel	12 v. o.	*lees:* breede hoofd der krisscheede. Bråtåjoedå, indisch-jav. heldendicht.		
„ 68,	2e „	„ 4,	*staat:* av,	*lees:*	ar.
„ 70,	1e „	„ 3	„ gending,	„	gĕṇḍing.
„ 71,	1e „	„ 2	„ Mérapi,	„	Mĕrapi.
„ „	1e „	„ 11 v. o.	„ nanṭang,	„	nantang.
„ 73,	1e „	„ 11 „	„ pĕtat,	„	pĕṭat.
„ „	2e „	„ 19 „	„ eldelman,	„	edelman.

Volgorde der platen.

1. Pradjoerit Wiråbrådjå Kiwå (*Kjahi* SELAMÈT).
2. Pradjoerit Wiråbrådjå tĕngĕn (*Kjahi* SANTRI).
3. Pradjoerit Njoetrå Kiwå en tĕngĕn
   a. Towok of werpspies.
4. Pradjoerit Ḍahéng (*Kjahi* WIRÅGÅ TAROENÅ).
5. Pradjoerit Kawandåså.

PIEKEN op de Vaandels en van de pĕnoembak's der Kratontroepen.

De bovenrij bevat de Standaardpieken, de onderste rij de pieken der *pradjoerit's pĕnoembak* of piekeniers. Van de eersten zijn 3, 6, 7, 8 en 9 met *srasah mas* (gouden lofwerk) bearbeid.

6. Pradjoerit Djågåkarjå.
7. Pradjoerit Prawirå tåmå.
8. Pradjoerit Kĕtanggoeng.
9. Pradjoerit Mantri lèbĕt en Langĕn astrå.

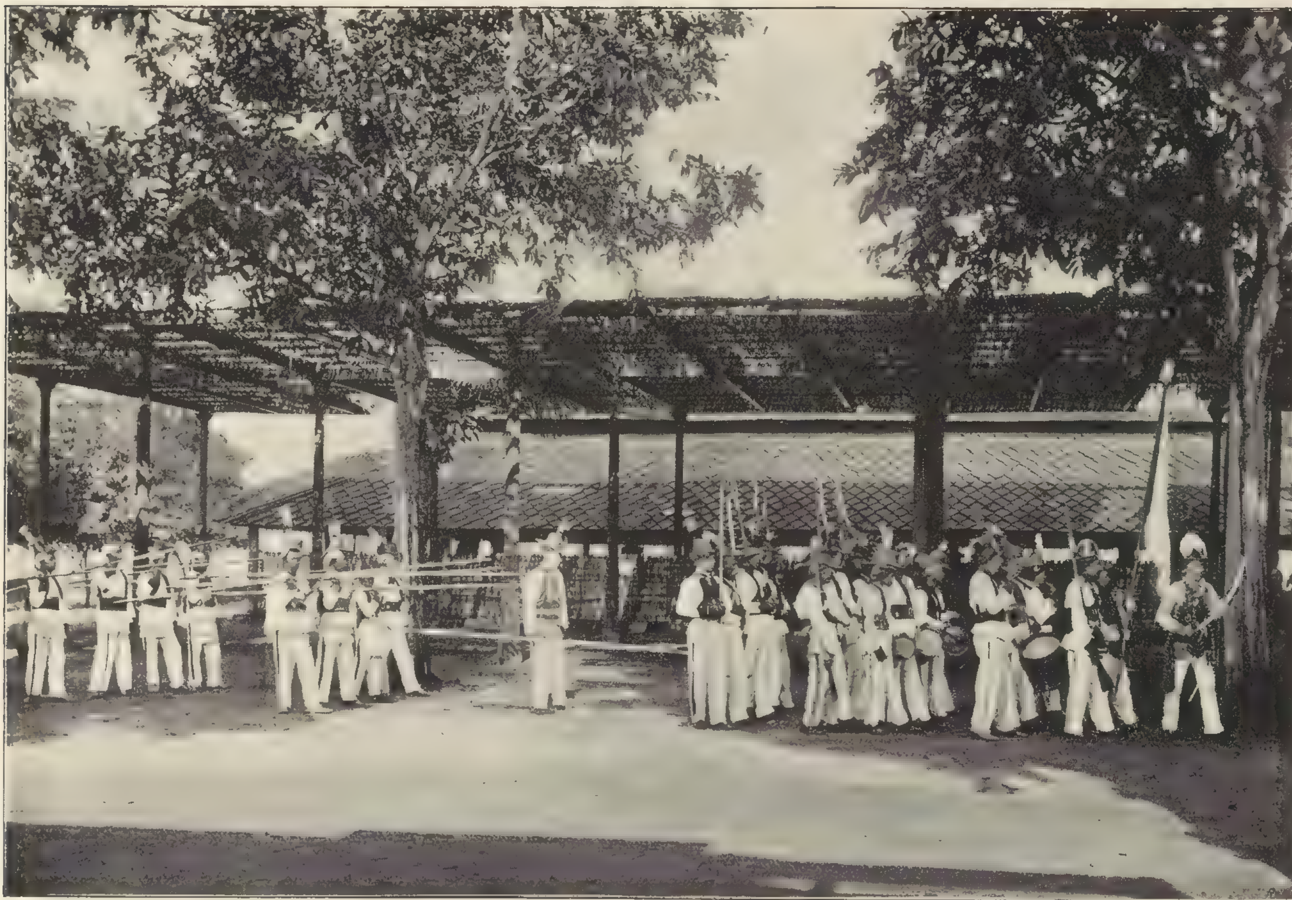
Naar een schets van den Sergeant-majoor BAHOE SĔNTIKÅ, van de *pradjoerit's* LANGEN ASTRÅ.

SCHETS VAN DEN KRATON TE NGAJOGYÅKARTÅ.

